

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIMÜNİVERSİTESİ
ERZINCAN BINALI YILDIRIMUNIVERSITY

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2024 [XVII] 2

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIMÜNİVERSİTESİ
ERZINCAN BINALI YILDIRIMUNIVERSITY

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜDERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2024 [XVII] 2

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute
E-ISSN 2148-9289

Cilt/Vol. XVII – Sayı/Issue (2) – Aralık/December 2024

Sahibi/Owner

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
on Behalf of Erzincan Binali Yıldırım University Social Sciences
Institute

Prof. Dr./Prof. Dr. Necdet TOZLU

Sorumlu Müdür/Director

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Yusuf BABÜR

Editör/Editor-In-Chief

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

DERGİNİN TARANDIĞI DİZİNLER

Uluslararası Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD gibi uluslararası dizinlerde taranmakta ve Ulakbim Online Dergi İzleme Sistemi tarafından izlenmektedir. Dergimiz yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiyeye yapılacak atıflarda ESBDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

INDEXED IN

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, an international journal, is indexed by Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD and followed by Ulakbim Online Journal Management System. The journal is biannually published. The publications can be cited according to academic ethic rules.

ESBDER is suggested to be used as an acronym for the journal title and for all citations.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The author of the article published in this journal is duly responsible for its content.

.İletişim Bilgileri/Contact Details

ebyu.sbder@erzincan.edu.tr

Adres/Address: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2, **Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN**

Tel.: +90 446 224 29 00

Fax: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İsmail ALTUN

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Glenn W. MUSCHERT

(Khalifa University, UAE)

Prof. Dr. Müjdat AVCI

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Alina SAMAY

(Turan University, Kazakhstan)

Prof. Dr./Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ

(Atatürk Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr./Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

(Milli Savunma Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Semanur SOYYİĞİT

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Funda NALDAN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Suat TUYSUZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Ahmet ŞEN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Yusuf BABÜR

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./ Dr. Ryan GUNDERSON

(Miami University, USA)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yakup YAŞAR

(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ŞAHİN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gürkan ALAGÖZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Sevgi CENGİZ

(Kafkas Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Melek ERYENTÜ GÜREL

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

LANGUAGE EDITOR/DİL EDİTÖRÜ

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZBAY

ADMINISTRATIVE ASSISTANT/İDARI BİRİM

Doktora Öğrencisi/PhD Student

Yeliz AYDIN

TEŞEKKÜR/ACKNOWLEDGMENT

Bu dergi, kıymetli bilgileriyle yayınları değerlendiren değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. Emeklerinden dolayı minnettarız.

We acknowledge our gratitude to the dearest reviewers for their scoring and evaluating the articles submitted and their valuable contributing comments.

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Gül Erbay ASLITÜRK

Prof. Dr. İbrahim Caner TÜRK

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI

Doç. Dr. Ebru Güler

Doç. Dr. Eda Öz ÇELİKBAŞ

Doç. Dr. Fatih ORHAN

Doç. Dr. Kübra Şahin ÇEKEN

Doç. Dr. Seyit YAVUZ

Dr. Fatih ARICI

Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT

Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Normal olup Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makalenin ilk sayfasında;
 - Türkçe Başlık, 11 punto TIMES NEW ROMAN olarak için Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın (Bold) formatta; İngilizce başlık 11 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı.
 - Yazarın ad ve soyadı tamamı büyük, Times New Roman, 11 punto olarak makale başlığının altında ortalı bir şekilde belirtilmelidir.
 - Yazarın unvanı, çalıştığı kurum bilgisi, e-posta adresi ORCID numarası 10 punto, Times New Roman olacak şekilde yazar adının altına, şablonda gösterildiği şekilde yazılmalıdır.
 - Türkçe ve İngilizce atf/citation bilgisi Times New Roman, 10 punto yazılmalıdır.

5. Makalenin ikinci sayfasında;

- Türkçe Başlık, 11 punto TIMES NEW ROMAN olarak Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın formatta; İngilizce başlık, 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı. Makale başlığının altına Times New Roman, 11 Punto ve tamamı büyük olacak şekilde yazar ismi yazılmalıdır.
- 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 4 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Türkçe özet "Öz" ve İngilizce özet "Abstract" 10 punto Times New Roman, tek satır aralığı olacak şekilde yazılmalı.

ÖNEMLİ UYARI: Makalemizde kör hakemlik sistemi uygulandığından dergimize gönderilen metnin ilk halinde yazar kimliğini belirtecek herhangi bir ifadenin yer almaması gerekmektedir. Yazarın kişisel bilgileri hakem sürecinin ardından metne eklenecektir.

6. Makale Metni;

- 11 punto ve "Times New Roman" karakteri ile tek satır aralığı alt ve üstten 6nk kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
- Paragraflarda başlangıç girintisi olmamalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
- 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ortalanmalı ve 10 punto olarak italik yazılmalıdır

7. Başlıklar;

- Makalede ana başlıklar 11 punto ve tamamı büyük; Alt başlıklar 11 punto kalın (bold) ve sola yaslı, olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır.

8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler;

- Metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

Örnek: Tablo 3: Gruplararası Etkileşim

9. Extended Summary (Genişletilmiş Özet);

-Türkçe makalelere "İngilizce Genişletilmiş Özet (Extended Summary)" eklenecektir. "Extended Summary" Times New Roman 11 punto, tek satır aralıklı olacak şekilde metnin sonunda Sonnotlardan önce yazılmalıdır.

10. EÜSBED Yazım Kuralları olarak DİPNOT ve METİN İÇİ olmak üzere iki tür yazım kuralı kabul edilmekte tercihen APA 6 yazım kuralları istenmektedir. Metin içi ve Dipnot usullerine ilişkin gerekli bilgi ve örnekler "Atıf Kuralları" başlığı altında verilmiştir.

11. Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır.

ATIF KURALLARI

EÜSBED Yazım Kuralı APA 6 yazım kuralları istenmektedir.

- Atıflar metin içerisinde APA 6.ya uygun olarak yapılmalıdır. Dipnot yerine sonnotlar tercih edilmeli. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez ve Akar, 2016:22).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Akar vd., 2014:35).

Birden fazla kaynağa atıf: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Kaynağın tamamı için atıf: (Inal, 1995)

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TÜİK, 2012:45).

- Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Yerli, 2012)

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

- Bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

KAYNAKÇA YAZIM ÖRNEĞİ

Kitap

TURAN, E. (2008). Siyaset Bilimine Giriş, YKY, İstanbul.

INAL, D. ve TIKEN, N. (2008). Dil Politikası, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

REIS, Y., EREN, O. ve GUNDUZ, İ. (2008). Karşılaştırmalı Edebiyat, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Ceviri Kitaplar

DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Editörlü Kitaplar

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma'", (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

Dergiler

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi EÜSBEDİ ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

Gazeteler

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

Tezler

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet Bazlı Kaynaklar

1. Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internetten indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse, ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;
ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).
2. Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;
REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (17.03.2010).

SUBMISSION GUIDELINES

1. Articles should be prepared in A4 sizes in "Office Word".

2. The length of the articles is in journal format and should not exceed 20 pages.

3. Page layout; Normal should be Left: 2.5 cm, Right: 2.5 cm, Top: 2.5 cm and Bottom: 2.5 cm.

4. On the first page of the article;

- Turkish Title should be written in All Large, Medium and Bold format for 12-point TIMES NEW ROMAN; English title 12 Point Initials should be Capitalized and Centered.

-The author's first and last name should all be indicated in large, Times New Roman, 11 point under the article title.

-The title of the author, the information of the institution in which he works, the e-mail address orcid number 10 point should be written under the author's name, as shown in the template, as shown in the template.

-Turkish and English citation information Times New Roman, 10 points should be written.

5. On the second page of the article;

-Turkish Title, 12 point TIMES NEW ROMAN in All Large, Medium and Bold format; English title should be written with 12 Point Initials Large and Centered. Under the article title should be written times new novel, 11 point and the author's name, all of which are large.

- Turkish and English abstracts that will not exceed 150 words and Turkish and English keywords should be present, at least 3 - maximum 4. Turkish abstract "Abstract" and English abstract "Abstract" 10 point Times New Roman should be written as a single linespacing.

IMPORTANT WARNING: Since the blind refereeing system is applied in our article, the first version of the text sent to our journal should not contain any statements that will indicate my author ID. The author's personal information will be added to the text after the referee process.

6. Article Text;

- Single line spacing with 11 points and the character "Times New Roman" should be written using 6nk from the bottom and top. In writing, a character must be paused after commas and dots.

-Paragraphs should not have an initial indent, and 6nk spaces should be left before and after the paragraph. Additional blank lines should not be left between paragraphs.

Excerpts with more than 40 words should be centered and written italics in 10 points

7. The titles are;

-The main titles in the article are 11 point and all large; Subheadings should be numbered as 11 points thick (bold) and left-leaning, denoted as 1st, 1.1st, 1.1.1st, 1.1.2., 1.1.2.1. All letters of the main headings should be capitalized, and only the initials of the subheadings should be capitalized. Titles should be partitioned up to 4 levels. 1 line of space should be left before the headings, and no spaces should be left after the title.

8. All tables, figures, and charts in the article;

-It should be shown in the center of the page, numbered sequentially in the appropriate places of the text. Each table, shape, or chart must be given a title. The title should be located at the top of the table, shape, or chart, centered on the page, with only the initials of the words capitalized, and 10 points. The text in the table, shape, and chart must be in the range of 10 points. Tables, figures or charts must be readable easily and comply with the page structure given above (not exceeding page margins).

Example: Table 3: Intergroup Interaction

9. Extended Summary

- "Extended Summary" will be added to Turkish articles. "Extended Summary" Times New Roman 11 point should be written before endnotes at the end of the text with a single linespacing.

10. As EUSBED Spelling Rules, two types of spelling rules, DIPNOT and TEXT, are accepted and preferably APA 6 spelling rules are requested. The necessary information and examples regarding the text and footnote procedures are given under the heading "Citation Rules".

11. Any resource used in the article should be included in the bibliography section. References used in quality (thesis, book, article, report, etc.) it should be sorted alphabetically according to the author's surname without discrimination. The works of the same author should be placed in the bibliography starting from the "most recent dated". Bibliography indentation (Hanging – 1 cm).

12. EUSBED Writing Rule APA 6 format rules are requested.

Citations should be made in accordance with APA 6 in the text. Endnotes should be preferred instead of footnotes. Citations in the text should be made in the form of the surname of the author(s), the year of the source and the page number. If the author name does not exist, the institution name should be used instead of the author. The example is:

Citation in single-author publications: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

Citation in two-author publications: (Gulmez and Akar, 2016:22).

Citation in publications with three or more authors: (Akar et al., 2014:35).

Reference to multiple sources: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Citation for the entire resource: (Inal, 1995)

Citation for sources without author names: (TÜİK, 2012:45).

If the citation is taken from a website and the author of the citation is specific, it should be referred to in a similar way to in periodicals. If no date has been given for the resource downloaded from the Internet, the date of access to the relevant file should be used as the year of the resource. If the author of the citation is not known, the institution of the website and the year of access should be written in parentary brackets. The example is:

Citation with author's name and publication year: (Yerli, 2012)

Author name and unspecified citation: (Rekabet Kurumu, 2008).

If more than one work of an author published in the same year is cited, the works should be shown by giving letters a, b, c, next to the year. The example is:

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

A- ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Nurettin BİROL

19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH KAZASI - Kemah Districts in The Late 19th Century 57-80

Muhammed KÖSE

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE TRABZON'A SEYAHAT EDEN YABANCILAR (1870-1923) - Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923) 81-96

Canan SALMAN - F. Deniz KORKMAZ

REFLECTION OF SEED FORM ON SUSTAINABLE CERAMIC ART WITH BIOPHILIC DESIGN PRINCIPLES - Tohum Formunun Biyofilik Tasarım İlkeleriyle Sürdürülebilir Seramik Sanatına Yansıması 97-116

Mustafa Samet ALTINBİLEK – Vedat KARADENİZ

KEMALİYE'DE EKONOMİK DEĞER OLUŞTURABİLECEK MEYVE TÜRLERİ VE İLÇE EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI - Involving Fruit Species That Can Create Economic Value in Kemaliye into the District Economy 117-143

Murat SİVRİ

MUVAKKİTZADE PERTEV DİVANINDA GECE MEFHUMU - Night Concept at the Muvakkitzade Pertev Divan 144-165

Abdulkadir ÖZNÜLÜER

SANATSAL İFADE BİÇİMLERİNDE MODERN'DEN POSTMODERN'E DÖNÜŞÜMÜN TEMEL TAŞLARI; İKİ DEVRİM İKİ YÖNTEM ÇÖZÜMLEMESİ - The Foundation Stones of the Transformation from Modern to Postmodern in Artistic Expression Forms; Two Revolutions, Two Methods Analysis 166-185

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/2 - Aralık 2024 - E-ISSN-2148-9289

19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH KAZASI

Kemah Districts in The Late 19th Century

NURETTİN BİROL

Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü
Dr. Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences
e-posta: nbirol@erzincan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-9510-2442

Atf/©: Birol, Nurettin (2024). "19. Yüzyıl Sonlarında Kemah Kazası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 57-80

Citation/©: Birol, Nurettin (2024). "Kemah Districts in The Late 19th Century", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 57-80

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 28.09.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 30.12.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 57-80
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1557529

Notlar/Notes

Etik Kurul Bilgisi (Varsa)

Daha Önce yapılmış bir çalışma ise detayları buraya yazılacaktır.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH KAZASI

Kemah Districts in The Late 19th Century

NURETTİN BİROL

ÖZ:

19. yüzyıl sonlarında Erzincan sancağının en büyük kazası olan Kemah, Erzurum'u Sivas'a bağlayan Fırat vadisindeki tarihi ticaret yolu kenarında kurulmuş eski bir yerleşim merkeziydi. Malazgirt zaferinden sonra fethedilmiş, 1515'de de Osmanlı hakimiyetine bağlanmıştı. 19. yüzyıl sonlarında 4-8 arasında değişen nahiyesi, 55-75 arasında değişen köyleri ile toplam 17.000-18.000 arasında bir nüfusa sahipti. Bunun %20-23'ünü Ermeniler, geriye kalan %77-80'nini Müslümanlar oluşturuyordu. Eğitim-öğretime gelince; Kemah'ta 3 medrese, 1 Rüştîye, 3 iptidai, 40'ı Müslümanlara, 8'i Ermenilere ait 48 civarında sıbyan ve 2 adet misyoner mektepleri eğitim veriyordu. Kemah, eski yol güzergâhında bulunmasından dolayı ulaşım ve haberleşme alanında Abdülhamit devrinde yolları tamir edilmeye çalışılırken Harput ve Sivas'a kadar uzanan telgraf hatları döşenmiş ve halkın katkılarıyla postaneler inşa edilmiştir. Halkın başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılığın yanında geleneksel dokumacılığın yapıldığı el tezgâhları oluşturuyordu. İklimi ve elverişli arazisi sebebiyle hububat ve çok çeşitli meyve ve sebze üretiliyordu. Bunun yanında bazıları daha sonra keşfedilen zengin kömür, bakır, altın madenleri ve yüzyıllardır bölgenin tuz ihtiyacını karşılayan tuzlalarıyla da meşhurdur. 19. yüzyılın sonlarında kıtlıklar, salgın hastalıklar ve eşkıyanın baskın ve talanları ile Ermeni ayaklanmaları bölge üzerinde ekonomik sıkıntılara sebep olmuşsa da devlet güvenliği sağlamak için askeri operasyonlar yapmış, bazen doktor ve ilaç göndererek salgın hastalıkları durdurmaya çalışmış, bazen de yoksul halka gerekli yiyecek yardımlarını yapmıştı.

Anahtar Kelimeler: Kemah, nüfus, eğitim, ulaşım, maden, salgın hastalık.

ABSTRACT:

Kemah, the largest district of Erzincan Sanjak in the late 19th century, was an old settlement established on the historical trade route in the Euphrates valley connecting Erzurum to Sivas. It was conquered after the victory of Malazgirt and was annexed to Ottoman rule in 1515. At the end of the 19th century, it had a population of 17,000-18,000 with 4-8 sub-districts and 55-75 villages. Armenians constituted 20-23% of this population, and Muslims constituted the remaining 77-80%. Regarding education, there were 3 madrasahs, 1 Rüştîye, 3 primary schools, 40 schools belonging to Muslims and 8 to Armenians, and 2 missionary schools in Kemah. Kemah, due to its location on the old road route, was a good place for transportation and communication during the reign of Abdulhamid, while roads were being repaired, telegraph lines extending to Harput and Sivas were laid and post offices were built with the contributions of the people. The main sources of income of the people were agriculture and animal husbandry, as well as traditional weaving on hand looms. Due to its climate and suitable land, grain and a wide variety of fruits and vegetables were produced. It was also famous for its rich coal, copper and gold mines, some of which were later discovered, and for its salt mines, which met the salt needs of the region for centuries. Although famines, epidemics, raids and plunder by bandits and Armenian uprisings caused economic difficulties in the region in the late 19th century, the state carried out military operations to ensure security, sometimes tried to stop epidemics by sending doctors and medicine, and sometimes provided the necessary food aid to the poor.

Key Words: Kemah, population, education, transportation, mine, epidemic disease.

1. GİRİŞ

1.1. Coğrafi Konumu ve 19. Yüzyıl Sonlarına Kadar Kemah'ın Kısa Tarihçesi

Kemah, Doğu Anadolu bölgesinde Fırat vadisinin sol kıyısında denizden 1100 m. yükseklikte bir kaza olup, günümüzde Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezidir. Kazanın ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir. Bizans kaynaklarında adı Kamakha şeklinde geçen kelime İslâm kaynaklarında ise Kemah (کماخ), şeklinde geçmektedir. (Şahin,2022:219) Fırat nehrinin bir kolu olan Karasu vadisindeki tarihi yolu kontrol altında tutan Kemah kalesi, askerî rolünü oynadığı müddetçe şehir de ona uygun olarak önemi muhafaza etmiş, bu yol önemini kaybetmeye başlayınca da kalenin rolü ortadan kalkmış ve Kemah da zamanla küçülmüştü. (Darkot,1997:559) Eski Çağ'ın sonlarında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren bölgede, Roma hâkimiyetinin zayıflamasından sonra birbirleriyle mücadele eden birçok yeni prenslikler kurulmuştu. Bu prenslikler, bazen Bizans'ın bazen de Sasanîlerin nüfuzu altına girmiştir. (Miroğlu, 1990:3) Sasanîler ile Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştiren Kemah'a ilk Müslüman Arap akınları İslamiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre sonra başladı. İslam Devletinin en kuvvetli olduğu dönemlerde Kemah, Emevîler (661-750) ve Abbasîler (750-1258) devrinde Bizanslılar ile Müslümanlar arasında defalarca el değiştirdi. Selçukluların gelmesinden önce, 9-11. asırlarda Bizans hâkimiyetinde kaldı. Kemah yöresi 11. yüzyılın ortalarına doğru Müslüman Oğuzların ve Selçukluların akınlarına sahne oldu. (Geyikoğlu, 2016:210)

1071 Malazgirt zaferinden sonra Alparslan'ın beylerinden Mengüçük Gazi tarafından Kemah, Erzincan ve Şebinkarahisar dolayları fethedildikten sonra bu bölgeler kılıç hakkı olarak kendisine verildi. Bundan sonra Mengüçük Gazi, burada kendi adıyla anılacak olan Mengüçük Beyliği'ni kurdu ve müstahkem bir kaleye sahip bulunan Kemah'ı da beyliğine merkez yaptı. (Turan, 2020:112; Taşçı, 2020:94) Mengüçük Beyliği 1142'de Kemah-Erzincan ve Divriği olmak üzere iki kola ayrılmıştı. 1162 tarihinde Kemah-Erzincan kolunun meşhur hükümdarı Behramşah zamanında beyliğin merkezi Erzincan'a nakledilmiş, 1228'de ise I. Alaeddin Keykubad tarafından Anadolu Selçuklu Devleti'ne katılmıştı. (Turan, 1973:55-79; Sümer, 1990:1-14) 1243 Köseadağ savaşından sonra Anadolu Selçuklu Devletinin İran'daki İlhanlı hakimiyetine girmesiyle Kemah ve civarı da adı geçen devlete bağlandı. İlhanlı hakimiyetinin etkisini kaybetmesinden sonra Eratna Devletine, ondan sonra da Eratnalıların soyundan Mutahharten tarafından kurulan Erzincan Emirliğine bağlandı ise de uzun bir süre Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti arasında el değiştirdi. (Taşçı,2020:97-100) Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmet arasında 11 Ağustos 1473'deki Otlukbeli Savaşını Akkoyunluların kaybetmesiyle yörede Osmanlı hâkimiyeti tesis edildi. Buna rağmen bir süre daha Kemah, Akkoyunlu idaresinde kaldı. (Uzunçarşılı, 1998:52-54) Kemah'ın Osmanlı idaresine girmesi 1514'te Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra oldu. Yavuz Sultan Selim, sefer dönüşünde kışı Amasya'da geçirdikten sonra müstahkem bir kalesi olan Kemah'ın fethine Bıyıklı Mehmet Paşa'yı vazifelendirdi, padişahın bizzat gelerek katıldığı kuşatma sonunda 19 Mayıs 1515 tarihinde Osmanlı idaresine girdi. (Uzunçarşılı, 1975:271) Bu tarihten sonra Kemah bir sancak merkezi haline getirildi. Daha sonra Diyarbakır beylerbeyliğine ve 1520-1523 arası Karaman-Rum, 1523-1535 arası tekrar Diyarbakır 1535'te Erzurum beylerbeyliği teşkil edilince buranın sancakları arasında yer aldı. 16. yüzyıl ortalarında Kemah'ın Erzurum ve Bayburt'la beraber bir sancak teşkil ettiği ve Erzurum beylerbeyinin yetki sahasına dahil edildiği görülmektedir. (Şahin, 2022:219)

Daha sonra burada uzun süre önemli bir hadise meydana gelmedi. Kemah ve çevresi, Osmanlıların İran'a karşı yaptığı seferler sırasında diğer bölgelerden bu seferlere katılan askerlerin kışı geçirdikleri kışlak yerleri arasında yer almaktaydı. Ancak, 1595-1640 tarihleri arasında, Erzurum, Erzincan, Harput, Malatya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerde yaşayan Ermeniler, Anadolu'yu kasıp kavuran Celâli isyanlarından etkilenerek buldukları mahalleri terk ederek İzmit, İstanbul ve Tekirdağ'a yerleşmeye başladılar. Kemah da yaşayan Ermenilerin önemli bir kısmı da 17. yüzyıl başlarında bu isyanların etkisiyle yerlerini terk ettiler. (Şahin, 2022:219) Fakat devlet 1609 ve 1635'lerde yaptığı tehcirlerle, adı geçen yerlerdeki Ermenileri eski yerlerine geri gönderdi. 1635 yılındaki göç hareketinde Ermeniler

Erzincan, Kemah, Eğin ve Divriği dolaylarına nakledildi. (Konukçu, 2001:623) Bundan sonra 19. yüzyılın ilk çeyreğine gelinceye kadar Kemah'ta çok önemli bir değişiklik meydana gelmedi.

2. 19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH KAZASININ İDARİ TAKSİMATI

1835 tarihli nüfus defterleri kayıtlarına göre Kemah kazası, idari açıdan Erzurum eyaletine, askerî açıdan ise idari bir merkez olmasından ve coğrafi yakınlığından dolayı Harput'a bağlıydı. Diğer taraftan Kemah kazası ve mali açıdan Maden-i Hümayun emanetine bağlı olduğu görülmektedir. (Gül, 2017a:128) 19. yüzyılın ilk yarısında 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile beraber idari alanda önemli reformlar gerçekleştirilmişti. Bu kapsamında Kemah, Kuruçay ve Kuzucan kazaları yeni oluşturulan Dersim sancağına bağlanması düşünülmüş, 4 Ağustos 1841 (H. 15 Ramazan 1265) tarihli mazbata ile Kemah, Gercanis ve Kuruçay kazalarının Dersim'e bağlanması kararlaştırılmıştı. (BOA. A.MKT.MVL/17/68) Bundan sonra 1861, (BOA. MVL/605-34) 1867 (BOA. A.MKT. /200-46; 225/15) tarihine ait kayıtlarda bu kazalar Dersim sancağına bağlı olarak gösterilmektedir. (Yılmazçelik, 2011:91-92; Karataş, 2020:364) Tanzimat fermanının ilanyla başlayan idari reformlar çerçevesinde bir kaza merkezi olan Kemah 1867 vilayet nizamnamesinden sonra tekrar Erzurum eyaletine bağlı Erzincan sancağının bir kaza merkezi olarak kaldı. (BOA. MVL. 664/8; Şahin,2022:220)

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kemah bölgenin en büyük kazası idi. Hatta sancak merkezi olduğu sıralarda İliç, Kuruçay ve Gercanis bölgeleri Kemah'a bağlı idi. (Miroğlu, 1990:34) 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki nüfus artışı ve yeni vilayetler nizamnamesi yürürlüğe girince Kuruçay Kemah'tan ayrılmış, Gercanis ise Erzincan'a bağlanmıştı. Bu durum Kemah kazasına bağlı köy sayısını düşürmüştür. Bundan sonra günümüze kadar bu durumun değişmediğini salnamelerden anlıyoruz.

Nahiyelerin adedi Salnamelere göre 4 ile 8 arasında, köy sayıları ise 55 ile 75 arasında değişiyordu. Köy sayılarının değişmesi daha ziyade köylerin kaza merkezlerine yakınlık ve uzaklığına göre bazen de köy ahalisinin isteği üzerine başka bir kazaya bağlanma yoluyla oluyordu.

1899 Erzurum Vilâyet Salnamesine göre Ermenik nahiyesi, İhtik nahiyesi ve Kemarik nahiyesi olmak üzere üç nahiyeden ibaretti. (EVS., 1899, (H.1317):246) 19. yüzyıl Fransız araştırmacılarından Cuinet'e göre "Erzurum vilayet merkezine 214,5 km., Erzincan sancağına ise 55 km. mesafede, vilayeti Sivas'a bağlayan yol güzergâhı üzerinde hâlâ ticaret ve sanayi merkezi olarak varlığını sürdüren, 4 nahiyeye bölünmüş, 86 köyü ve 3.076 evden müteşekkil büyük bir kasaba idi." (Cuinet I, 1892:220) Şemseddin Sami'ye göre; "Kemah kazası Erzincan sancağının en güney ucunda olup kuzey-doğu yönünden Erzincan liva merkez kazasıyla, kuzey-doğu tarafından Kuruçay kazasıyla güney, güney-doğu ve batı taraflarından dahi Mamûratülaziz vilayetleriyle kuşatılmıştır, 7 nahiyeye ve 75 köyüne sahip olup, fahrî müdürlerle idare olunur." (Ş.Sami, 1314,(1892):3881)

Tablo 1. 1882 Salnamesine Göre Nahiyeye, Köy ve Hane Sayıları: (EVS. 1882 (H. 1299):23)

KEMAH KAZASI					
Esami-i Muavin	Esami-i Müdür	Daire	Hane	Kurâ (Köy)	Nahiye Merkezi
Salih Efendi	Mehmed Efendi	1	286	5	Devek
Neful Ağa	Güzel	2	231	6	Evşin
Toros Ağa	Mehmed Ağa	3	250	8	Bariksor
Halil Ağa	Şaban Ağa	4	322	8	Nezkib
Ömer Ağa	Ohanes Ağa	5	72	5	Pekeriç
Haçator Ağa	Şerif Ağa	6	245	10	Tonez
Kigork Ağa	Abbas Ağa	7	259	18	Birasnik
Y E K Ü N			1.660	60	

Vital Cuinet'e göre Kemah'ın nahiyeleri şöyleydi: Denk, Ochin, Bariksor, Nezkıp, Pabaridj, Toukiz, Brasnik, (Cuinet I, 1892:134) Köy sayısı ise 86, hane sayısı 3.076 idi. (Cuinet I, 1892:220)

Tablo 2. 19. yy. Sonları ile 20. yy. Başlarında Kemah'a Bağlı Nahiye ve Köylerin Eski ve Yeni İsimleri (Başbüyük,2004:78; Kındıgılı, 2015:16-17)

Nahiyeler	Köyler: Yeni adı (Eski adı)
“Kemah kaza merkezi:	<i>Akça (Uru), Ayranpınar (Marik), Boğaziçi (Vaslı), Çalgı, Dedek, Eskibağlar (Postu), Gölkaynak (Zoğa), Karadağ (Erkağan), Kemeryaka (Çinariç), Koçkar (Hudu), Kömür (Mamur), Mermerli (Herdif), Muratboynu (Urfat), Parmakkaya (Müşekrek), Tandırbaşı (Hezerik), Tanköy, Taşbulak (Sunguru), Tuzla (Timısı),</i>
Alpköy nahiyesi (Alpuşi):	<i>Akyünlü (Tıgıncar), Beşikli (Ardos), Çakırlar (Sızmut), Dereköy (Dereşoran), Doğanköy (Tortan), Esimli (Bırastık), Gökkaya (Garnı), İncedere (Dere Timıği), Kazankaya (İranus), Konuksever (Gamerik), Koruyolu (Tavginer), Küplü (Komik), Maksutuşağı, Mezra, Olukpınar (İzinsor), Sarıyazı (Meyvanlı), Sürekköy, Uluçınar (Hoğut), Yağca (Timıği), Yastıktepe (Perçenç),</i>
Bozoğlak nahiyesi (Yukarı İhtik):	<i>Çiğdemli (Nezgep), Dikyamaç (Korkop), Gediktepe (Bargisor), Gülbahçe (Site mi), Hakbilir (Pekeriç), Karaca (Cemolar), Kardere (Aşağı İhtik), Seringöze (Şökke),</i>
Doğanbeyli nahiyesi (Ermelik):	<i>Ağaçsaray (Pağnik), Akbudak (Hınzoru), Aktaş, Cevizlik (Liç), Çalıklar, Çamlıyayla (Minkar), Dedeoğlu (Salut), Dutlu (Çörencil), Elmalı, Ilgarlı (Poğginer), Kedek, Kerer, Kutluova (Salamat), Özdamar (Kiğari), Yardere (Hoperek),</i>
Oğuz nahiyesi (Hoğuz):	<i>Atma, Doruca (Hamuğu), Eriç (Ericcek), Kayabaşı (Terkiloh), Kırıkdere (Hani), Şahintepe (Avşen), Yahşılar (Babu), Yücebelen (Üskübürt)”</i>

Kazanın idari yapısına gelince; bu konu ile ilgili bilgiyi salnamelerde bulabiliyoruz. Buna göre kazalar kaymakam ve buna bağlı İdare Meclisi üyeleri olan; naip, mal müdürü, müftü, tahrirat kâtibi ve bunlara ek olarak seçilmiş üç ya da beş azanın katılımı ile toplanarak idare ediliyordu. Deavi meclisi ve menfaat sandığı diğer idari birimleri oluşturuyordu. (Karabulut, 2020:380)

1870-1900 yılları arasında yayımlanan 15 adet Erzurum Vilayet Salnamesinin Erzincan sancağı bölümünde kazalarla ilgili bilgi verilirken tamamında ilk sırada Kemah'a yer verilmiş ve yukarıda saydığımız memuriyetlerde hangi şahısların görev yaptıkları isim ve unvanlarıyla listelenmişti. Bir örnek olması açısından 1882 (H.1299) tarihli salnamedeki Kemah'ı yönetenler şunlardı:

“Kaymakam: Galip Efendi, Naip: Ahmet Hilmi Efendi, Mal Müdürü: Osman Efendi, Sandık Emni: Tahir Efendi, Müftü: Mehmet Arif Efendi. Kaza İdare Meclisi üyeleri: Reis: Kaymakam, asıl üyeler (Aza-yı Tabiyye): Naib, Müftü ve Mal Müdürü, Seçilmiş üyeler (Aza-yı Müntahaba): Osman Ağa, Mustafa Ağa, Evesyab Ağa, Nikola Ağa. Bidayet Mahkemesi: Reis: Naib Efendi, Üyeler: Ethem Efendi, Ohannes Efendi. Başkâtip: Ethem Efendi, Müstandık (Sorgu Hâkimi) Muavini: Hacı Ahmet Efendi, İkinci Kâtip: Mehmet Efendi, İcra Mübaşiri: Mehmet Şerif Ağa, Mehmet Ali Ağa. Belediye Meclisi: Reis: Bekir Bey, Meclis üyeleri: İsmail Efendi, Ömer Ağa, Kiğork Ağa, Agop Ağa, Kâtip: Mustafa Efendi. Rüştîye mektebi (orta dereceli okul): Muallim-i Evvel (Baş Öğretmen): Mahmut Efendi, Muallim-i Sani (İkinci Öğretmen): Mehmet Hamdi Efendi, Salis Muallim (Üçüncü Öğretmen): Bekir Efendi, Rik'a (Yazı) Muallimi: Ethem Efendi. Aşar İdaresi: Memur: Galip Bey, Başkâtip: Abdullah Efendi, Ambar Memuru: Hüseyin Efendi. Menfaat Sandığı Vekilleri: Yakob Ağa, Hasan Ağa, Astor Ağa, Nikola Ağa. Vukuat Kâtibi: Süleyman Efendi, Tapu Kâtibi: Mehmed Hamdi Efendi, Tedkik Yoklama Kâtibi: Ahmet Hamdi Efendi.” (EVS. 1882 (H. 1299):125)

6.468 7.393 13.861 1.483 1.671 3.154 17.015

Tablo 6. 1882 Salnamesine Göre Kemah'taki Nahiyelerinin Nüfusu. (EVS., 1882 (H.1299):129)

KEMAH KAZASI NAHİYELERİ NÜFUS İSTATİSTİĞİ								
Esami-i Muavin	Esami-i Müdür	Daire	Hane	Kurâ (Köyler)	Nahiye Merkezi	Nüfus-u Zükûr		İcmâl Nüfus
						Gayr-i Müsim	Müslim	
Salih Efendi	Mehmed Efendi	1	286	5	Devek	---	1.180	1.180
Neful Ağa	Güzel	2	231	6	Evşin	215	756	971
Toros Ağa	Mehmed Ağa	3	250	8	Bariksor	117	851	961
Halil Ağa	Şaban Ağa	4	322	8	Nezkib	---	927	927
Ömer Ağa	Ohanes Ağa	5	72	5	Pekeriç	1.118	229	1.246
Haçator Ağa	Şerif Ağa	6	245	10	Tonez	513	679	1.192
Kigork Ağa	Abbas Ağa	7	259	18	Bırasnik	7	967	974
Y E K Ü N			1.660	60		1.969	5.599	7.568

Tablo 7. 1894-1897 Salnamelerinde Kemah'ın Nüfusu. (EVS., 1894 (H.1312):266-267;1897 (H.1315):290-291)

Kaza	Aded-i Kurâ ve Mahalat	Aded-i Nevâhi	Aded-i Hâne	Protestan		Ermeni		İslâm		İcmâl
				Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	
				(Erkek)	(Kadın)	(Erkek)	(Kadın)	(Erkek)	(Kadın)	
Kemah	75	7	3.195	72	72	2.348	2.123	7.658	7.422	19.715

Tablo 8. 1899 Salnamesinde Kemah'ın Nüfus Dağılımı. (EVS.,1899 (H.1317):320-321)

Kaza	Aded-i Kurâ ve Mahalat	Aded-i Kurâ	Aded-i Hâne	Ermeni		Rum		İslâm		İcmâl
				Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	
				Kemah	74	17	2.480	2.182	2.184	

Şemseddin Sami'ye göre "...Kemah, 7 nahiye ve 75 karyeyi (köy) havi olup 18.872 ahalisi vardır ki bunun 14.547 si Müslim, 3.503'ü Ermeni, 189'u Katolik ve 633'ü Protestan'dır" (Ş.Sami, 1896:3881)

Düyun-u Umumiye adına araştırma yapan Fransız Vital Cuinet Kemah kazasının nüfusunu "Müslümanlar 14.557, Gregoryen Ermeniler: 3.503, Protestan Ermeniler: 189 ve Ortodoks Rumlar: 633 kişi olmak üzere toplam nüfusu 18.872 kişi olarak göstermiştir."(Cuinet I, 1892:220)

"Cumhuriyet öncesine ait Kemah kazasına ait son nüfus verilerine dair kayıt ise 1917 sayım sonuçlarıdır. İttihat Terakki yönetiminin yaptırdığı bu sayımında nüfus, etnik ve dini farklılıklarına göre sayılmıştır.

Bu sayım sonuçları icmal şeklindedir. Bu sayımda Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Mamüratülaziz vilayetleri ve bağlı olan kazalarda nüfus sayımı yapılmıştır. Dâhiliye Nezareti tarafından valiliklere gönderilen gizli şifreler ile yukarıda belirtilen bölgelerdeki Müslim ve Gayr-i Müslim unsurların miktarları ve birbirlerine oranlarının tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir. Müslümanlar ilk defa alt gruplara göre, Gayr-i Müslimler ise etnik-mezhep esasına göre kaydedilmiştir. Tutulan kayıtlarda Türk unsuru (ت) harfi, Kürtler (ك) harfi, Ermeniler (ل) harfi, Süryani, Protestan, Katolik, Keldani gibi diğer Gayri Müslim zümreler de (ص) harfi ile rumuzlandırılmıştır.” Buna göre;

Tablo 9. 1917 yılı itibarıyla Kemah Kazasının Nüfusu. (Gül, 2017b:59)

Yerleşim Yeri	Türk	Kürt	Ermeni	Yahudi	Rum	Diğer Gayr- i Müslimler
Kemah	17.100	3.400	2.500	_	560	100

I. Dünya savaşının sonlarına doğru yapılmış olan bu sayım Osmanlı İmparatorluğu'nun son nüfus sayımıdır. Buna göre Kemah'ta neredeyse Ermeni nüfusunun yarısından fazlası 1915 tehcir olayında yerlerinde kalmış gözüküyor. Daha sonra bu Ermeni nüfusunu akıbeti konumun dışında olduğundan ayrı bir araştırmaya değer bir konudur.

4. 19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH'TA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

19. yüzyıl sonlarında Erzincan sancağına bağlı kazalar içerisinde en gelişmiş ve köklü bir geçmişi olan Kemah kazası eğitim öğretim ve okul sayısı bakımından da diğer kazalara göre hatırı sayılır bir seviyede idi. Salnamelere göre 1871-1900 yılları arasında bu kazada 3 medrese, 1 mülki rüştiye, 20 ile 45 arasında sayıları değişen Müslüman sıbyan mektebi ve 7 ile 11 arasında Gayri Müslim sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Cuinet'e göre yüzyılın sonlarında Kemah'ta Müslümanlara ait 3 medrese, 1 rüştiye ve 21 ilkokul; Ermenilere ait 8 ve Ortodoks Rumlara ait 1 adet okul olmak üzere toplam 34 eğitim kurumu bulunmaktaydı. (Cuinet I, 1892:221) Şemseddin Sami'ye göre ise 3 medrese, 1 rüştiye ve 40 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. (Ş.Sami, 1896:3881)

4.1. Sıbyan Mektepleri (İlkokul)

1871 salnamesine göre Kemah'taki sıbyan mektebi sayısı ise 7'si Hristiyanlara, 41 Müslümanlara ait olmak üzere toplam 48 adet idi. (EVS. 1871(H.1288):152) 1875 salnamesinde ise 8'si Hristiyanlara, 40 Müslümanlara ait olmak üzere 48 adet idi. (EVS., 1875 (H.1292:151). Adını bildiğimiz tek Müslüman sıbyan mektebi Cemaliye Vakfı'na ait sıbyan mektebidir. (İçli, 2020:323)

4.2. İptidai Mektepleri (İlk okul)

19. yüzyılın sonlarında Maarif Nezaretine bağlı modern anlayışta (usul-ü cedit) eğitim veren iptidai mekteplerin sayısı artmaya başladı. 1899 Salnamesine göre Kemah'ta bir iptidai mektebi vardı. (EVS.,1899 (H.1317):228) 1900 (1318) salnamesine göre bu sayı dörde çıkmıştır. (EVS., 1900 (H.1318):368) Maarif Nezareti eğitimde yeniden teşkilatlanmaya giderek 8 Kasım 1896 (R.27 Teşrinievvel 1312) tarihinde Erzurum'dan vilayet dâhilinde açılacak iptidai mekteplerinin mahalleri hakkında bilgi talep etmiştir. Erzurum vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne 30 Haziran 1897 (R. 18 Haziran 1313) tarihinde çekilen telgrafta Erzincan'a bağlı olan on beş merkezde iptidai mektep açılması gerektiği belirtilmiştir. Bunlar arasında Kemah'ta Ermenek (Doğanbeyli), İhtik (Bozoğlak) ve Kamarik (Konuksever) nahiyelerinde de iptidai mekteplerinin açılması istenmiştir. (BOA. MF. MKT 365/ 51) Kemah'ta açılan ve ismi tespit edilen iptidai mektepleri şunlardır:

“1. Kemah İptidai Mektebi; Kemah'ın Taşpınar Mahallesi'nde 1896'da halkın maddi yardımı ile açılmıştır. 1897'de muallimi Tahir Efendi'dir. Aynı sene talebe adedi 65'tir. 1899'da muallimi Mehmet Efendi ve talebe adedi 37'dir. 1899'da ise Mekteb-i İptida Muallimi Mehmed Efendi ve Talebe Sayısı: 27 idi.” (EVS., 1899(H.1317):246) “1900'da muallim Hafız Osman Efendi'nin 42 talebesi vardır. 1901'de Mekteb-i İptidai Muallim-i Mehmed Efendi, talebe sayısı 37 idi.

2. Cemaliye İptidai Mektebi; Mektebin muallimi 1899 yılında Mehmet Efendi'dir. Aynı yıl talebe adedi 27'dir.

3. İhtik (Bozoğlak) İptidai Mektebi; Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı iptidai mekteplerindedir. Mektep açıldıktan sonra muallimliğe Hakkızade Hafız Kasım Efendi tayin edilmiştir." (İçli, 2013:151; Yavuz, 2020a:425-426)

4.3. Rüştîye Mektepleri (Orta dereceli okul)

Rüştîyelere gelince; Kemah kazasına bir Rüştîye açılması için birkaç defa müracaatta bulunmuş binasının ahali tarafından yapılması halinde açılabilceği şeklinde olumlu cevap alınınca Kemah kazası hanedanından (İleri gelen, zengin, itibarlı) Mehmed Şevket Bey tarafından bina inşa ve ikmal edilmişti. 10. Eylül. 1865 (H. 18. Rebüylevvel. 1282) tarihinde rüştîye mektebi için bölgenin ulemasından Mehmed Hamdi Efendi 400 kuruş maaşla bir iki sene içerisinde bölgeden muallim-i evvel (baş öğretmen) tayin edilinceye kadar, baş öğretmen olarak vazifelendirildi ve ayrıca bölgeden münasip birinin de bevvab (kapıcı, hademe, hizmetli) olarak vazifelendirilmesi, ayrıca muallim-i sani (ikinci öğretmen) olarak ta birisinin tayini talep edildi. (BOA. İ.MVL. / 536 – 24110) 31 Temmuz 1865 (H.7 Rebiyülevvel 1282) tarihinde ayrıca, mahallince mektep için gerekli olan kitap ve risalelerin de gönderilmesi talep edilmiştir. Maarif Nezareti'nce Sadarete bildirilen bu talepler, Meclis-i Vala'nın da uygun görmesi üzerine, 12 Ağustos 1865 (H.19 Rebiyülevvel 1282) tarihli iradeyle onaylanmıştır. (Yıldız, 2020:311) Böylece mektebin ilk çekirdek kadrosu oluşturulmuştur.

1870 salnamesinde Kemah rüştîye mektebinde muallim-i sâni Mahmut Efendi idaresinde 39 talebeye eğitim veriliyordu. (EVS., 1870(H.1287):121) 1871 salnamesinde Kemah rüştîye mektebinde muallim-i sâni Mehmed Hamdi Efendi idaresinde 35 talebeye eğitim veriliyordu. (EVS., 1871(H.1288):134) 1872 Salnamesinde ise aynı muallimin idaresinde talebe sayısı 47 olarak gösterilmiştir. (EVS. 1872(H.1289):134) 1873 Salnamesinde Kemah Rüştîye Mektebinde: Muallim-i evvel Mahmud Efendi ile Mubassıran (Okullarda öğrencilerin durumu ile ilgilenen ve düzeni sağlamakla görevli kimse) Abdulaziz idaresinde 63 talebeye eğitim veriliyordu. (EVS., 1873(H.1290):128) 1875 salnamesine göre Kemah rüştîye mektebinde Muallim-i Evvel Mahmud Efendi, Muallim-i Sâni Mehmed Hamdi Efendi ve Mubassıran Abdülaziz Efendi idaresinde 21 talebeye eğitim veriliyordu. (EVS., 1875(H.1292):132) 1876 Salnamesinde ise aynı görevlilerle beraber talebe sayısı 61 olarak gösterilmiştir. (EVS., 1876(H.1293):134) 1886 senesinde 3 muallimin görev yaptığı Kemah'taki Erkek Rüştîyesinde 73 talebe eğitim görmekteydi. Bu mektepte 1892 yılında 4 muallim 69 talebeyi eğitiyordu. (Çetin, 2016:195-199) 1894 salnamesinde Muallim-i Evvel Hüseyin Efendi, rik'a yazısı muallimi Mahmud Efendi, bevvab Mustafa Ağa, Muallim-i Sanî Hakkı Efendi, sülüs yazısı muallimi Hafız Bekir Efendi, 69 talebeyi eğitmekteydi. (EVS., 1892(H.1310):174) 1899 salnamesinde Kemah Rüştîyesinde; Muallim-i Evvel Ahmed Hilmi Efendi, Muallim-i Sanî Hakkı Efendi, Muallim-i Sâlis Mehmed Fevzi Efendi, Rik'a Muallimi Hafız Şakir Efendi ve Bevvab Mustafa Ağa vazife yapmaktaydı. Talebe sayısı ise 85 kişiydi. (EVS., 1899(H.1317):246) 1900 salnamesinde; Rüştîyede Muallim-i Evvel Ahmed Hilmi Efendi, Muallim-i Sani Hakkı Efendi, Muallim-i Salis Mehmed Fevzi Efendi, Rik'a Muallim-i Hafız Şakir Efendi, Bevvab Mustafa Ağa'nın vazifesinde 85 talebeye eğitim verilmekteydi. (EVS.,1900(H.1318):357)

Ayrıca eğitim öğretim işlerini takip etmek maksadıyla kazalara maarif komisyonları kurulması kararlaştırılmış ve 1900 (H.1318) yılında da Kemah'ta bir maarif komisyonu da kurulmuştur. Komisyon reisi kaymakam, azaları; Rüştîye Mektebinin muallim-i evveli Hafız Hulusi Efendi ve Bekir Efendi'dir. (EVS., 1900 (H.1318):357)

4.4. Misyoner Mektepleri (Yabancı okullar)

1856'da ilân edilen Islahat Fermanından sonra Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde -özellikle Ermenileri isyana hazırlamak maksadıyla- Amerika ve İngiltere destekli Protestan misyoner mektepleri açılmaya başladı. 1901 (H.1319) tarihinde Erzurum valiliğinden Şura-yı Devlet'e gönderilen tahriratta ruhsatlı olarak misyonerlere ait okulların sayıları bildirilmişti. Buna göre Kemah'ta 2 adet misyoner mektebinin bulunduğu bildirilmişti. (Karataş, 2020:236) Ancak bu okulların görevli kadrosuna ve

öğrencilerin etnik kökenine ve sayılarına ulaşamadık. Bu Misyonerler, ayaklanmaların çıkmasında önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim, ayaklanmaların çıkmasından evvel vilâyetlerden Babiâli'ye gelen raporlarda, bu misyonerlerin faaliyetlerinden geniş şekilde söz ediliyordu. (Küçük, 1984:100; Tozlu, 1991:72; Koçabaşoğlu, 1989) Nitekim, 1888 (H. 1305) tarihinde Kemah'taki Protestan misyoner mektebi muallimleri halkı tahrik etmek maksadıyla yasaklanmış yayın ve evraklarla yakalanmış ve haklarında kanuni işlem yapılması istenmişti. (BOA. DH.MKT. / 1509 – 111 ve DH.MKT. / 1512 – 67)

4.5. Medreseler

Selçuklulardan itibaren önemli bir yerleşim yeri olan Kemah, Osmanlılar zamanında da bu önemini muhafaza etmesinden dolayı burada birkaç tane medrese faaliyet göstermişti. 19. yüzyılın sonlarındaki mevcut olan medreseler şunlardır:

“1. Cami-i Kebir Medresesi: 15. yüzyılın 2. yarısında Kemah'ta ve Erzincan'da idarecilik yapmış olan Gülabi Bey tarafından inşa edilmiştir. Adını içinde bulunduğu külliyyeden almaktadır. 1898-1903 yılları arasında müderrisi Mehmet Fevzi Efendi'dir.

2. Kemaliye Medresesi: Kemah'ın Kaban Dibi Mahallesi'nde Gazi İftiharuddin tarafından inşa edilmiştir. 1898-1903 yılları arasındaki müderrisi Hacı İbrahim Efendi'dir.

3. Cemaleddin Medresesi: Bu medrese ile ilgili elimizdeki tek delil vakfın muhasebesinin yapıldığı bir vakıf defteridir. Buna göre; 1848-1850 yılları arası mütevellî hizmetlerini Mehmet Şakir ve Yakup isimli kişiler yürütmüşlerdir. “(İçli, 2013:152-153)

4. Cemaliye Medresesi: “Kemah'ın en eski medresesidir. Medrese, sıbyan mektebi ve bunlara ait olan vakıf 16. yüzyıldan kalmaz. Medresenin evkafı 16. yüzyılda Kemah'taki 20 kilelik 3 kut'a zemin (yıllık hâsılı 832 akçe); Tanasur Deresi'nde Mirza Şems tarafından vakfedilmiş olan 3 kilelik bir bağ (yıllık hâsılı 300 akçe), Kemah Geçidi yakınındaki bir değirmen ile (yıllık hâsılı 500 akçe), Tanasur Vadisi'nde bulunan bir adet değirmen (yıllık geliri 500 akçe) ve Orta-il nahiyesine tâbi Uri-i süflâ (Aşağı Uri) köyünün Padişah tarafından vakfedilen 1/3 malikâne hissesinden (yıllık hâsılı 1830 akçe) ibaretti. Evkafının senelik varidatı 3.963 akçe olup, bunun yevmi 10 akçesi tedris, 1 akçesi de talebe masraflarına sarf edilmekte idi.” (Miroğlu, 1990:144) “Vakfın 1867 yılına ait gelirleri şu yerlerden gelmektedir: Ori, Kamarik (Konuksever), Alpuşu (Alpköy), Çınariç (Kemeryaka), Maksuduşağı köyleri ile Umuri, Kelam Yakup ve Kelamus köyünün mezarası ve kasaba merkezi.” (İçli, 2013: 153-154)

4.6. Kütüphaneler

Kemah'ta adı geçen tek kütüphane Gülabibey Kütüphanesidir;” Bu kütüphane Kemah'taki Cami-i Kebir'in yanında kurulmuştur. Banisi Gülabi Bey'dir. Tesis tarihi meçhuldür. Kütüphanede 1900'lü yıllarda 100 tane kitap mevcuttur.” (İçli, 2020:327) “Bundan başka Kemah ileri gelenlerinden mutasarrıflık valilik ve mebusluk yapan Mehmed Sabit Sağıroğlu'na ait Kemah'taki özel kütüphanesinde yaklaşık 2.000 cilt kitap olup, bu kitapların çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında zayı olmuştur.” (Yavuz, 2020b:256-257)

Sonuç olarak sıbyan mektepleri ve medreseler incelediğimiz 19. yüzyıl öncesinden kalan geleneksel eğitim kurumları olarak faaliyetlerini devam ettirmesine rağmen ihtiyaçlara cevap veremediği bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki ülke genelinde çağın ihtiyaçlarına göre eğitimde modernleşme çalışmaları yapılırken köklü bir geçmişe sahip olan Kemah'ta ihmal edilmemiş, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi sıkıntılarla dış müdahalelerle boğuştuğu 19. yüzyılda iptidaî ve Rüştîye mektepleri gibi yeni öğretim kurumlarına kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında geleneksel eğitim kurumları da dışlanmamış ve vazifelerine devam etmişlerdir. Gayri Müslim mektepleri de Osmanlı Devleti'nin kendine tanıdığı özgürlük içinde eğitim ve öğretime devam ederken Tanzimat ve Islahat fermanlarının bir sonucu olarak misyonerlerin faaliyetleri eğitim üzerinde de görülmüş ve Kemah'ta iki tane misyoner mektebi Birinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyet göstermiştir.

5. 19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH'TA ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME

5.1. Ulaştırma

Osmanlı Hükümeti yolların tamiri ve yenilerinin yapılması konusundaki ciddi çalışmalarını 1856 Islahat fermanının ilanından sonra gündemine almıştı. Bu konuda gelen talepler doğrultusunda 1869'da bir nizamname hazırlamıştı. 19. yüzyıl Erzurum Meşhur valilerinden Nazım Paşa, bayındırlık, güvenlik...

vb. konularda aktif faaliyet göstermişti. Bu vali zamanında Erzurum vilayeti yollarında bakım onarımın yanında yeni yollar da açılırken Erzincan, Kemah, Eğin yolunun tamiri de gündeme alınmıştı. (BOA. A. MKT. MHM. / 288-92)

Osmanlı kayıtlarında Trabzon-Diyarbakır Caddesi şeklinde adlandırılan yol, Kemah kazası içerisinde bir vadi boyunca geçmekteydi. Cuinet, Kemah'ı Erzincan sancağına bağlayan kara yolunun Fırat nehri boyunca uzanan yaklaşık 55 km. çok virajlı olduğunu kaydetmiştir. (Cuinet I, 1892:220) Bu transit yol haberleşme, güvenlik, ulaşım ve ticaret açısından çok önemli idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Kemah ve havalisinde de yol yapımı çalışmalarına hız verilmiştir. Buradaki çalışma planı, Kemah kazasına yeni şose inşası ve mevcut yolun ıslahı şeklinde olmuştur. Yeni yolun inşası sırasında kâgir ve odun köprülerin yapımına da şahit olmuştuk. (Gül, 2017a:127) 30. Aralık. 1863 (H. 19. Recep. 1280) tarihli bir belgede: “*Erzincan Hanedanından İzzetlü Hürrem Bey ve Hacı Ali ve Rauf Beyler ve Erzincan Mutasarrıfı Saadetlü Arslan Bey ve Mutasarrıflık heyetinin memurlarıyla bazı civar kazalar müdüranı ve Dersim mutasarrıfı, Harput valisi tarafından yol inşasına yardım için 23 kişilik taşçı ve duvarcı ustası gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Çünkü. Erzincan Harput arasındaki köprü yapılırsa 60 saatlik yol, 30 saate düşeceği hesap edilmişti.*” (BOA. A.MKT.MHM. /288-92) Ancak yapılan bu planlamanın icra edilmesi devletin kısıtlı imkanları sebebiyle yaklaşık 20 yıl sürmüş ve yüzyılın sonundaki Ermeni isyanları ve dış müdahaleler sebebiyle 1900'lü yıllara kadar yapım ve onarım devam etmişti.

Sultan Abdülhamid devrinde yapılan imar faaliyetleri arasında en dikkat çekici olanı ulaştırma ve haberleşme alanında yapılan modernleşme çabalarıydı. 1880'li yıllarda yukarıda bahsedilen yolların inşasına hız verilmiş ayrıca 1879 yılında Said Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yolun geçeceği güzergâhtaki halkın yol yapımında çalışması ya da bedelini ödemesi mecburiyeti getirilmesi yol yapımını hızlandırmıştı. (Biol, 2009:105) Bu sayede 1903 yılında Erzincan-Kemah yolunda 430 metre toprak düzenlenmesi yapılmış, (BOA. Y.MTV.248/45; Karataş, 2010:148) 1904'lerde bu yol üzerinde 18.966 işçi ile 962 metre şose ve 3.783 metre toprak düzeltimi yapılmış ve 887 metre toprak yol da tamir edilmişti. (BOA. Y.PRK.UM. 68/111; Karataş, 2010:150) Ancak bu çalışmalar yürütülürken yol inşasında çalışmak istemeyenler de olmuştu. Mesela; 9. Temmuz 1889 (H. 12 Zilhicce. 1306) tarihinde yol inşası için sevk edilmeleri kararlaştırılan Kemah medrese talebeleri Babıali'ye telgraf çekerek bu işten istisna edilmelerini istemişler ve bu istekleri kabul edilmişti. (BOA. DH.MKT. / 1636 – 58)

1. Şubat. 1899 (H. 20. Ramazan. 1319) tarihli belgede Kemah ile Zara arasına açılması düşünülen yolun plân ve krokisi yaptırılmış, (BOA. PLK. p. 1430) ancak bu yolun akıbeti hakkında arşivde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bugüne kadar -herhalde ekonomik ve işlek olmadığından- bu yol hala genişletilmemiş ve plânlama aşamasında kalmıştır. 16. Eylül. 1901 (H. 2. Cemaziyühür. 1319) tarihli belgede ise Arapkir, Divriği, Sivas, Kemah ve Eğin yolları üzerine yapılacak köprüler haritada gösterilmiştir. (BOA. HRT. h. 1813) Bundan başka Fırat nehrinin nehir taşımacılığına uygun olan Kemah'tan aşağı olan yerinde kelek işletilerek muhtelif mal, eşya ve hububat nakliyesi yapılmakta olduğu vilayet salnamelerinde bahsedilmektedir. (EVS.,1887:275; 1892:182; 1894:238; 1897: 232; 1899:259; 1900:370,375)

5.2. Haberleşme

19. yüzyılda haberleşme alanında en mühim gelişme hiç şüphesiz telgrafın icadı ve telgraf hatlarının döşenmesiyle haber ve bilgi akışının hızlanmasıydı. Osmanlı Devleti bu alanda Avrupa'daki gelişmelere kayıtsız kalmamış telgrafın icadından itibaren bu teknolojiyi kullanan ilk ülkelerden biri olmuştur. Osmanlı'da ilk telgraf hatları Kırım savaşı sırasında çekilmişti. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti, kendi planları çerçevesinde ve halkın desteğiyle büyük bir telgraf hattı çekme seferberliğini başlattı. Bu sayede ülke içindeki merkezleri birbirine ve İstanbul'a bağlamaya başladı. (Yazıcı, 1989:344-345)

1882 yılında Kemah, Eğin, Arapkir kazaları yoluyla Erzincan'dan Harput'a bir telgraf hattının yapımı planlandı. Adı geçen bölge, aşiretlerin sürekli baskınları sebebi ile asayiş ve güvenlik açısından en kritik yerlerden biriydi. Bu açıdan konu daha çok askeriyeyle ilgilendiriyordu. Bu bakımdan 4. Orduyu Hümayun Müşiriyeti'nden alınan bilgiye göre bu hattın tamamlanabilmesi için ne kadar masrafı olacağı tespit edilip iradesinin alınabilmesi için Padişaha arz edilmişti. Buna göre; makineler nakliye ve gümrük masrafları 35.973 frank, direklerin dikilmesi masrafı: 33.600 kuruş, Kemah, Eğin, Arapkir ve Çemişgezek kazaları merkezlerinde yapılacak postanelerde çalışacak her bir memur için 600 er kuruş ve ayrıca 150 şer kuruşla birer muvassıl-ı muharrerat (posta, telgraf dağıtıcısı) ve Erzincan ile Harput merkezlerinin büyüklüğü sebebiyle 500 er yüz kuruşla acilen 3 memur tayini ve hattın muhafazası için 300 er kuruşla 10 nefer çavuş ve 500 kuruşla da bir nefer başçavuş istihdamı icap edeceğinden ve adı geçen masraflar ve maaşlar için 1297 (1881-1882) bütçesinde karşılığı olmadığından, 1298 (1882-1883) bütçesinden karşılanması için 1. Nisan. 1882 (H.12.Cemaziyelevvel.1299- R. 20. Mart. 1298) tarihinde iradesi çıkarılmış ve Maliye Nezaretine gereken talimat verilmişti. (BOA. İ. ŞD. / 58 – 3307) Cuinet'e göre bu tarihlerde 1 lira, 23 Frank değerinde idi. (Cuinet III, 1894:408)

Daha sonra 25. Aralık 1883 (R. 13. Kânunuevvel. 1299) tarihli belgede Şura-yı Devlet'te bu iş için gerekenin yapılması kararlaştırılmıştı. Alınan kararda halkın yoğun talepleri de dikkate alınarak Erzincan'dan Kemah, Eğin ve Arapkir yoluyla Harput'a bir telgraf hattı döşenmesi hakkında çıkan İrade-i Seniyye mucibince direkler ve telgrafhaneler bölge halkı tarafından, tel ve diğer alet ve edevatın devlet tarafından karşılanması, sevk ve inşa işleri ve organizasyonu ise 4. Ordu tarafından icra edilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA. ŞD. / 2470 – 13-3)

İradesinin alınıp gerekli talimatların verilmesiyle hızlı bir şekilde çalışmalar başlamıştı. Bu hizmete halkın yoğun talepleri neticesinde karar verildiğinden telgrafhane binaları ve direklerin tüm masrafları bölge halkı tarafından karşılanmıştı. Bu inşaat devam ederken hattın Kuruçay ve Keban'dan geçirilmesi için yoğun talep olmuştu. Buraların da bina ve direkleri bölge halkı tarafından karşılanacağı bildirilmiş ve bunun için fazladan 70 km. için 11. 072 Frank ve diğer memur ve çavuşlar için ise aylık 2.860 kuruş masraf gerekeceği tespit edilmiş, ancak bunun da karşılığı olmadığından masrafların biraz düşürülerek Hazine-i Celile'den karşılanmasına 20. Eylül. 1883 (H. 18. Zilkade. 1300, R. 8. Eylül. 1299) tarihli irade ile karar verilmişti. (BOA. ŞD. / 2470 – 13-5)

Görüldüğü üzere devletin ekonomik ve siyasi sıkıntılarının had safhaya doğru gittiği bir dönemde bölge ihmal edilmemiş modernleşmenin gereği olan ulaşım ve haberleşmeye gereken önem verilmişti. Bilhassa aşiret baskınlarının ve Ermeni olaylarının arttığı dönemde bu yapılan yatırımların büyük çapta faydaları görülmüş daha erken haber alınmış ve olaylara daha hızlı müdahale edilebilmiştir.

6. 19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH'TA EKONOMİ, SANAYİ VE MADENCİLİK

6.1. Genel Ekonomik Durum ve Bunu Etkileyen Sebepler

Kemah eski çağlardan beri savunmaya elverişli kalesi ve önemli bir stratejik noktada bulunması sebebiyle, bilhassa orta ve yeniçağlarda bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştu. Daha sonraki yüzyıllarda bu önemini bir müddet daha sürdürmüştü. Kemah, Erzurum'u Sivas'a bağlayan eski ana yol güzergâhında bulunmasının ticari ve ekonomik avantajlarından istifade etmişti. 19. yüzyıl sonlarında aşiretlerin baskınları, Ermeni isyanları gibi asayiş sorunları, kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi gelişmeler bölge genelinde olduğu gibi Kemah'ta da etkili olmuştu. Bütün bunlara rağmen yüzyılın sonlarında Erzincan sancağına bağlı kazalar arasında Cuinet'in de ifadesiyle; oldukça önemli ve hâlâ ticaret ve sanayi merkezi olarak varlığını sürdürmekteydi. (Cuinet I.,1892:220)

Salnamelerde Kemah'ın ekonomik durumu kısaca aktarılmıştı, Buna göre; ekimi yapılan ürünler ve halkın başlıca geçim kaynakları şöyleydi: “*hınta (buğday), şâir (arpa), darı, fasulye, bamya, yer alması, kavun, karpuz, çiriş, şalgam, lahana, pancar, domates, kabak, ceviz, vişne, kiraz, elma, armut, üzüm, ayva, tut, zerdali, şeftali ve erik çeşitlerinin üretimim yapılmaktaydı. Ayrıca kilim, seccade, keçe,*

eldiven, çorap ve şal gibi eşyalar da Kemah merkez ve köylerinde dokunmakta ve çevre kaza ve sancaklara gönderilerek pazarlanmaktaydı." (EVS, 1873 (H.1290):168; 1892 (H.1310): 179)

Kemah ahalişi bilhassa günümüzde olduğu gibi ticari kabiliyetleri yüksek insanlardı. 1892 salnamesine göre Kemah'ta "217 dükkân ve mağaza, 34 değirmen, 10 bezirhane, 5 han, 3 fırın, 1 telgrafhane ve 1 adet hamam bulunuyordu." (EVS. 1897 (H.1315):228) 20. yüzyıl başları hakkında bilgi veren Ali Kemali'ye göre "Ahali zeki ve çalışkandır. Ticarete istidatları ziyade olduğu, hatta Erzincan'da en mühim ticaret evlerini bunlar işlettiği için, bu havalinin Kayserilileri unvanını almışlardır." (Ali Kemali, 1932:330-332; Türk, 2020:269)

Erzurum'u Sivas'a bağlayan yol ticari faaliyetleri üzerinde olumlu etkisi olduğu gibi ayrıca, yukarıda bahsedildiği üzere Fırat nehrinin de taşımacılıkta kullanılması Eğin ve bazı yakın mahallere zahire vs.nin nehir yoluyla nakledildiği kaydedilmiştir.

6.2. Kuraklığa Bağlı Kıtlığın Bölge Üzerindeki Etkisi

Halkın iktisadi durumunu etkileyen önemli meselelerden biri de 19. yüzyıl sonlarında meydana gelen kuraklığa bağlı kıtlıklardı. Mesela; 1882 yılında Erzincan, Refahiye, İliç ve Kemah'ta kuraklığa bağlı meydana gelen kıtlıkta, zahire sıkıntısı çekilmişti. (BOA. Y. PRK. AZJ. 8/87) 1892'lerden 1906'lara kadar aralıklarla meydana gelen kuraklık ve kıtlık Kemah boğazı boyunca uzanan vadinin her iki kenarındaki köylerde, İspir, Bayezid, Karaköse, Diyadin, Eleşkirt nahiye ve bağlı köylerinde, Erzincan ve köylerinde, Hınıs, Refahiye, Pülümür, Narman, Tercan kazası ve bağlı köyleri ile Bayburt, Kelkit ve Şiran havalisinde şiddetli şekilde hissedilmişti. (Gül, 2009a:147) 1908 senesi Eylül ayında Erzincan, Refahiye, Kemah, Kuruçay ve Pülümür kazalarında hasat zamanının geçmiş olmasına rağmen açlığın görüldüğü ve bundan dolayı bu yerlerde otuz iki kişinin açlık yüzünden öldüğü, acilen bu kaza ve köylere yardım yapılması istenmiştir. Bu kıtlık senelerinde devlet çevredeki kazalara tohumluk ve yemeklik hububat göndermişti. Bu arada 1908 senesinde Kemah kazasında 15.000 hane halkına 25.600 şinik buğday Kuruçay kazası halkına 20.000 şinik buğday, Pülümür kazası halkına 40.000 şinik buğday dağıtılmıştı. (Gül, 2009a:147-149)

1893 yılı haziran ayında Kemah ve Eğin Kazalarına bağlı birçok köyün ileri gelenleri müştereken İstanbul'a telgraf çekerek ahalinin elinde bulunan arazilerinin ekip biçmeye çok müsait olmadığı ve kıtlıktan dolayı fiyatların aşırı şekilde yükseldiği bundan dolayı perişan bir vaziyette bulduklarından bahisle bir miktar yardım ve vergi affı talep etmişlerdir. (BOA. DH. MKT. 239/20)

Bölgede doğal afet ve kıtlıkların birkaç yıl üst üste devam etmesi neticesinde, insanlar bölgeyi terk ederek başka yerlere göç etmeye başlamıştı. "19. yüzyılda Erzurum vilayetinde meydana gelen kuraklık, kıtlık önce köyleri, ardından şehirleri etkilemişti. Köylerdeki halk bu dönemlerde öncelikle vilayet dâhilinde diğer kasaba ve şehirlere, ardından ise yakın vilayetlere göç etmişlerdir. Devlet genellikle göçü desteklememiştir. 1892-1893 yıllarında iki yıl devam eden afet karşısında halk 1893 senesinin temmuz ayı ortalarından itibaren Sivas, Tokat, Ankara, Yozgat, Çorum, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Malatya ve Diyarbakır gibi yakın vilayetlere göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Gayr-i Müslim ahali ise ismi belirtilen bu vilayetlerin haricinde Rusya ve Amerika'ya da göç etmişlerdir. Tercan, Erzincan, Bayburt ve Kelkit ahalişi genellikle başta Trabzon olmak üzere Karadeniz sahilleri, Erzurum, Pasinler, Erzincan, Kemah ve Refahiye ahalişi genellikle Sivas, Tokat, Ankara, Yozgat ve Çorum vilayetlerine göç etmişlerdir. Kemah, İliç, Keskim, Pülümür ve Kemaliye ahalişi ise Malatya taraflarına, Narman, Tortum ve İspir ahalişi Rize ve Batum bölgelerine göç ettikleri anlaşılmaktadır. Erzurum vilayetinden kıtlık sebebiyle göç eden ahalinin yoğun olarak sığındığı vilayetler Sivas, Trabzon ve Tokat olmuştur." Gül, 2009a:151,152)

1908 yılı sonbaharında Erzincan, Refahiye, Kemah, Kuruçay ve Pülümür kazalarında hasat zamanının bitmiş olmasına rağmen açlıktan Erzincan sancağına bağlı bu yerlerde otuz iki kişinin öldüğü, bu sebeple acilen adı geçen kaza ve köylere yardım yapılması talep edilmişti. 1908 kasım ayında açlık ve kolera

salgınından dolayı Kemah'a bağlı Pağnik ve Pekerç köylerinde çok sayıda insan ölmüştü. (Gül, 2009a:154)

Açlık kıtlık ve pahalılığın kol gezdiği yıllarda alınan tedbirlere rağmen aşırı fiyat artışı ve karaborsacılık hadiseleri de görülmüştü. Bilhassa zahire ticareti yapan kişiler bu dönemlerinde ortaya çıkmış, yerel idareciler, eşkıya ve bazı devlet adamlarıyla da iş birliği yaparak büyük kazançlar elde etmeye çalışmışlardı. Devlet ise halkın şikâyetlerini dikkate alarak bu gibi kişilere karşı mücadele etmiştir. (Gül, 2009a:155) Mesela; “*Bazı mültezim ve tüccarların kıtlık zamanını fırsat bilip, fahiş fiyatla zahire satarak ihtiyaç sahiplerini zorda bırakmışlardır. Bu gibi kişilerin tespit edilip cezalandırılmıştır.*” (BOA. DH. MKT. 1548/47) 1908 yılında Kemahlı bazı karaborsacılar, Refahiye Kazası ve köylerinde yüksek fiyatla zahire satmakta olduklarından ahali bu kişiler hakkında şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine tüccarlar hakkında Kemah'ta kurulan bir komisyon vasıtasıyla tahkikat yapılmıştır. (BA. DH. MKT.292/38; Gül, 2009a:156)

Kemah ve çevresinde meydana gelen göçlerin tek sebebi kuraklık ve kıtlık yüzünden iktisadi durumun kötüleşmesi değildi. Bir diğer önemli sebep; aynı tarihlerde Dersim aşiretlerinin senelerdir devam eden ve devletin tamamen üstesinden gelemediği baskın ve talanlarıydı. Bazen de Kemah hanedanından (ileri gelen, ayan) Sağıroğulları'nın bölge halkına yaptığı zulüm ve haksızlıklardı. Kemah'ın Sağıroğulları hanedanından Tahir Paşa hakkında 1909 senesine ait aşağıdaki belge durumu özetliyordu: “*Kemah kazasına bağlı köylerde kıtlık ve pahalılık çok olduğundan insanlar kepek yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardı. Kazada mahalli hükümete gelince memurların cümlesi eski muteber hırsızlardan oluşmaktaydı. Yaptıkları işlerden dolayı hiçbir memur tutuklanmadı. Tahir Paşa'nın adamları kan emiyorlar, bunlar Tercan ve Ovacık'ın Kürt aşiretleriyle bir olup, Tahir Paşa'nın nezaret ve emriyle etraftaki köyleri tahrip ve talan ediyorlar. Tahir Paşa'nın istediği para, zahire verilemediğinde adı geçen Kürt aşiretleri o köyler üzerine gönderiliyordu. Bu sebepten yüzlerce kişinin yerini yurdunu terk etmektedir.*” (BOA. DH. MKT. 2770/102) şeklindeki dilekçeler Kemah kazasına bağlı köylerin ileri gelenleri tarafından Babıâli'ye iletilmişti. Ahalinin bu ve buna benzer şikâyetleri hükümetçe dikkate alınmış ve zaman zaman Sağıroğulları hanedanı ileri gelenlerine yaptığı gasp ve haksızlıkları iade etmesi şeklinde kararlar alınmasına rağmen (BOA. A.MKT. MVL/134-69; A.MKT.MHM/237-96; Y.MTV./80-72; DH.MKT/222-49; MVL./699-59; DH.MKT./1984-66) devlet bu ailenin ileri gelenlerini devlete bağlılıklarından dolayı birkaç defa nişan ve madalyalarla da taltif etmişti. (BOA. A.TŞF./33-39; İ. TAL./106-32; BEO. 1021-76565; DH.MKT/2516-64; DH. MKT./1126-45) Yani devlet bir taraftan vatandaşına sahip çıkmaya çalışırken, diğer taraftan da vatandaşına zulmeden bölgenin ileri gelen Sağıroğulları hanedanından da vazgeçemiyordu. Bu durum devletin o tarihlerde içine düştüğü çelişkiyi göstermesi açısından dikkat çekici bir durumdu.

6.3. Madenler

19. yüzyılda Kemah kazası bakır, kömür, altın madenleri ve bilhassa tuzlaları ile meşhurdur. Kazanın kapladığı alan ise günümüzdekinden daha geniştir. Bölgedeki madenleri işletmek için bazı şahıslar hükümete müracaat ederek ruhsat almaya çalışıyorlardı. Mesela;

“*Keban Maden-i Hümayunu civarında Kemah kazası hududunda Husta Beli adıyla anılan dağ civarında Mehmed Emin, Süleyman ve Yani adlı şahıslar tarafından 1845 yılında altın, gümüş kurşun madenleri keşfedilmişti. Adı geçen şahıslar işletme ruhsatı alabilmek için birkaç defa müracaatta bulunmuşlar ve konu en son Meclis-i Vükelada görüşülerek yaklaşık otuz saat mesafeyi bulan çam ve meşe ormanlarına zarar vermeden ve elde edilen gelirin beşte biri Hazine-yi Celile'ye verilmesi şartıyla diğer ortakları Osman Ağa ve Sudiye isimli kişilerle beraber sekiz seneliğine 3. Nisan. 1845 (H. 25. Rebiülevvel. 1261) tarihinde işletme ruhsatı irade-i seniyye ile verilmişti.*” (BOA. İ. MVL. / 64 – 1223) Bu bölgedeki adı geçen madenlerin akıbeti hakkında Osmanlı arşivlerinde herhangi başka bir belgeye rastlamadık; ancak yukarıdaki belgede dikkat çeken önemli bir nokta ormanlara zarar verilmeden ve ağaçlar kesilip başka amaçla satılmaması konusuna azami dikkat edilmesi hakkında uyarılardı. Maden sahasının bir ucu da Sivas vilayetine bağlı Divriği kazasına kadar uzandığından bu konu hakkında hem Sivas valiliğine hem

de Kemah kaymakamlığına gereken bilgiler ve talimatlarda aynı belge de verilmişti. (BOA. İ. MVL. / 64 – 1223)

Salnamede Kemah'taki madenler hakkında şu bilgi verilmektedir: “*Kemah kazasında kâin Erkağan karyesi'nde dahî gayet nemalı bir kömür madeni bulunup celp edilen numunesine nazaran birinci derecede iştiiale müsteid ise de oralarca bir güne vapur ve fabrika olmadığı gibi hatab ve kömürün dahî mebzuliyeti cihetiyle celb ve işâl olunmamaktadır.*” (EVS., 1873(H.1290:170) 1882 (H.1299) Salnamesinde ise bu kömürün 3. Ordunu ihtiyacı için Erzincan'da inşa edilen Aba Fabrikasının yakıt ihtiyacını karşıladığı kaydedilmiştir. (EVS., 1882(H.1299):171) Bundan başka Kemah sınırları dahiline Sebuh dağı civarında kaliteli olduğu düşünülen bakır madeni keşf olunmuştur. (EVS., 1875(H.1292):169)

13. Mayıs. 1908 (H.11.Rebüyülahır. 1326) tarihli belgede: Biri Kemah kazası dahilinde, diğeri Sepekür dağında keşfedilen iki kömür madeni 4. Orduyu Hümâyun'un ihtiyacını karşılamak için kullanılması istenmişti. Zira bu tarihlerde Refahiye'den Kelkit'e kadar uzanan ormanlardan 4. Ordunun ve ahalinin yakıt ihtiyacı karşılandığından ormanlar tükenme aşamasına gelmiş ve bu yüzden yeni keşfedilen kömür madenlerinin bir an evvel işletilmesi için gereken izinler süratle alınmaya çalışılmış, bunun için Orman ve Maden Nezareti tarafından mühendisler gönderilerek durum tetkik edilerek hem ordunun hem de ahalinin bundan istifade etmesi için çalışma başlatılmıştı. (BOA. BEO. 3311-248289)

Bir diğ er maden keşfi de Kemah'ın Ermenik nahiyesine bağlı Karati köyünde gerçekleşmişti. Burada bakır ve kömür madenleri keşfedilmiş ve bu madenleri işletme ruhsatı Lipan Artin adlı bir Ermeni'ye verilmişti. 18. Ocak. 1914 (H. 20. Safer. 1332) tarihinde adı geçen şahıs, hisselerinin bir kısmını oğullarından Lipan Ardaşış ve Sinbat Efendilere devretmek için müracaat etmişti. (BOA.MV. /184-47) 20. Ocak. 1914 (H.22. Safer. 1332) tarihinde hissesinin yüzde 70'inin adı geçen oğullarına devretmesi en son Meclis-i Vükelada görüşüldükten sonra usul ve nizama muvafik bulunduğundan Meadin Nizamnamesinin 23. Maddesine göre uygulanması hakkında karar çıkmıştı. (BOA.BEO. /4251-318753)

6.4. Kemah Tuzlası (Memlehası)

Kemah'ın en önemli gelir kaynaklarından biri olan tuzlaları eskiden beri yörenin önemli bir ihtiyacını karşılıyordu. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu tuzun dünyaca meşhur olduğunu ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki ahalinin tuz ihtiyacını buradan temin ettiklerini kaydetmişti. (Ahmed Cevdet, 1314:376; Çerçi, 2012:429-430; Miroğlu, 1990:174) Bu yüzyılda Kemah'ın en önemli tuzlaları Kömür, Timisi ve Yerhan tuzlarıdır. (Yazıcı, Başbüyük ve Altınbilek, 1998:62)

Salnamelerde tuzla yerine memleha tabiri kullanılmaktaydı. Erzurum Vilayet salnamelerinde Kemah Memlehası müdür ve memurları listelenmişti buna göre: 1882 salnamesi Kemah memlehasında **Müdür:** Halid Efendi, **Başkâtib:** Arslan Efendi idi ve Memleha idaresine bağlı kalemlerin bir yıllık gelirleri ise tabloda şöyle gösterilmişti: (EVS., 1882 (H.1299):141)

Tablo 10. Kemah Memleha Müdüriyeti 1881-(R.1296) Senesi Umumi Varidatı		
	Kuruş	Santim
Duhan (Tütün)	1.176.342	2
Müskirat (İçki)	64.183	75
Tuz	1.752.475	96
Evrak	406.287	
Yekûn (Toplam)	3.399.287	80

1887 (H.1304) salnamesine göre; “**Müdür:** Mehmed Hilmi Efendi, **Başkâtib:** Mehmed Reşid Efendi, **Kâtib-i Sanî:** Mehmed Murad Efendi, **Sandık Emîni:** Mustafa Efendi, **Kantar Kâtibi:** Mehmed Behçed Efendi. **Tames Memleha Me'muru:** Mehmed Tevfik Efendi, **Kurtlar Memleha**

Me'muru: Mehmed Rüştü Efendi, **Kularis Memlaha Me'muru:** Mehmed Şakir Efendi, **Pirhan Memleha Me'muru:** Mehmed Nuri Efendi." (EVS., 1887 (H.1304):303) 1894 (H.1312) salnamesine göre; "**Kemah Memleha Müdürü:** Cemal Efendi, **Başkâtib:** İbrahim Vasfi Efendi, **Kâtib-i Sâni:** Cemal Efendi. **Sandık Emîni:** Dursun Bey, **Kantar Kâtibi:** İsmail Efendi, **Mukayyid:** Hasro Efendi" (EVS., 1894(H1312):260) isimli şahıslardı.

19 yüzyılın sonlarına doğru tuz üretimini artırma yolunda yapılan bazı çalışmalara şahit oluyoruz. Mesela; 1879 (H.1296) tarihli belgede "Kemah memlehasında tuz suyunun ziyadeleşmesiyle tuz üretimini artırmak için tuzla çevresinde bulunan üç dönümlük bir arazinin satın alınarak buralara 50 adet âbdan ve 60 adet göl yapılırsa üretimin 300.000 kıyye fazla olacağı hesap edilmişti. Adı geçen inşaatların toplam masrafının 17.000 kuruşa mal olacağı, ayrıca arazinin satın alınması için de 9.000 kuruş taktir edilmiş bunun için toplam 26.000 kuruşluk bir masrafla 4-5 sene içerisinde bunun tamamlanacağı hesap edilmiş, 15. Mayıs. 1879 (H. 25. Cemaziyülevvel. 1296) tarihinde iradesi alınarak aynı sene inşaatları başlatılmıştı." (BOA. ŞD. /565-46; İ. ŞD. / 45-2457)

1900 senesi (H. 1318) Erzurum Vilâyet Salnamesinde sadece Kömür tuzlasında yılda yaklaşık 2.500 000 kg. tuz üretildiği kaydedilmişti.(EVS., 1900 (H.1318:369)

Kemah yakınlarındaki tuzla, 1915 yılı başlarında yıllık hasılatı 2.700.000 ile 1.500.000 kg. arasında değişmekteydi. 1908'den sonra başkâtipliğe getirilen kimseler, çeşitli yerlerdeki tütün, Barut, İpek, kara ve su ürünleri, içki yanı sıra tuzdan yani Rüsüm-u Sitte denilen altı çeşit vergiden (Develioğlu, 1977:1081) dışa tahsil edilen miktarı kaydetmekteydiler. Bu zamanda Kemah tuzlasının büyük ve küçük gözeler adı altında iki müzesi ve tuzun toplanmasına mahsus büyük havuzu ve kurutma işleminde toplama yapılan 250 adet küçük havuzu vardı. Bunların tamiri için 1913 yılı başlarında, bir Fransız mühendis görevlendirilmiş ve yaklaşık 225'i tamir edilmiştir. Erzurum'da oturan başmühendis de her yıl bir kez kontrole gelmekteydi. (Çakır, 1967:44; Şahin, 2019:263)

Sonuç olarak Kemah'taki madenler arasında o tarihlerde en ekonomik olanı yüzyıllardır işletilen Kemah tuzlarıydı. Bunun yanında yüzyılın sonlarında yeni maden sahaları keşfedilmiş ve bunların bazıları işletilerek ekonomiye katkısı olmuştu. Bölgedeki madenlerin keşfi ve işletilmesi günümüzde de devam etmiş, o tarihlerde keşfedilen ve günümüzde yeni işletilmeye başlayan altın madenleri sayesinde ülkemiz ekonomisine önemli katkı sağlayan bir saha olmuştur.

7. 19. YÜZYIL SONLARINDA KEMAH'TA SALGIN HASTALIKLAR

Erzincan'ın Erzurum-Tebriz, Trabzon, Elâzığ ve Sivas'a uzanan transit yolların kavşak noktasında bulunması, çevrede çıkan salgın hastalıkların yayılmasına sebep oluyordu. Kafkasya ve İran'da çıkan salgınlar önce Erzurum ardından Erzincan'da, ayrıca denize sınırı olduğundan dolayı hastalıklara karşı korumasız bir durumda olan Trabzon vilayeti, Kafkasya ve Rusya'da ki salgınlardan etkilenmiş ve salgınlar, önce Trabzon vilayetinde sonrada Erzincan'a yayılmıştır. (Mollaoğulları & Karabulut, 2023:129-130) Bununla beraber bölgeler arası kervanlar, asker sevkiyatları, göçler, hac seyahatleri gibi bir yerden başka bir yere seyahatlerde salgın hastalıklarının yayılmasında etkili oluyordu. (Gül, 2009b:240-241) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, savaşa sahne olan yerlerde, yoksulluk, kıtlık ve salgın hastalıklar kitlesel ölümlere yol açarak nüfusun azalmasına ve göçlere de sebep olmuştu. 19. yüzyılın sonlarında Kemah kazasında biri çok etkili, diğeri kısa süreli iki salgın görülmüştü.

7.1. Kolera Salgını

Kolera ilkçağlardan itibaren Hindistan'ın Aşağı Bengal olarak bilinen büyük delta üzerinde, Ganj ve Brahmaputra nehirleri arasındaki bölgede her dönem görülmüştür. (Ayar, 2007:5) Bu hastalık 19. yüzyılda, İngilizlerin Hindistan'ı sömürge haline getirmesi ve hızla artan ticaret, sanayi ve savaşlarla Hindistan dışına çıkararak dünyaya yayılmaya başladı. Afganistan, İran ve Kafkasya yoluyla Osmanlı ülkesine kadar ulaştı. Osmanlı topraklarında kolera hastalığı ilk defa 1822 senesinde görülmeye başlamış ve Basra Körfezi'nden, Bağdat yoluyla Anadolu ve

Akdeniz sahillerine ulaşmıştır. (Sarıyıldız, 2001:310) 1846-1847 yılları arasında Erzurum ve Trabzon istikametinden İstanbul'a kadar yayıldı. Billhassa 1847 Temmuz ve Ağustos aylarında sıcakların da etkisi ile Erzurum dâhil, bazı şehirlerde binlerce ölümler oldu. Bundan sonra 1852, 1855, 1861, 1882, 1884, 1890 ve 1908'li yıllarda bölgede etkili olduğu anlaşılıyor. (Yılmaz, 2017:23-55)

1892–1894 tarihlerinde Osmanlı vilayetlerinde görülen kolera salgını, Şubat 1893'de Erzincan'da da görülmeye başlamıştı. Bunun üzerine 23 Mayıs 1892 tarihinde Erzincan'dan başka, Erzurum, Gümüşhane, Şark-ı Karahisar, Eğin, Kemah, Kelkit, Kuruçay ve Refahiye gibi bölgelerde ilk defa yolcuların yaklaşık on gün bekletileceği karantinalar kurulmuş ve tabipler gönderilmişti. 21 Ağustos 1892'de Erzincan kazasına bağlı, Kuruçay, Kemah ve Refahiye'ye bağlı nahiyelerde ve Kemah Boğazı'nda bulunan Çardaklı, Erzincan'a bağlı Pülümür, Hınzırın ve Sipikör köylerinde kordon uygulamasının başlatılması istenmiştir. Aynı tarihlerde Erzincan'daki salgından dolayı Eğin kazasında iki mevki tutularak yolcuların hareketleri tehir edilerek karantina uygulanmıştır. Mayıs 1892 senesinde Erzurum valisi Hakkı Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgrafla, Erzurum, Trabzon, Kuruçay, Refahiye ve Kemah'a karşı icap edilen yerlere karantinalar kurulduğu, tabipler gönderdiği karantina bölgelerinde 4. Ordu'ya bağlı 150 neferin görevlendirildiği, tabip ve bu askerlerin masraflarının 25.000 kuruş olduğu bildirmiştir. (Gül, 2009b:249-250) 1894 senesi salgınlarındaki karantina tedbirleri zaman zaman Trabzon civarından gizlice ticaret yapan kaçakçılar tarafından etkisizleşmiş ve salgının önü alınamamıştı. Bunun üzerine Erzincan'dan Kemah üzerinden Arapkir'e kadar olan bölgelere tabipler gönderilerek salgın önlenmeye çalışılmıştı. (Mollaoğulları, 2021:60)

Aynı tarihlerde bölgeden geçen İngiliz seyyah Yorke, bölgedeki durumu şöyle aktarmaktadır: *“Kuruçay Köprüsü'nden sola döndükten sonra bir buçuk saat içinde Has ovasına ulaşmış idik ki, maalesef daha ileri gidemedik. Çünkü bölgede salgın kolera hastalığının yayılmasını önlemek için oluşturulan karantina nizamından dolayı, yolcuların geçişi yasaktı. Has ovası, Erzincan ve Sivas vilayetlerinin arasındaki sınırda uzanmaktaydı. Bu vilayette yedi gündür karantina uygulanmakta ve Sivas vilayetinden, Erzincan'a bütün geçişler yasaktı.* (Yorke, 1896:453-473; Gül, 2009b:250)

1894 senesine ait bir belgede, Sivas vilayetinin Koşalı (Koçgiri-Zara, İmranlı bölgesi?) kazası Refahiye'ye hudut olması sebebiyle hudut köylerinde hastalık sebebiyle çok sayıda ölüm vakalarının görülmesi üzerine geliş-gidişi kontrol etmek ve hududu muhafaza etmek için 14 Ağustos 1894 (H. 11 Safer 1312) tarihinde bölgeye 20 adet geçici jandarma acilen istenmiştir. Bu jandarmalar sadece Sivas yolunun güvenliğini değil aynı zamanda Suşehri ve Şark-i Karahisar ve Refahiye üzerinden Kemah tuzlasına giden kervanlarında kontrolünün sağlanması ve güvenlik için de gerekli olduğu bildirilmiştir. (BOA. BEO. 455 / 34078)

Karantina, uygulaması, asker sevkinin ve zahire nakliyatının durdurulması ve diğer tedbirlerin alınması ile 4. Ordu mıntikasındaki salgın 1893 yılı başında kontrol altına alındı. Hastalık sırasında üstün gayretlerinden dolayı Erzincan Belediye Reisi Salih Efendi ile şehrin ileri gelen kişilerinden Şevket ve Vahit Efendilere rütbe-i salise tevcih edilmişti. (Çakaloğlu, 1999:246)

Daha sonra 1904'lerde salgın yine yayılmaya başlamıştı. Sivas vilayeti müfettişliğinin raporlarında görüldüğü üzere; 14 Temmuz 1904 tarihinde Kemah ve Gercanis (Refahiye) kazalarında belediye tabipleri olmadığından bu hastalıkla mücadelede sıkıntılar yaşandığı, hastalığa yakalananların şifa bulamadıkları, bir an evvel kazalara belediye tabibi tayin edilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. (Gül, 2009b:265)

Asayiş problemlerin had safhaya çıkmaya başladığı bir dönemde ülke genelinde yayılan bu salgın hastalık, alınan tedbirlerle bir süreliğine önlenmiş, ancak ileriki yıllardaki özellikle I. Dünya Savaşında olumsuz gelişmeler bu ve diğer salgın hastalıkların aynı yollar vasıtasıyla yayılmasına sebep olacaktır. (Biol, 2019:349-350)

7.2. Difteri (Kuşpalazı) Salgını

1897 senesinde Kemah kazasında halk arasında ve kaynaklarda kuşpalazı olarak adlandırılan difteri hastalığı salgın hale gelerek ölümlere sebep olmuştu. Kazadaki mevcut imkanlarla bu salgın önlenemeyince beş imzalı bir dilekçe, telgrafla Babiali'ye iletilmişti. Bunun üzerine 20. Mart. 1897 (H. 16. Şevval. 1314, R. 8. Mart. 1313) tarihli hususi irade ile adı geçen hastalığın tedavisinde ihtisası olan bir tabibin lazım gelen ecza ve edevatıyla beraber derhal bölgeye gönderilmesi emredilmişti. (BOA. İ. HUS. / 52-68) Konu 20. Mart 1897 tarihinde Babiali'de görüşüldükten sonra, (BOA. BEO. / 922-69100) Bakteriyolojihane Müdürü Mösyö Nikol'e havale edilmiş, o da hastalığı tedavi edebilecek uzman muavinlerinden Yüzbaşı Doktor Nureddin Bey'i 300 şişe Kuşpalazı serumu ve diğer gerekli ilaç, alet ve edevatıyla 28. Mart. 1897 (H. 24. Şevval.1314, R. 16. Mart. 1313) tarihinde bölgeye göndermek üzere hazırlamıştı. (BOA. BEO / 926 – 69398) 11. Nisan.1897 (H.16.Zilhicce.1314 - R. 8. Nisan. 1313) tarihinde 870 kuruş yol parası ve 400 kuruş ilave maaş verilmesi kararlaştırılarak, Kemah kazasındaki kuşpalazı hastalığını tedavi etmek üzere Erzincan'a gönderilmişti. (BOA. BEO / 936 – 70141) Doktor Nureddin Bey Kemah'a geldikten sonra yaptığı tedavilerle salgını durdurmayı başarmıştı. Ancak, İstanbul'a geri dönmek için takdir edilen maaşı bir türlü ödenememiş ve 23. Şubat 1902 (H. 11. Zilkade. 1319) (BOA: DH.MKT. / 2592-39) ve 18 Mart.1902 (H. 21. Zilhicce.1319) tarihli belgelerde Kemah kazasındaki kuşpalazı hastalığının tedavisi için İstanbul'dan gönderilen Doktor Yüzbaşı Nureddin Bey'in paranın hala ödenmediği için 1897 (H.1313) senesi bütçesinden tesviyesi istenmişti. (BOA. DH.MKT. / 463 – 30; A.MKT.MHM. / 567 – 25)

Yüzyılın sonlarında ülke genelinde görülen Frengi, tifo, kızamık ve çiçek hastalıklarının Kemah bölgesine sirayet edip etmediğini herhangi bir bilgi ve belgeye tesadüf edemediğimizden tespit edemedik. Ancak en yakın kaza olan Kuruçay kazasında 1894'de etkili olan çiçek hastalığına (Mollaogulları, 2021:64) karşı bölge genelinde çocuklar aşılammıştı. (Mollaogulları, 2021:89) Salgınların önlenmesine yönelik karantina tedbirlerinden başka 4. Ordu'ya bağlı Kurutilek mevkiinde 500 yataklı bir askeri hastanenin hızlı bir şekilde 1864 sonbaharından itibaren inşasına başlanmıştı. Bu inşaatın bir an evvel bitip açılması için Erzincan, Kemah, Kelkit ve Gercanis (Refahiye) ahalisi maddi destek sağlamıştı. (Akpınar, 2016:33)

8. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Kemah kazası 19. yüzyılın sonlarında Ortaçağlardaki eski stratejik ve ihtişamlı günlerini kaybetse de, Erzurum'u Sivas'a bağlayan eski yol güzergâhında bulunması, ikliminin uygun olması ve halkının çalışkan, sanat ve ticarete tecrübeli olması gibi sebeplerle incelediğimiz dönemde de Erzincan'ın en büyük kazası olma özelliğini devam ettiriyordu. % 80 yakın Müslüman nüfusun yaşadığı Kemah kazası eğitimde, ekonomide ve madencilik alanında günümüzde olduğu gibi önemli bir bölge idi. Günümüzde halâ ülkemizin en kaliteli tuzlarından biri bu bölgededir ve bu tuzla yüzyıllardır bölgenin tuz ihtiyacını karşılamaktadır.

Araştırmamıza başlarken Kemah ile ilgili her konuyu ele almayı planlamıştık. Ancak bazı konuların yeterince araştırıldığı, bazılarının ise çok kapsamlı olduğunu gördük. Mesela; Asayiş ile ilgili konular beklediğimizin çok üzerinde olması sebebiyle özellikle Ermeni olayları ve Dersim bölgesinden bazı aşiretlerin neredeyse her sene baskınları ve bunlara karşı askeri hareketleri çok kapsamlı bir konu olduğunu görüldüğünden bu araştırmanın dışında tutarak başka bir zamana ertelemeyi uygun buldum. Bundan başka Kemah uleması ve Kemah'ın meşhur simaları ile ilgili yeteri kadar araştırma yapıldığından bu konuyu da atladık. Bir başka mesele Kemah Hanedanından Sağıroğulları konusu ilğimizi hayli çekmesine rağmen bu da başlı başına bir araştırmaya değer bir konu olarak karşımıza çıktı.

Öneriler

1. Kemah ve çevresindeki Eğin, Arapkir, Çemişgezek kazaları 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar Dersim bölgesinden gelen bazı aşiretlerin saldırı ve yağmalarına sahne olduğu gibi, bölgeden hem göçlere hem de askerî harekâtlara sebep olmuştur. Bu konuyla alakalı arşivde çok sayıda belge bulunduğu ve başlı başına ele alınacak genişlikte olduğundan ayrı bir tez ya da makale şeklinde araştırılmaya değer bir durumdur.
2. Yüzyılın sonlarında ülke genelinde dış müdahalelerle alevlenen Ermeni ayaklanmaları ve komitaların faaliyetleri bu bölgede de görüldüğünden -bazı araştırmalarda yer almasına rağmen- bu konu da ayrı bir çalışma konusu olabilir.
3. Kemah hanedanından “Sağiroğulları”na mensup yöneticilerin halk üzerindeki basıları ve bu ailenin devletle iyi ilişkileri neticesinde sürekli korunması ve zaman zaman da halkın şikayetleri karşısında devletin halkın yanında yer alması gibi birbiri ile çelişen ilişkileri hakkında onlarca belge ve bilgiler araştırılmaya değer ayrı bir konu olarak çalışılabilir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA.)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA): BOA. BEO. 455 / 34078; BOA. BEO. / 922-69100; BOA. BEO / 926 – 69398; BOA. BEO / 936 – 70141; BOA. BEO. 1021-76565; BOA. BEO. 3311-248289; BOA. BEO. / 4251-318753;

Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT.): BOA. DH.MKT /222-49; BOA. DH.MKT. 292/38; BOA. DH. MKT. 239/20; BOA. DH.MKT. / 463 – 30; BOA. DH. MKT./1126-45; BOA. DH.MKT. / 1509 – 111; BOA. DH.MKT. / 1512- 67; BOA. DH. MKT. 1548/47; BOA. DH.MKT. / 1636 – 58; BOA. DH.MKT./1984-66; BOA. DH.MKT/2516-64; BOA: DH.MKT. / 2592-39; BOA. DH. MKT. 2770/102;

İrade-i Hususi (İ.HUS.): BOA. İ. HUS. / 52-68;

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT): BOA. A.MKT./200-46; 225/15;

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM): BOA. A.MKT.MHM/237-96; BOA. A. MKT. MHM. / 288-92; BOA. A.MKT.MHM. / 567 - 25

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL): BOA. A.MKT.MVL/17/68; BOA. A.MKT.MVL/134-69;

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): BOA. İ..MVL. / 64 – 1223; BOA. İ.MVL. / 536 – 24110

İrade Şura-yı Devlet: (İ.ŞD.): BOA. İ.ŞD./ 45-2457; BOA. İ. ŞD. / 58 – 3307;

Şura-yı Devlet (ŞD.): BOA. ŞD./565-46; BOA. ŞD. / 2470 – 13-3; BOA. ŞD. / 2470 – 13-5

Meclis-i Vala (MVL): BOA. MVL/605-34; BOA. MVL./699-59

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.): BOA. MF. MKT 365/ 51

Dahiliye İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM.): BOA. DH.İ.UM. 10-5. H-22-06-1336

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MYV.): BOA. Y.MTV./80-72; BOA. Y.MTV.248/45;

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): BOA. Y.EE. 33/7

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ.): BOA. Y. PRK. AZJ. 8/87

Yıldız Umumî (Y. PRK. UM.): BOA. Y.PRK.UM. 68/111. s.3

İrade Taltifat (İ.TAL.): BOA. İ. TAL./106-32.

Plan-Proje-Kroki-Plan-Projeler (PLK.p.): BOA. PLK. p. 1430

Haritalar-haritalar (HRT.h.): BOA. HRT. h. 1813

Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı (A. TŞF.): BOA. A.TŞF./33-39.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): BOA. MV. /184-47

Salnameler:

Erzurum Vilâyet Salnâmesi (EVS.) H. 1287 (1870); H. 1288 (1871) ; H. 1289 (1872); H.1290 (1873);H.1292 (1875); H. 1293 (1876); H.1294 (1877); H. 1299 (1882); H. 1304 (1887); H.1310 (1892); H.1312 (1894); H. 1315, R. 1313 (1897); H.1317, R. 1315 (1899); H.1318 R. 1317 (1900).

2. Araştırma ve İncelemeler

Ahmet Cevdet (1314), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Dersaadet.

AKPINAR, D. (2016), “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan*, ss.33-44, s.33,

<https://ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/06/Uluslararası-Erzincan-Sempozyumu-Cilt-1-.pdf>

AKSÜT, A. K. (1932), *Erzincan: Tarihî, Coğrafi, İçtimaî, Etnoğrafi, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

AYAR, M. (2007), *Osmanlı Devleti'nde Kolera*, İstanbul.

BAŞIBÜYÜK, A. (2004), *Kemah İlçesi'nin Coğrafyası*, Nobel Basımevi, Ankara.

BİROL, N. (2009), *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1907)*, Cedit Neşriyat, Ankara.

BİROL, N. (2013), *Vilayet Salnamelerinde Erzincan- Orijinal metin ve Transkripsiyon*, Cilt: 22 ve 23, Cumhuriyetin 100. yılında Erzincan Külliyesi, E. B. Y. Ü. yayınları, Erzincan

https://erzincankulliyati.com/?fbclid=IwAR14qoQgghLlj_zps0t2EvG6jit_7wx-6WjoJuQt3gkvC89MUNIVD5a1SiA

BİROL, N. (2019), “19. Yüzyıl Sonlarında Refahiye ve Çevresinde Asayiş Problemleri” *Refahiye Araştırmaları Sempozyumu, Erzincan, Türkiye, 14 - 15 Mart 2019, cilt.1*, ss.335-355

CUÏNET, V. (1892), *La Turquie D'Asie, C. I*, Paris.

CUÏNET V. (1894), *La Turquie D'Asie, C. III*, Paris.

ÇAKALOĞLU, C. (1999), *Müşir Zeki Paşa (1835-1929)*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

ÇAKIR; F. (1967), *Elli Yıl Öncesi Şark Cephesi ve Anadolu*, İstanbul.

ÇETİN, K. (2016) “Sâl-nâmelere Göre XIX. Yüzyılda Erzurum'da Eğitim-Öğretim Kurumları”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56, Haziran, ss.187-217.

ÇERÇİ, F. (2012), “Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu” *Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C.V*, Erzincan, ss.417-454,

DARKOT, B. (1997), “Kemah”, *İA*, C.6, ss. 559-561. Ankara.

DEMİRTAŞ, M. (2014), “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketlerine Etkisi ve Doğu Vilayetlerinin Nüfusu” *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014 Selanik) Bildiri Kitabı C. 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (ss.183-218),,Ankara.

DEVELİOĞLU, F. (1977), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, İstanbul.

GEYİKOĞLU, H. (2016), “Selçuklular'dan Osmanlılar'a Kemah” *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül – 1 Ekim 2016 Erzincan Bildiriler Kitabı, Cilt 1*, ss. 209-216;

<https://ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/06/Uluslararası-Erzincan-Sempozyumu-Cilt-1-.pdf>

GÜL, A. (2017a) “Kemah Kazasının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) X-I:* (ss.125-136). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/29974/324020>

GÜL, A. (2017b), ” Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Nüfusu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 47, Haziran*, (ss. 39-66),

- GÜL, A. (2009a), “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893, 1906-1908 Yılları)” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Resarch Volume 2 / 9*, (ss.144-158)
- GÜL, A. (2009b), “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 41*, Erzurum, (ss..239-270)
- İÇLİ, H. H. (2020), “Erzincan’da Eğitim” *Erzincan Tarihi, C. 6*, Erzincan.
- İÇLİ, H. H. (2013), *Tanzimat Sonrası Erzincan’da Eğitim*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- KARABULUT, A.(2020), “Erzurum Vilayet Salnamelerine Göre Erzincan Sancağı” *Erzincan Tarihi C. 4*, ss. 370-395, Erzincan.
- KARATAŞ, Y. (2010), *II. Abdülhamid Döneminde Erzurum*. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KARATAŞ, Y. (2020), “Arz ve Mahzarlar Işığında Erzincan Ahalisinin Talepleri” *Erzincan Tarihi C.4*, ss. 348-369, Erzincan.
- KARPAT, H. K. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KINDİĞİLİ, M. L. (2015), *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum.
- KOCABAŞOĞLU, U. (1989), *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul.
- KONUĞU, E. (2001), “Osmanlılar ve Millet-İ Sâdikadan Ermeniler”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II/38* ss. 621-629, Ankara.
- KÜÇÜK, C. (1984), *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi, 1878-1897*, İstanbul.
- MİROĞLU, İ. (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara.
- MOLLAOĞULLARI, Z. (2021), *Erzincan Sancağı’nda Görülen Salgın Hastalıklar (1885-1914)*, E.B.Y.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- MOLLAOĞULLARI, Z.; KARABULUT, A. (2023), “Erzincan Sancağında Kolera Salgını (1852-1910)”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:16 Sayı:2 ss. 127-143, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/81284/1357200>
- PAKALIN, M. Z. (1983), *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri*, C.2,3, M.E.B. İstanbul.
- SARIYILDIZ, G. (2001), “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22–23 Mayıs 2000)*, (ss.309–319), İstanbul.
- SÜMER, F. (1990), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Ankar.
- ŞAHİN, İ. (2022) "Kemah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25. Ankara.
- ŞAHİN, T. E. (2019), *Erzincan Tarihi. C.3*, Berikan Yayıncılık, Ankara.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1324)-(1896), *Kamus’ul Alam C. 5* İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1978), *Kâmûs-ı Türkî*, (orijinal 3. Baskı), İstanbul.

- TAŞCI, K. (2020), “Ortaçağ Döneminde Erzincan” *Erzincan Tarihi, C.II.* (ss.90-107, Erzincan.
- TOZLU, N. (1991), *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara.
- TURAN, O. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- TURAN, O. (1973), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- TÜRK, İ. C. (2020), “Seyahatnamelerde ve Coğrafi Eserlerde Erzincan” *Erzincan Tarihi, C. 4*, (ss.147-280), Erzincan.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1998), *Osmanlı Tarihi, I*, Ankara.
- YAVUZ, E. (2020), “Erzincan’da Eğitim ve Eğitim Kurumları (1923-1960)” *Erzincan Tarihi, C. 5* Erzincan.
- YAVUZ, E. (2020), “Erzincan’da Üç Seçim: 1950-1954-1957 Genel Seçimleri”, *Erzincan Tarihi, C. 5* Erzincan.
- YAZICI, H.; BAŞIBÜYÜK, A. ve ALTINBİLEK, S. (1998), “Kemah (Erzincan) Tuzları” *Türk Coğrafya Dergisi S.33*, (ss. 53-78), İstanbul.
- YAZICI, N. (1989), “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı” *150’nci Yıldönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu*. İstanbul.
- YILDIZ, H. (2020), “Erzincan Sancağı’nda Açılan Erkek Rüşdiye Mektepleri ve Modern Eğitimin Gelişimine Katkısı” *Erzincan Tarihi, C.4*, (ss.298-330), Erzincan.
- YILMAZ, Ö. (2017), “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri” *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires, VI/1*: (ss. 23-55), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/392193>
- YILMAZÇELİK, İ. (2011), *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı-İdari İktisadi ve Sosyal Hayat*, Kripto yayınları, İstanbul.
- YORKE, W. V. (1896), “A Journey in the Valley of Upper Euprates”, *The Geographical Journal*, vol: 8, no:5 (01.06.2024)

EXTENDED SUMMARY

Kemah, which was the largest district of Erzincan Sanjak of Erzurum Province in the late 19th century, was an old settlement dating back to ancient times, geographically located on the edge of the historical trade route connecting Erzurum to Sivas and extending along the Euphrates valley. During the Middle Ages, when the region was under Eastern Roman (Byzantine) rule, Muslim Oghuz Turks began to come to the region with Seljuk raids. After the victory of Malazgirt in 1071, Kemah became the center of the newly established Mengücek Principality after it was conquered by Mengücek Gazi, one of the beys of Alp Arslan. Kemah continued its existence in the Middle Ages under the rule of the Seljuks of Turkey, Ilkhanates, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Eratna and Erzincan Emirate States, and came under the rule of the Ottoman Empire in 1515 during the reign of Yavuz Sultan Selim. While it was under Ottoman rule, it continued to be an important settlement with its fortified castle and also became a sanjak center for a while in the 16th century.

At the end of the 19th century, the Kemah district had a population of 17,000-18,000, with a number of sub-districts ranging from 4 to 8, and a number of villages ranging from 55 to 75. Approximately 20% to 23% of this population were non-Muslim Armenians, while the remaining 77% to 80% were Muslims. As for educational institutions, at the end of the 19th century, there were 3 madrasahs, 1 middle school, 3 new modern primary schools, around 48 primary schools, 40 of which belonged to Muslims and 8 to Armenians, and 2 missionary schools in this district. Kemah, due to its location on the old road route connecting Erzurum to Sivas, received its share of the modernization efforts in transportation and communication initiated during the reign of Abdulhamid, and while efforts were made to make the roads suitable for transportation, telegraph lines extending from Erzurum to Harput and Sivas were laid, and new post offices were built with the contributions of the 4th Army and the people in Erzincan. The people of Kemah also built their own post offices and provided financial assistance in purchasing telegraph poles. As for the economic situation, the main sources of income of the people were agriculture and animal husbandry, as well as hand looms where traditional weaving was done. Due to its climate and arable land, grain and a wide variety of fruits and vegetables were produced. Apart from these, it was also famous for its rich coal, copper and gold mines, some of which were discovered in the late 19th century, and its salt, which had met the salt needs of the region for centuries. In the late 19th century, intensive activity was carried out to bring salt production and other mines into the economy. Towards the end of the 19th century, drought-related famines, epidemics, occasional raids and plunder by bandits from the Dersim region, and Armenian uprisings supported by western states caused economic difficulties in the region, but the state did not abandon its people and tried to ensure security by carrying out military operations. The cholera epidemic that was seen throughout the country at that time also spread to this district because it was located on the old main road connecting Erzurum to Sivas. In order to prevent the spread of these and other epidemics in and around Kemah, the central government sometimes tried to stop the diseases by sending doctors and medicine, sometimes by imposing quarantines, and sometimes, when drought and famine were driving the people of the region into hunger and poverty, it provided the necessary food aid to prevent mass migration from the region to other places and to meet the needs of the poor.

Despite the problems such as public order, epidemics, drought and famine at the end of the 19th century, Kemah district continued to be the most developed and most important district of Erzincan district in terms of both population and economy until the republican era.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/2 - Aralık 2024 - E-ISSN-2148-9289

**OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE TRABZON'A SEYAHAT EDEN YABANCILAR
(1870-1923)**

Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)

MUHAMMED KÖSE

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

muhamkose@gmail.com / muhammedkose@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0002-2049-5405

Atf/©: Köse, Muhammed (2024). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Trabzon'a Seyahat Eden Yabancılar (1870-1923)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 81-96

Citation/©: Köse, Muhammed (2024). "Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 81-96

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 08.10.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.12.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 81-96
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1581486

Notlar/Notes

Bu çalışma, II. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyum'unda sözlü olarak sunulan "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Trabzon'a Seyahat Eden Yabancılar (1839-1908)" başlıklı bildirinin genişletilmiş tam metin halidir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNDE TRABZON'A SEYAHAT EDEN YABANCILAR

(1870-1923)

Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)

MUHAMMED KÖSE

Öz:

Bu çalışma, Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Online Katalog arama kısmında Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika vb. anahtar kelimelerle yapılan aramada ortaya çıkan belgelerden üretilmiştir. Bu çerçevede 30 seyahat çalışmaya konu edinmiştir. Bu kapsamda bilhassa Batı dünyasından Osmanlı Devleti'ne keşif amaçlı gelen bilim adamları, kaşifler, din adamları gibi araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Trabzon merkez veya Trabzon'u merkez alarak bölgede yaptıkları seyahatler arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trabzon, Seyyah, Yabancı, Asar-ı Atika

Abstract:

This study was produced from the documents obtained in the search made in the State Archives Ottoman Archive Online Catalog search section with the keywords Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika, etc. In this context, 30 travels were the subject of the study. With this regard, the travels of scientists, explorers, clergymen, and other researchers who came to the Ottoman Empire for exploration purposes from the Western world, especially in the center of Trabzon or in the region centered on Trabzon in the last periods of the Ottoman Empire, were examined in the light of archive documents.

Keywords: The Ottoman State, Trabzon, Traveler, Foreigner, Asar-ı Atika

GİRİŞ

Bu çalışma, Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Online Katalog arama kısmında Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika vb. anahtar kelimelerle yapılan aramada ortaya çıkan belgelerden üretilmiştir. İlgili anahtar kelimeler ile yapılan arama sonucunda ortaya çıkan yüzlerce belge titizlikle taranmış ve konuyla ilgili olduğu tespit edilip çalışmada kullanılan belgeler değerlendirmeye alınmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgelerin çevrilmesi ve değerlendirilmesi esnasında ciddi sayılabilecek bir problemle karşılaşmıştır. Bu problem özellikle Avrupa'dan gelen araştırmacıların isimlerinin ana dillerinden farklı olarak Türkçeleştirilmiş bir şekilde yazılmasıdır. Zira kâtipler, şahısların pasaportlarında geçen isimlerini Türkçe okunuş şekliyle kaydetmişlerdi. Haliyle bunların adları da belgede geçtiği gibi ele alınmıştır. Bu durum şahısların biyografilerine ulaşmada ciddi bir sorun teşkil etmiştir.

Çalışmanın özü, özellikle ve öncelikle Batı dünyasından Osmanlı Devleti'ne keşif amaçlı gelen bilim adamları, bunların meslekleri, seyahat ettikleri bölgelerde meslekleri gereği ilgi duydukları konular üzerine yaptıkları incelemeler üzerine odaklanmıştır. Bunun yanı sıra ziyaretçilerin, Osmanlı Hükümeti'nin belirlediği sınırlara ne denli uyup uymadıkları, zihinlerinin arka planında başka amaçlarının olup olmadığı, bilime mi yoksa mensubu oldukları ülkeye başka amaçlar için mi hizmet ettikleri gibi müphem hususları kapsamaktadır. Bundan mütevellit, incelenen dönemde Trabzon'a ticaret, insan tacirliği, resmi ziyaret ve eş-dost akraba ziyaretleri gibi seyahatler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Mezkûr çalışma kapsamında Trabzon ve çevresinde icra edilen 30 seyahat incelendi. Bu seyahatlerin biri grup halinde Avrupa'dan gelen turistik geziydi. Birinde seyahat edenlerin sayısı ve kim oldukları belirtilmemişti. Seyahatlerin onunda birden fazla kişi bulunmaktayken on sekiz seyahat ise bir kişi tarafından yapılmıştı. Yine gelen seyyahlardan on iki kişinin mesleği belirtilmemişken, on dört kişinin adıyla birlikte mesleği de kaydedilmişti. (Detaylar için bkz: Tablo.1.)

Yurtdışından seyahat edecek kişilerin izin almaları için bir dizi bürokratik süreç işlemekteydi. Şöyle ki, Avrupa'dan gelen yabancılar seyahat edeceği bölgeyi ve sebebini belirttikten sonra evvela dilekçesi ile kendi ülkesinin konsolosluğu üzerinden Hariciye Nezareti'ne izin (pasaport) başvurusunda bulunurdu. Hariciye Nezareti söz konusu dilekçeyi padişahın onayına sunmak üzere Sadaret makamına havale ederdi. Sadaret makamı padişahın ilgili cevabını Hariciye Nezareti'ne iletirdi. İzin talebi olumlu çıkmışsa Hariciye Nezareti seyahat edecek amaç ve kapsamı belirtilen şahsın padişah onaylı izinli durumunu Dahiliye Nezaretine iletirdi. Son olarak Dahiliye Nezareti kişinin gideceği vilayet veya vilayetlerin valiliklerine yazı göndererek gelecek kişiye vilayet sınırları dâhilinde yapacağı seyahatlerde yardımcı olunmasını ancak aynı zamanda hal ve hareketlerinin de kontrol altında tutulması yönünde talimat verirdi. Böylelikle seyahat süreci başlamış olurdu.

1. ALMAN SEYYAHLAR

Alman Seyyah Mösyö Şefer: 1 Temmuz 1894'te Dahiliye Nezareti'nden Yıldız Sarayına gönderilen tezkirede; Alman vatandaşı Mösyö Şefer isimli bir şahsın seyahat etmek maksadını ileri sürerek Ankara, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerine gitmek istediğine yer verilmiştir. İlgili tezkirede, Alman Konsolosluğu Mösyö Şefer'in seyahat edeceği yerlerde kendisine yardımcı olması için Hariciye Nezareti'nden talepte bulunduğu da vurgu yapılmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti ilgili vilayetlere birer yazı göndererek, hem Mösyö Şefer'e yardımcı olunması hem de kendisinin takip edilerek gezdiği yerlerde hal, hareket ve davranışlarının kendisine hissettirilmeksizin kontrol altında tutulması talimatını vermiştir(BOA. Y.PRK.DH. 7/75).¹

Alman Leipzig Darülfünunu Enstitüsü Coğrafya Asistanı Mösyö Stratil Savver: Savver Alman konsolosluğu üzerinden Tuna'dan Trabzon Sahillerine, oradan Erzurum ve Van'a kadar uzanan bölgede ilmi araştırmalar yapmak amacıyla Kasım 1924'te izin almıştır. Alman konsolosluğu Mösyö Savver'e yardımcı olunması için yanına bir ilm-i arz (yer bilimi) uzmanı verilmesini de talep etmiştir. Mösyö Savver, araştırmaları sırasında hazırlayacağı raporun bir nüshasını Türkiye Cumhuriyeti hükümetine vermeyi de taahhüt etmiştir(BOA. HR.İM. 120/92). Türkiye Devleti, Savver'in ilmi seyahatine onay vermekle beraber konuyla ilgili uzmanın mevcutta bulunmadığından bu hususta kendisine yardımcı olamayacağını belirtmiştir (BOA. HR.İM. 120/92. Lef.4).

Alman Dr. Belk ve Leman/Lehman: Alman vatandaşı iki ilim insanı Dr. Belk ve Dr. Leman Mayıs 1898'de Osmanlı hükümetine müracaat ederek Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Elaziz, Erzurum ve Trabzon vilayetleri dâhilinde antropoloji, tabiat ile arazi konularında birtakım araştırma yapmak için izin talebinde bulundular (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.1).ⁱⁱ Söz konusu izin talebinde mezkûr şahısların seyahat edeceği 14 vilayet ve sancakta ayrıca resim çekmelerine de müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Hariciye Nezâreti Alman Sefaretinin izin talebini iki gün sonra Sadaret makamına arz etmiştir (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.3). Sadaret Makamı Dr. Belk ve Dr. Leman için talep edilen ilgili vilayet ve bağlı sancaklardaki seyahat izni ve fotoğraf çekip Almanya'ya götürme talebini padişahın onayını aldıktan 4 gün sonra Hariciye Nezareti'ne sunmuştur (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.5). Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey 23 Mayıs 1898'de Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, yapılacak kazı çalışmalarının konuyla ilgili nizamnamenin maddelerine aykırı olması durumunda bunun caiz olmayacağı yönünde kanaatini iletmıştır (BOA. MF.MKT. 397/1). Buna rağmen bu iki Alman izin talebinde belirttikleri sınırları aşarak kazı yapmışlardır. Müze-i Hümayun Müdürü, 11 Haziran 1898'de Bab-ı Ali'ye telgraf çekerek bunların asar-ı atika nizamnamesine aykırı davrandıkların engellenmesini talep etmiştir (BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.1). Sadaret makamı Maarif Nezareti'ne bağlı Müze-i Hümayun Müdürünün 11 Haziran tarihli şikâyetini Alman sefaretine bildirmiş, Alman Sefareti ilgili şahısların uyarıldığını ve bir daha kazı yapmayacağı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sadaret makamı 6 Temmuz'da Maarif Nezareti'ne yazı göndererek Dr. Belk ve Dr. Leman'ın kazı dışındaki seyahat ve faaliyetlerine izin verilip kendilerini bu hususlarda yardımcı olunması talimatını yenilemiştir (BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.3).ⁱⁱⁱ Bir süre sonra Dr. Belk ve Dr. Leman'nın nizamnameye aykırı davrandıkları, gittikleri yerlerde, geçtikleri sokaklarda Mösyö Leman'nın koynunda sakladığı ufak makinayla özellikle Van sokaklarında isyan sırasında yanmış olan Ermeni evlerinin fotoğraf ve resimini çektikleri görülmüştür (BOA. Y.PRK.DH. 10/83; BOA. DH.MKT. 2143/16).

Berlin Darülfünunu Muallimi Mösyö Reverbah: Rusya'da bulunan Alman Devleti vatandaşı ve Berlin Darülfünunu meşhur muallimlerinden Mösyö Reverbah, Anadolu'da asar-ı atika ve özellikle Rum ve Ermeni kiliseler ile manastırlarındaki kitapları incelemek amacıyla seyahat izni talebinde bulundu. Buna göre Reverbah iki seyahat rotası önerdi. Birinci rota Rusya'ya bağlı Revandan, Van, Muş, Bitlis, Harput, Malatya yoluyla Kayseri'ye ve oradan Maraş ve İskenderun'a geçip vapurla İstanbul'a ulaşip oradan Trabzon'a gelmekti. İkinci rotası ise Kayseri'ye geldikten sonra Ankara üzerinden karayoluyla İstanbul'a varmak; İstanbul'dan bu defa vapurla Trabzon'a geçip buradan Sivas, Beyrut, Şam ve Kudüs'ü ziyaret etmektir. Reverbah, Alman konsolosluğu üzerinden 28 Temmuz 1898'de Osmanlı hükümetine izin başvurusunda bulundu. Osmanlı hükümeti kendisine gerekli izni vererek 20 Ağustos 1898'de Hariciye Nezareti'ni konuyla ilgili bilgilendirme yaptı. (BOA. HR.TH. 216/2).

Münih Mektebi Sitte-i/Sene-i Şarkıye Müdürü Sebastiyân Bey: Sebastiyân Bey Temmuz 1902 senesi başlarında Alman konsolosluğu üzerinden Hariciye Nezareti'ne başvurarak Anadolu'da bazı kentlerde araştırma izni ve geçeceği güzergâhlarda yerel yetkililerin kendisine yardımcı olunması talebinde bulunmuştur. Buna göre Mösyö Sebastiyân'ın seyahat güzergâhı Hüdavendigâr'dan başlayarak, Aydın, Konya, Ankara, Sivas, Trabzon'dan devamla Erzurum'da tamamlanacaktır (BOA. DH.MKT. 555/21. Lef.1). Osmanlı Padişahı Alman konsolosluğunun izin talebini onaylamış ve bir hafta sonra Hariciye Nezareti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda mezkur konsolosluğun talebi üzerine Mösyö Sebastiyân'a asar-ı atika üzerine yapacağı seyahatte kendisine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. DH.MKT. 555/21. Lef.2).

Almanyalı Asar-ı Atika Uzmanı Mösyö Bahman: Mösyö Bahman, Osmanlı Devleti'nden aldığı izinle Musul'da asar-ı atika üzerine birtakım incelemelerde bulunup kazı yaptıktan sonra Haziran 1911'de Almanya'ya dönüş güzergâhı olarak Van, Erzurum ve Trabzon'u tercih etmiştir. Geçtiği bölgelerde rastladığı tarihi eserlerin fotoğraflarını çekmiştir (BOA. MF.MKT. 1169/18. Lef.2).

Alman Coğrafyacı Dr. Fischer Kurt/Furt: 18 Aralık 1894'te Alman Konsolosluğu Osmanlı Hükümetine başvurarak Coğrafyacı Dr. Fişer Kurt'un Trabzon'da coğrafya alanında birtakım araştırmalarda bulunup ardından Kastamonu, Aydın ve Biga'yı gezmek için izin talebinde bulunmuştur (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.5). Alman konsolosluğunun talebi üç gün sonra Sadaret makamına sunulmuştur (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.3). Sadaret Makamı 23 Aralık'ta padişahın, Dr. Fişer için talep edilen iznin onay yazısını Hariciye Nezareti'ne göndermiştir (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.1).

Prusya Devleti Tebaasından Dr. Valdemar Bak: Dr. Valdemar Mart 1891'de Rusya'dan Van'a gelmiş oradan da Trabzon'a geçerek bazı araştırmalarda bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti usul ve emsal üzere kendisine yardımcı olması için Van ve Trabzon valilerine talimat vermiştir (BOA. DH.MKT. 1824/16).

Almanya Freyburg Darülfünun Muallimi Dr. Albert Tomb: Alman Konsolosluğu 12 Nisan 1894'te Osmanlı Hükümetine başvurarak, Taşoz adası ve Trabzon'da Rum dili ve lügatı özellikleri üzerine birtakım ilmi araştırmalar yapmak isteyen Dr. Albert Tomb için izin talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 227/30. Lef.1). Osmanlı Padişahı Dr. Albert'in Nisan ayı sonuna doğru yapmak istediği seyahat talebini onaylamış ve 16 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne bu hususta gerekli bilgi ve talimatlar verilmiştir (BOA. DH.MKT. 227/30. Lef.2).

Almanyalı Dr. Virt (Dil Bilimci): Trabzon ve Erzurum'da dil üzerine bazı incelemelerde bulunmak için Nisan 1898'de izin talebinde bulunmuş. Osmanlı Padişahı Virt'in izin talebini onayladı. Hükümet, Trabzon ve Erzurum Valilerine telgraf çekerek şahsın seyahati boyunca kendisine fark ettirmeksizin takip edilmesi istedi. Ayrıca mezkûr şahsı korumak için Alman konsolosluğunun talebi üzerine yanına jandarma verilmiştir (BOA. DH.MKT. 2194/75; BOA. DH.MKT. 2194/51).

Alman Dr. Fon Dernamer/Fonder Namer ve Katibi Mösyö Franc Homan: Alman Konsolosluğu, iki vatandaşı olan Dr. Dernamer ve katibi Homan'ın Konya, Adana, Ankara, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde seyahat etmek ve gezdikleri yerlerde fotoğraf çekmelerine müsaade edilmesi için 17 Nisan 1900'de Hariciye Nezaretine müracaat etmiş birkaç gün sonra kendilerine izin verilmiştir. 26 Nisan'da Hariciye Nezareti Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Dr. Dernamer ve katibi Homan'ın seyahat ve fotoğraf çekme izinlerinin olduğunu ilterek ilgili vilayetlerin kendilerine seyahatleri boyunca yardımcı olmalarını buyurmuştur (BOA. BEO. 1477/110708.). Dahiliye Nezareti 4 Mayıs'ta ilgili valiliklere Hariciye Nezareti'nin bu iki şahısla ilgili talimatları iletmiştir (BOA. DH.MKT. 2340/132).

Alman Nebatâtçı Dr. Vik/Vin: Almanya Sefareti Dr. Vik'in Adana, Konya, Sivas ve Trabzon'da nebatat ve tabiata dair bir takım incelemelerde bulunabilmesi için Osmanlı Hükümetinden izin talep etmiştir (BOA. Y.PRK.BŞK. 76/8). Padişah 14 Mayıs'ta Dr. Vik'in talebini onaylamıştır (BOA. HR.TH. 332/56). 29 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti ilgili valiliklere gönderdiği yazıda, Dr. Vik'e seyahati esnasında yardımcı olunması talimatı vermiştir (BOA. DH.MKT. 1082/56. Lef.6).

2. İNGİLİZ SEYYAHLAR

İngiliz Seyyahlar: 24 Ocak 1895'te Sadaret Makamından Trabzon Valiliğine gönderilen bir tezkirede; İngiliz seyyahlara talep ettikleri paranın derhal Mal Sandığı'ndan verilmesi yönünde talimat verilmiştir. Ancak söz konusu tezkirede İngiliz seyyahların kaç kişi oldukları, isimlerinin ne olduğu ve hangi amaçla Trabzon'da buldukları gibi bilgilere yer verilmemiştir (BOA. BEO. 563/42195.).

İngiliz Mösyö Ceyms Wilyam ve Coni Tomson: 20 Haziran 1895'te Dahiliye Nezareti'nden Sadaret Makamına gönderilen tezkirede; hangi maksatla Trabzon ve Sivas Eyaletlerinde seyahat etmek arzusunda oldukları bilinmeyen Mösyö Ceyms Wilyam ve Coni Tomson adında iki şahsa mürur tezkiresi verildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte ilgili tezkirede Wilyam ve Tomson'un önceden konsoloslukları aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne başvurarak yanlarında birer tüfenk ve rovelver marka silah taşımak için de izin istedikleri anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezareti, Mürur Tezkiresi kanunu usulünce seyahat izni alan yabancıların seyahatleri boyunca yanlarında silah bulundurmalarına da imkan tanıdığına dikkat çekerek Sadaret makamından iki İngiliz seyyahın talebinin onayını istemiştir (BOA. DH.MKT. 387/23).

İngiltere Londra Coğrafya Cemiyeti Azası Mister Linç ve Mister Ozavend/Oraver: Coğrafya uzmanı Mister Linç ve arkadaşı Oraver Haziran 1898 başlarında Erzurum'dan Bayburt'a oradan da Trabzon'a geçmişlerdir. Trabzon Valisi Kadri Paşa'nın hükümete gönderdiği telgrafta, gittikleri bölgenin coğrafi yapısını inceleyen Linç ve Oraver Eylül'ün ortalarında Pake vapuruyla İstanbul'a oradan da Londra'ya geri döndüklerine yer verilmiştir (BOA. BEO. 1137/85215. Lef.3). Arşiv vesikalarından Linç ve Ozavend'in Van'a kadar gittiği ve dönüşte Malazgirt'e uğradığı oradan Erzurum, Gümüşhane ve Bayburt üzerinden Trabzon'a ulaştığı tespit edilmiştir. Yine bu vesikalarda mezkûr şahısların seyahatleri boyunca yanlarında tercüman götürdükleri ve Osmanlı Devleti'nin bunların

güvenlikleriyle yakından ilgilenip, bir Jandarma Yüzbaşı ve mahiyetinde iki askeri yanlarına verdiği görülmektedir (BOA. BEO. 1156/86633. Lef.1).

Mister Linç ve Mister Ozavend'in Ermenilerle Münasebetleri:

Mister Linç ve Ozavend'in Bayburt'tan Trabzon'a geçerken seyahat boyunca geçtikleri güzergâhın dışına da çıkarak Ermeni ve Rum köylerini ziyaretle birtakım görüşmeler yaptıkları tespit edilmiştir. Zira kendilerine refakat eden süvari mülazımı Bekir Sadık Efendi, onların bu seyahatlerinde geçen dikkat çekici ve şüpheli tavırlarını rapor ederek Trabzon valiliğine arz etmiştir. Onun ilgili raporu Trabzon Valiliğince düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Bekir Sadık Efendi'ye dayandırılan Trabzon Valiliğinin tezkiresi günümüz Türkçesine tercüme edilerek çalışmada aşağıdaki yer verilmiştir:

Londra Coğrafya Cemiyeti azasından ve İngiltere tebaasından üç şahsın Trabzon'dan Bayburt'a kadar götürüldüğü esnada kendilerine hissettirilmeksizin tedkik ve müşahede olunan ahval ve hareketlerini mübeyyin süvari mülazımı Bekir Sadık Efendi tarafından verilen jurnalın suretidir:

Değirmendere'den ileride Boztepe ve Ermeni maşatlığının (mezarlık) üzerindeki tepe ve Zafanos'un (Zavanos Köyü) altındaki tepenin kurşun kalemıyla resmini aldılar. Ve Hacı Mehmed mevkiinden Yukarı Kilat karyesinde bulunan manastırın papazı Rum veya Ermeni olup olmadığı sordular. Bilmem cevabını verdim ve esiroğlunun hanelerinden aşağı inip oradan taş aldılar. Bu taşları dürbün ile muayene ve tedkik ettiler. Ba'de bu taşları yanlarına aldılar. Ve Cevizlik'e varmaksızın Haçora karyesini sordular. Ve Meryem Anasıyla Zamıs Köyü deresini sordular. Ve Cevizlik'e ve sularında Meryem Ana manastırına geceleyin gitmek istediler. Müsaade olunmadı. Cevizlik'te Kozman'ın hanesinde iki saat kadar aramdan sonra Zamıs köyüne hareket ettiler. Yolda kiremitli hanlar civarında bunlardan sarı benizli Mösyö tesadüf eylediği bir Rum ile konuşmakta olduğunu gördüm. Yanlarına sokularak sözlerini dinledim. Rum olan şahıs yanında bulunan beş altı yaşında kadar bir çocuğu Mösyö'ye gösterip bundan bedel-i askeri namıyla vergi alınır olduğunu söylüyordu. Benim yanlarına geldiğimi görünce Rum lisansı üzere konuşmaya başladılar. Ne konuştuklarını anlamadım. Bu arada topal bir Hristiyan da gelerek mücerrem satta benden de 60 kuruş senevi ticaret vergisi alıyorlar dedi. Benden çekindikleri için daha bir şey konuşmadılar. Az bir müddet orada kalıp oradan da hareket olundu. Hamsi köyüne varıncaya kadar sağda solda gördükleri tepe ve dereleri defterlerine yazdılar. Gece saat birde Hamsi köyüne varıldı. Geceyi handa geçirdiler. Sabahleyin kalkılıp giderken Hamsi köyünden bir çahar yük saat ilerideki gülek/gölün üstündeki tepeden dere cihetine doğru dürbün ile birçok müddet baktılar ve defterlerine haylice yazı yazdılar. Oradan Zigana dağına çıkıldı. Kordon önünde taam ettiler. Bir gece burada kalacağız dediler. Bu sözü müteakip Zigana'ya üç saat mesafede Ayana dağı var imiş orası hangi cihettedir dediler. Zigana kordonundaki Erusa zabtiyesi Mehmed Çavuş Ayana dağının bulunduğu mevki gösterdi. Mezkûr Ayana dağına gitmek için ısrar ettilerse de mezkûr dağından sapa bir mahal olduğu için gitmelerine müsaade etmedim. Zirvesinde karbozan bir dağı gösterip bunun ismini sordular. Ardeşe zabtiyesi Mehmed Çavuş mezkûr dağın ismini söyledi. Etraf tepe ve dağları uzun müddet temaşa ettikten sonra defterlerine yazdılar. Ba'de gece kalmak fikrinden sarf-ı nazar ettiler. Oradan hareket olundu. Doğrudan yoldan Ardeşe'ye gelindi. Ardeşe'ye gelinirken sarı benizli Mösyö bendenize hitaben sekiz sene evvel Londra'dan İstanbul'a gelip Der-aliye'de Selamsız'da bir Ermeni hanesinde oturduğunu ve gemilerde çalışıp çok mahal gezdiğini söyledi. Ve Ardeşe'de bendeniz taam ederken bu sarı benizli Mösyö yanıma gelerek meydanda Ermenilere ait hiçbir söz yoğ iken bila-münasebet Ermenilerden hoşlanmadığımı söyledi. Cevapsız bıraktım. Ardeşe'de bu Mösyölerle Setrak isminde aşçı bir Ermeni sanatımı terk edip ziyadece konuştu. En ziyade sarı benizli Mösyö ile konuştular. Han odasında konuştukları için yanlarına sokulup ne konuştuklarını anlamak mümkün olmadı. Birkaç defa birer bahane ile odalarına geldim. Derhal sözü kestiler. Bir gece mütemadiyen merhum ile konuştuktan sonra sabah bu Ermeni Setrak bunların yüklerini arabaya koymak hususunda muavenette bulundu. Sarı benizli Mösyö bu Ermeni Setrak namındaki şahsa para verdi ama kaç kuruş verdiğini anlayamadım. Bil-vasıta sordurdum söylemedi. Oradan da hareket olundu. Yolda giderken Ardeşe'de ziyadece konuştukları Ermeni Setrak namındaki şahsın Ermeni olduğunu bildiğim halde tecahülden gelerek merhumun Rum veya Ermeni olup olmadığı ve evvelce tanışıklığı var mıdır sordum. Rum'dur İstanbul'dan tanırım dedi. Gümüşhane'ye gelindi. Bir miktar Daldabanda teneffüs ettiler. Oradan hareket olundu Teke nam mevkie varıldı. Teke kalesini sordular iki saat ileride olduğu haber verildi. Karşıdan kaleyi seyrettiler defterlerine yazdılar. Oradan da hareket olunarak Bayburt civarında karşıdan görünen birkaç karyenin isimlerini sordular bilemem dedim. O sırada yoldan geçen bir köylüye sordular.

Köylerin ismini haber verdi. Bu köylerden hangisi milleti sakinedir? Ermeni mi fazla Osmanlı mı çoktur? Diye köylüden sordular. Hem Osmanlı ve hem Ermeni vardır cevabını aldılar. Yolun altındaki ve Erzincan karyesine varıldı. Bu köy Bayburt merkezine iki saat mesafededir. Köyde bulunan bir Ermeni kilisesinin yanına vardılar taşlarının resmini aldılar. O köyde meskûn Ermenilerden Ovakin bir daha başka şahıs olarak esamisine Ovakin, Zamparsun, Toros, Sofizehari isimlerinde olup Mösyölerin yanına gelen bu Ermeniler ile konuştular. Bunlarla konuşmanın bidayeti (başlama) ber-vech-i zir (aşağıda görüleceği üzere) vuku' buldu. Evvela Bovakin bir Ermeni sarı benezli Mösyönün yanına geldi. Bir iki söz konuştuktan sonra bu Ermeni hemen gidip balada isimleri muharrer Ermenilerle tekrar geldi. Bu Ermenilerin cümlesiyle iki saat kadar sarı benezli Mösyö konuştu. Harap kiliseyi seyrettiler. Bu Ermenilerle birlikte yola inildi. Orada Ermeniler kaldı. Bendeniz ve Mösyöler birlikte hareket olundu. Akşama karib (yakın) saat on birde Bayburt'a varıldı. Kasabanın yakınında Bayburt hükümetinden bir çavuşla iki nefer süvari geldi. Bu Mösyöler madenlere gittiler bendeniz geriye avdet ettim.

Olbabda emr-u fermaan. 4 Haziran 1314/16 Haziran 1898 (BOA. DH.TMIK.M.. 56/69. Lef.1).

İki gün sonra Trabzon Valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta vali paşa, bu adamların iki yıl önce Erzurum'da yapılan Ermeni şurasından önce de Erzurum'da bulunarak Ermenileri tahrik edip kıskırtıp yoldan çıkartmak için çalıştıkları bilgisini vermiştir (BOA. DH.TMIK.M.. 56/69. Lef.2).

3. RUS SEYYAHLAR

Rusya İstanbul Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki/Ospensky: Rusya tarafından İstanbul'da tesis edilen Asar-ı Atika Mektebi direktörü Prof. Teodor Ovenspiki Karadeniz sahillerindeki Trabzon, Samsun ve Sinop gibi şehirlerde asar-ı atika üzerine bir takım fenni araştırmalarda bulunmak için izin almıştır. Rus Konsoloslğu Hariciye Nezareti'ne 13 Mayıs 1895'te başvurarak Prof. Steo'ya gezeceği güzergâhlarda yardımcı olunması talep etmiştir (BOA. HR.TH.. 156/115). Sadaret Makamı Rus Konsoloslğunun talebini onaylayarak aynı gün Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir (BOA. DH.MKT. 379/80. Lef.1). Bunun üzerine İstanbul Hükümeti Kastamonu ve Trabzon Valiliklerine bir yazı göndererek, vilayetleri sınırlarında asar-ı atika üzerine araştırma yapmak üzere seyahat edecek olan Prof. Teodor'un takip edilerek tarihi eserlere zarar vermesi durumunda engellenmesi ve durumun İstanbul'a telgrafla bildirilmesini istemiştir (BOA. DH.MKT. 379/80. Lef.4). Aradan geçen 10 yıl sonra Prof. Ovenspiki bu defa Samsun'da birtakım incelemelerde bulunmak ve kazı yapmak için Osmanlı Hükümetinden izin istemiştir (BOA. BEO. 2502/187599. Lef.1).

Prof. Ovenspky, Rusların Doğu Anadolu'yu işgali esnasında Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'da antika eserler ile tarihi camilerdeki mozayikleri çalarak Rus Devleti'ne kaçırdığı saptanmıştır (BOA. 1234/69. Lef.2).

Petersburg Darülfünun talebesi Kostantin Derukin: Rusya Trabzon Konsoloslğu, Osmanlı Devleti'ne başvurarak, Petersburg Darülfünun talebesi Kostantin Derukin'in Kafkasya'nın güney batısında Batum'da bulunduğunu belirterek Trabzon'da hayvanat üzerine birtakım araştırmalarda bulunabilmesi için izin talebinde bulunmuş ve seyahati esnasında kendisine yardımcı olunmasını talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 2108/23). Rus Konsoloslğunun talebi Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmıştır. 12 Ocak 1899 tarihli arşiv vesikasında Konstantin'in halen Trabzon'da bulunduğu ve araştırmaları esnasında Trabzon valiliğinin kendine yardımcı olup kolaylık sağlanmasını istediği tespit edilmiştir (BOA. BEO. 1255/94113).

Der-Saadet Rusya Asar-ı Atika Mektebi Katibi Mösyö Loper: Rus muallim Mösyö Loper, Nisan 1904'te Kastamonu ve Trabzon vilayetlerini ziyaret edip bazı mevkiilerin resmini kurşun kalemle çizmek için Osmanlı Hükümetinden izin almış ve hükümet yetkilileri kendisine yardımcı olmaları için ilgili valiliklere talimat vermiştir (BOA. BEO. 2322/174082).

4. AMERİKALI SEYYAHLAR

Amerikalı Gazeteciler Jan Von Zorcef ve Kalodoli Muket: Trabzon limanı Batı'dan Doğu'ya seyahat edenlerin önemli duraklarından biriydi. 9 Ocak 1896 tarihli Dahiliye Nezareti'ne ait bir kayıta İstanbul'dan Musul'a gitmek isteyen Amerikalı gazeteciler 25 yaşındaki Jan Von Zorcef ve 34 yaşındaki arkadaşı Kalodoli Muket'in Trabzon üzerinden, Kayseri, Adana ve Haleb'e oradan Musul'a gitmek için önceden izin talebinde buldukları anlaşılmaktadır. Kendilerine izin verilen bu iki Amerikalı

Kayseri’de bazı yerlerin fotoğraflarını çekmiş ve Kayseri mutasarrıflığı bunların hareketlerinden şüphelenerek durumlarını İstanbul’a iletmıştır (BOA. TMIK.M.. 45/49. Lef.1-5).

Amerikalı İlm-i Tabakatü’l-Arz Muallimi Mösyö Jorj Rabit: Washington konsolosluğu aracılığıyla Trabzon’da Hamsiköy mevkiinde yer bilimi üzerine birtakım keşifler ve araştırmalarda bulunmak için izin almıştır (BOA. DH.ŞFR. 252/104).

Amerikalı Dr. Randolph: Bu adam İran Şahına takdim etmek üzere yanında getirdiği bir tüfek ve hartuçlarla (fişek) Trabzon üzerinden İran’a geçmek isterken Trabzon Gümrüğünce silah ve fişeklerine el konulmuştur. Gerekeç olarak yolda Ermeni eşkiyasının silah ve mermilere el koymasına gösterilmiştir (BOA. BEO. 2037/152756). İran Sefaretinin talebi üzerine Trabzon Gümrük Müdürlüğünde tutulan silahlar İran Sefaretine teslim edilmiştir (BOA. BEO. 2048/153567).

5. FRANSIZ SEYYAHLAR

Fransız Seyyahlar Mösyö Dipveli ve Mösyö Piso: 17 Eylül 1890 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen bir tezkirede Fransa vatandaşı Mösyö Dipveli ve Mösyö Piso’nun Trabzon, Erzurum ve Van cihetlerindeki seyahatleri konu edinmiştir. İlgili tezkirede adı geçen şahısların gittikleri yerlerde bilhassa askeri bölgelerin haritalarını çıkardıklarına vurgu yapılarak buna hiçbir surette müsaade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH.MKT. 1761/97).

Fransız üç seyyah ve gazeteci Agustín Danufso: Avrupa’dan Osmanlı coğrafyasında sair sebeplerle seyahat eden ve seyahatleri esnasında yasak olmasına rağmen bazı gezginlerin ne sebeple olduğu belirtilmemekle beraber, gittikleri güzergâhlarda özellikle askeri bölgelerin, dağlar ve yol güzergâhının fotoğraflarını çekip haritalarını çıkardıklarına rastlanmıştır. Osmanlı Devleti bunların seyahat etmek ve ilmi araştırmalarda bulunma gibi taleplerine izin vermekle beraber gezdikleri yerlerin, özellikle askeri bölgelerin, fotoğraflarını çekme ve haritalarını çıkarmalarını yasaklasa bile bunun önüne geçememiştir. Yasaklara rağmen bunları yapanları da engellemiş ve zaman zaman da yurt dışı etmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, bu suçu işlemeleri engellenince ülkelerine döndüklerinde Osmanlı Devleti’ni şikâyet, kendi kamuoylarına kötülme, basında haber yapma gibi haksız ithamlarda bulunmaktan geri durmamışlardır. Nitekim 1890 yılında Trabzon’a gelerek oradan Erzurum’a giden üç Fransız seyyah, Erzurum yolunda askeri bölgeler dâhil geçtikleri güzergâhların fotoğraflarını çekip haritalarını çıkarınca Osmanlı Devleti bunları uyarıp sınır dışı etmiştir. Bunun üzerine bunlar, Fransa’ya döndüklerinde konuyu basın üzerinden gündeme taşımış ve İngiliz gazeteleri de bunların sözde şikâyetlerini gündeme taşımıştır. Fransız gazeteci Agustín Danufso, söz konusu şikâyeti yerinde incelemek üzere Ekim 1890’da Trabzon ve Erzurum’a gelerek birtakım temaslarda bulunmuştur (BOA. HR.TO. 534/63. Lef.1-2).

6. DİĞER SEYYAHLAR

Nakşibendi Derviş İsmail: 10 Şubat 1853 tarihinde, Nakşibendi tarikatından Derviş İsmail adında bir şahıs Osmanlı Devleti’ne başvurarak Trabzon’a seyahat etmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Derviş İsmail, söz konusu izin talebinde; kendisinin seyyah fukaralarından olup, alil, ihtiyar, bikes kaldığını, pek zaruriyet halde ve duçar ve naçar bir vaziyette olduğunu ileri sürerek Trabzon’a yapmak istediği seyahat için izin talebinde bulunmuştur (BOA. A.DVN. 85/23). Ancak geçen 2 aylık süre zarfında Derviş İsmail’in Trabzon’a izin talebine ilgili makamlarca cevap verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Derviş İsmail 8 Nisan 1853’te yeniden hükümet yetkililerine Trabzon’a seyahat etmek için izin başvurusunda bulunmuştur (BOA. A.DVN. 85/23). Ancak Derviş İsmail’in hangi beldeden Trabzon’a geçmek istediği bilgisine ilgili kayıtlarda yer verilmemiştir.

Buharalı Üç Seyyah: 12 Mayıs 1870 tarihinde Zabtiye Nezareti Trabzon Müşirliğine bir talimatname göndererek, Şir Mehmed, Mehmed Niyazi ve Mehmed Kahir isimli Buharalı üç seyyahın Trabzon’da mahsur kaldıklarını ifadeyle mezkûr şahısların masraflarının karşılanarak memleketlerine gönderilmesi istenmiştir (BOA. ZB. 3/24).

Seyyah Hacılar: Dahiliye Nezareti tarafından 20 Şubat 1893 tarihinde Bahriye Nezareti’ne gönderilen yazıdan hac vazifesi ve sair seyahatler için Erzurum, Van ve Bitlis taraflarından Trabzon’a yolu düşen yolculardan bir kısmının parasızlıktan ötürü Trabzon’da iskelede uzun süre kaldıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda Dahiliye Nezareti, memleketine gitmek arzusunda olan fakir yolcuların, vapurların yapacakları her seferde 3 tane ücretsiz yolcu alma şartına istinaden Ünye, Giresun, Rize ve Trabzon

vapurlarının mağdur durumda olan 11 yolcuyu gitmek istedikleri iskelelere ücret almadan bırakmalarını istemiştir (BOA. DH.MKT. 2054/20).

Bağdatlı Seyyah Hacı Mehmed Şerif: Sadaret makamı Bahriye Nezareti'ne 6 Aralık 1894 tarihinde bir yazı göndererek, Bağdatlı seyyah Hacı Mehmed Şerif isminde bir seyyahın Trabzon'a gitmek istediğini ancak parası olmadığını ve fakir olduğundan İstanbul'dan Trabzon'a gitmek için vapur yol ücretinin devlet tarafından karşılanması talebinde bulunduğunu tespit edilmiştir (BOA. BEO. 529/39617).

Avrupalı Turistler: Trabzon Valisinin 26 Mart 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta; Almanya bandıralı bir vapurda Avrupalı 173 yolcunun bir gün önce Trabzon şehrine gelip akşama kadar şehrin meşhur yerlerini ve çarşılarını gezdikten sonra Batum'a hareket ettiğini bildirmiştir (BOA. DH.MKT. 482/29).

İsveçli Dr. Herven (Heron): Sadaret Makamından 10 Kasım 1905'te Trabzon ve Erzurum Valiliklerine gönderilen telgraftan, Hindistan'a gidecek batılı seyyahların kuzey yolu hattında Trabzon üzerinden geçtikleri anlaşılmaktadır. Zira ilgili telgrafta, Batum'dan Trabzon'a gelecek olan İsveçli Dr. Herven (Heron)'in Erzurum, Bayezid (Ağrı) ve Tebriz üzerinden Hindistan'a seyahat edeceğini vurgu yapılarak adı geçen meşhur doktorun geçeceği güzergâhlarda kendisine yardımcı olunması talimatı verilmiştir (BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.1). 2 Aralık'ta Erzurum Valisi, İsveçli Dr. Havenç/Herven'in Rusya'ya gittiği bilgisini Sadaret Makamına telgrafla iletmiştir (BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.3). Dr. Süven Haden/Haven daha önce de Kafkasya, İran ve Doğu'da birtakım ilmi araştırmalarda bulunmuş o dönemde tanınan ilim insanlarındandı. Bu seferinde yine Hindistan ve Tibet'e araştırmalar yapmak üzere seyahate çıkmıştır. İsveçli Doktorla beraber Puti adında biri daha bulunmaktadır BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.5-7. Ayrıca Bknz: BOA. BEO. 2703/202655; BOA. HR.TH. 326/95. BOA. BEO. 2702/202592.).

Felemenkli Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Jozef Luzer: Dahiliye Nezareti 31 Aralık 1908'de Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Sivas, Musul, Elazığ, Bağdat ve Basra Valiliklerine gönderdiği tezkirede; Felemenkli Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Jozef Luzer'in Devr-i Alem (dünyayı dolaşma) için yapacağı seyahatte güvenliklerinin sağlanması ve kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. DH.MKT. 2697/95).

Danimarkalı Mösyö Ajbene Vikcebin: Coğrafya ve hayvanat üzerine birtakım incelemelerde bulunmak üzere Nisan 1898'de Norveç ve İsveç konsolosluğu izin talebinde bulunmuştur. Buna göre mezkûr konsolosluklar, Mösyö Vikcebin'in Ankara, Sivas, Trabzon, Elazığ ve Muş'ta coğrafya ve hayvanat üzerinde araştırmalarda bulunacağından Osmanlı Devleti'nin Mösyö Ajbene Vikcebin'in seyahat edeceği yerlerde kendisine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. BEO. 1130/84733. Ayrıca Bknz. BOA. HR.TH. 212/29. 26 Mayıs 1898).

SONUÇ VE BULGULAR

Bilhassa 19. yüzyılda Batı dünyasının İran ile olan ticari ilişkilerinin Kuzey yolu üzerindeki Trabzon ve limanı, tarihi ve coğrafi özelliğiyle beraber önemli bir ticari kavşak haline gelmişti. Trabzon bu özellikleriyle sadece tüccarlar için değil aynı zamanda Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, İran, Türkistan ve hatta Uzakdoğu'yu merak eden seyyah ve araştırmacıların da uğrak yeri haline gelmişti. Nitekim bu çalışmada da görüldüğü üzere Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan gelen bilim insanları, araştırmacılar ve seyyahlar Trabzon limanına ulaştıktan sonra Anadolu'nun kuzeyi ve doğusundan İran, Irak oradan Tibet bölgesi ve Hindistan'a kadar gitmekteydiler.

Osmanlı arşiv belgeleri ışığında hazırlanan çalışmadan, incelenen dönemde ele alınan 30 seyahatin büyük çoğunluğunun Avrupa'dan yapıldığı ve bunun yanı sıra ABD ve başka ülkelerden de sair sebeplerle meraklıların Trabzon'a veya Trabzon üzerinden doğu bölgelerine gittikleri anlaşılmaktadır. Gelen kişilerin mensup oldukları ülkeler, icra ettikleri meslekler, araştırma ve ilgi alanları, seyahat ettikleri bölgeler, seyahatleri esnasında hal ve hareketlerinde göze çarpan unsurlar dikkate alındığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

-Çalışmada incelenen 30 seyahatin 28'i yurtdışından, biri Bağdat'tan yapılmışken bir seyahatin icra edenleri ve hangi ülkeye mensup olduğu belirtilmemiştir. Bazı seyahatlerde bir kişi varken bazı seyahatlerde birden fazla kişi bulunmaktaydı. (Bknz. Tablo.1)

-Ele alınan 30 seyahatte başı Almanya çekmekteydi. Zira Almanya'dan 12 seyahat ABD, Rusya ve İngiltere'den üçer seyahat gerçekleşmişti. Bununla beraber Danimarka, İsveç, Felemenk, Bağdat, Buhara'dan birer seyahat ile ve nereden gelip kaç kişi oldukları, kim oldukları belli olmayan iki seyahat daha yapılmıştı.

-Seyyahlardan 10'u Osmanlı Devleti'nden izin alırken meslek olarak araştırmacı, üçü asar-ı atika uzmanı, üçü coğrafyacı, ikisi gazeteci, ikisi dil bilimci, birer kişi de coğrafya-hayvanat, nebatat, yer bilimci ve doğa bilimcisi olduklarını ileri sürmüştü. Bunlardan bazıları kendi ülkelerinde çalıştıkları kurum ve varsa unvanlarını da belirtmişlerdi. Üç seyahati icra edenler Müslüman hacı veya dervişlerdi, bunlar seyyah olarak kaydedilmiş. Ayrıca bir seyahat de Avrupa'dan vapurla gelen turist kafilesini kapsıyordu.

-Müslüman seyyahların fakir oldukları göze çarpmakta ve bazılarının parasızlıktan ötürü Trabzon'da mahsur kaldıkları, Osmanlı Devleti'nin bunların yol ve sair masraflarını karşılayarak memleketlerine gönderdikleri anlaşılmaktadır.

-Yurtdışından sadece Trabzon'la sınırlı kalan seyahat bir taneydi. Seyahatlerin geneli Trabzon ile beraber Erzurum, Sivas, Van, Batum, Kastamonu ve Ağrı'yı kapsamaktaydı. Bunun yanı sıra Trabzon merkezli Elazığ, Muş, Bitlis, Tebriz, Musul ve hatta İran üzerinden Hindistan'a kadar yapılan seyahatler de mevcuttur. Bazı seyahatler de Ankara, İskenderun veya başka bir yerden başlayıp Trabzon'da sona ermekteydi. Seyyahlar Trabzon'da vapurla İstanbul'a oradan ülkelerine dönmekteydi.

-İzin alıp geçecekleri güzergâhlarda yapacakları araştırmalar ve sair faaliyetler için kolaylık isteyenlere, Osmanlı Hükümeti yerel yöneticileri bilgilendirdiği gibi yardımcı olmaları hususunda talimat dahi vermiştir. Ayrıca merkezi hükümet, yerel mercilere bu seyyahlara yardımcı olmakla beraber bunların takip edilerek yaptıklarından kendilerini haberdar edilmesini istemekteydi.

-Merkezi hükümet, çoğu zaman araştırmacı, bilim insanı veya başka sıfatla seyahat arzusunda olanların izin talebinde belirttikleri ifadelerin dışında bunların zihinlerinin arka planlarında başka amaçlarının olduğunun farkındaydı. Zira seyyahlar takip edildiğinde birçoğunun resmi taahhütlerinin dışına çıkarak gezdikleri yerlerin haritasını çıkarma, fotoğraflarını çekme, yasa dışı kazı yapma, tarihi eser ve değerli taşları toplama, endemik bitkileri toplama, gittikleri bölgede gayrimüslim tebaa ile iletişime geçme, Hristiyan din adamlarıyla görüşme gibi muhtelif aykırı davranışlarda bulunmaktan imtina etmedikleri görülecektir. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse;

-Örnek.1. Fransız araştırmacılar Mösyö Dipveli ve Piso 1890 yılında Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri seyahatlerinde askeri bölgeler dâhil geçtikleri güzergahın coğrafya ve tarihi yapılarının haritalarını çıkarıp resimlerini çekmişlerdi.

-Örnek.2. İstanbul Rus Asar-ı Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki 1895'te Karadeniz sahili boyunca Kastamonu ve Trabzon'da 1905'te Samsun'da arkeolojik kazılar yapmıştı. Aynı Profesör Teodor, 1918 yılında Rus işgali döneminde Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri dâhilinde pek çok manastır, kilise ile caminin değerli süslemeleri ile sair antik eserleri Rus ordusu eşliğinde Rusya'ya kaçırtmıştı.

-Örnek.3. Londra Coğrafya Cemiyeti azaları Mister Linç ve Ozavend, 1898'de Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri dâhilinde birçok sancak, kaza ve köyü gezip fotoğraf çekip resimler çizmişlerdir. Bu iki meraklı İngiliz, Trabzon-Bayburt arasında özellikle Ermeni ve Rum köylerini dolaşarak köy halkıyla görüşmeler yapmışlardı. Bunun da ötesinde Erzurum valisinin Trabzon valisini göndermiş olduğu bir telgrafta; bu iki şahsın 1896'da Erzurum'da meydana gelen Ermeni olaylarının tertipleycilerinden oldukları belirtilmekteydi.

-Örnek.4. Alman Dr. Belk ve Lehman 1898'de Bağdat, Musul, Van, Elazığ, Erzurum ve Trabzon'u kapsayan geniş ve uzun süreli seyahatlerinde uyarılmalarına rağmen antropolojik ve arkeolojik kazılar yapmakta ısrar ettikleri gibi fotoğraf çekme ve harita çıkarma eyleminden de vazgeçmemişlerdir.

-ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çalışma dâhilindeki seyahatler incelendiğinde çoğunlukla bu tür eylemlerin olduğu sabittir. Buradan hareketle özellikle Batı menşeli seyahatlerin kapsamı önceden Osmanlı Hükümetine taahhüt edilmiş olsa da birçoğunun meslekleri ve ilgi alanlarına göre; başta tarihi eser kaçakçılığı olmak üzere endemik bitki ve değerli taşlar toplama, Gayrimüslim tebaa ile ilişkiler kurarak onları Osmanlı'ya karşı kıskırtmak gibi eylemleri sıklıkla yaptıkları görülmektedir.

-Van, Erzurum, Trabzon ve Doğu'da başka bölgelerde çıkan Ermeni ayaklanmalarda İngiliz, Rus, Fransız konsoloslukların, bu ülkelerden bilim adamı, maceracı, din adamı, doktor gibi kimliklerle gelen ajanların etkisi Osmanlı arşiv belgeleri ve yine yabancı arşiv belgelerine dayalı akademik yayınlarla ispat edilmiş durumdadır.

-Londra, Berlin, Petersburg, Paris ve Viyana'daki müzeler başta olmak üzere Avrupa ve Amerika'daki müzelerde Osmanlı menşeli tarihi eserler, Londra ve Edinurgh botanik bahçelerindeki Anadolu'ya ait endemik bitki türleri, yine Avrupa ve Amerika kütüphanelerindeki Türk yazma eserleri ve nadir kitaplar genel olarak bu seyahatlerin gerçek amacını tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Ezcümle, Osmanlı Devleti'nden aldıkları kapitülasyonlar, Islahat Fermanı sonrası seyahatlerde tanınan kolaylıklar, Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, askeri ve sair konularda gittikçe zayıflamasını fırsat bilen sömürgeci Batı dünyası, Oryantalizm kisvesi altında dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında palazlanmışlardı. Osmanlıya ait yer altı ve yer üstü zenginliklere göz diken emperyalist zihniyet, bunun kolay yolunun Osmanlı'yı zayıflatma ve parçalama olduğunu bilip özellikle Gayrimüslim tebaayı büyük bir fitne aracı olarak kullanmışlardı.

Osmanlı Devlet yönetimi bunların kirli emellerinin farkında olmakla beraber, imparatorluğun içinde ve dışında meydana gelen hayati derecedeki gelişmelerden ötürü Batılı seyyahların tarihi eser hırsızlığı, endemik bitkileri kaçırma, değerli taşları toplama ve misyonerlik gibi faaliyetlerine göz yummak durumunda kalmıştı.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- **BOA. A.DVN.** 85/23. 1 Ca 1269/10 Şubat 1853; 85/23. 28 C 1269/8 Nisan 1853.
- **BOA. BEO.** 529/39617. 7 C 1312/6 Aralık 1894; 563/42195. 19 K.Sani 1310/24 Ocak 1895. 2703/202655. /Lef.1) 28 T.Evvel 1321/10 Kasım 1905. 2703/202655. /Lef.3) 19 T.Sani 1321/2 Aralık 1905; 2703/202655. /Lef.5-7) 8 Kasım 1905; 2502/187599. Lef.1. 2 Zilhicce 1322/7 Şubat 1905; 1130/84733. 10 Mayıs 1314/22 Mayıs 1898; 1234/69. Lef.2. 8 Haziran 1334/8 Haziran 1918; 1255/94113. 29 Şaban 1316/12 Ocak 1899; 2322/174082. 11 S 1322/27 Nisan 1904; 1137/85215. Lef.3. 4 Eylül 1314/16 Eylül 1898; 1156/86633. Lef.1. 18 S 1316/8 Temmuz 1898; 1477/110708. 25 Z 1317/26 Nisan 1900; 2037/152756. 3 M 1321/1 Nisan 1903; 2048/153567. 22 M 1321/20 Nisan 1903.
- **BOA. DH.MKT.** 1761/97. 2 Safer 1308/17 Eylül 1890; 2054/20. 3 Şaban 1310/20 Şubat 1893; 387/23. 8 Haziran 1311/20 Haziran 1895; 482/29. 13 Mart 1318/26 Mart 1902; 2697/95. 7 Z 1326/31 Aralık 1908; 379/80. Lef.1. 25 Mayıs 1895; 379/80. Lef.4. 4 Zilhicce 1312/29 Mayıs 1895; 2108/23. 3 Ca 1316/19 Eylül 1898; 2143/16. 19 Receb 1316/3 Aralık 1898; 555/21. Lef.1. 13 Temmuz 1318/26 Temmuz 1902; 555/21. Lef.2. 20 Temmuz 1318/2 Ağustos 1902; 1824/16. 21 Şaban 1308/1 Nisan 1891; 227/30. Lef.1.6 Şevval /12 Nisan 1894; 227/30. Lef.2. 10 Şevval /16 Nisan 1894; 2194/51. 29 Nisan 1899; 2194/75. 18 Z 1316/29 Nisan 1899; 2340/132. 4 M 1318/4 Mayıs 1900; 1082/56. Lef.6. 29 Ra 1324/29 Mayıs 1906.
- **BOA. DH.ŞFR.** 252/104. 10 T.evvel 1316/17 Ekim 1900.
- **BOA. HR.İM.** 120/92. 20 Ekim 1924; 120/92. Lef.4. 8 Kasım 1924.
- **BOA. HR.TH.** 156/115. 25 Mayıs 1895; 212/29. 26 Mayıs 1898; 216/2. 20 Ağustos 1898; 332/56. 20 Ra 1324/14 Mayıs 1906.
- **BOA. HR.TO.** 534/63. Lef.1-2. 18 Ekim 1890.
- **BOA. İ.HR.** 358/45. Lef.1. 26 Mart 1314/7 Nisan 1898; 358/45. Lef.3. 28 Mart 1314/9 Nisan 1898; 358/45. Lef.5. 1 Nisan 1314/13 Nisan 1898.
- **BOA. MF.MKT.** 397/1. 2 M 1316/23 Mayıs 1898; 400/3. Lef.1. 21 M 1316/11 Haziran 1898; 400/3. Lef.3. 16 S 1316/6 Temmuz 1898; 1169/18. Lef.2. 1 Receb 1329/28 Haziran 1911.
- **BOA. TMIK.M.** 45/49. Lef.1-5. 23 Receb 1313/9 Ocak 1896; 56/69. Lef.1. 4 Haziran 1314/16 Haziran 1898; 56/69. Lef.2. 6 Haziran 1314/18 Haziran 1898.
- **BOA. Y.A.HUS.** 315/87. Lef.5. 19 C 1312/18 Aralık 1898; 315/87. Lef.3. 22 C 1312/21 Aralık 1898; 315/87. Lef.1. 24 C 1312/23 Aralık 1898.
- **BOA. Y.PRK.BŞK.** 76/8. 15 S 1324/10 Nisan 1906.
- **BOA. Y.PRK.DH.** 7/75. 27 Z 1311/1 Temmuz 1894; 10/83. 19 Receb 1316/3 Aralık 1898
- **BOA. Y.PRK.UM.** 67/29. Lef.13. 28 Receb 1321/20 Ekim 1903.
- **BOA. ZB.** 3/24. 10 Safer 1287/12 Mayıs 1870.

EK:**Tablo.1.** Seyyahların Mensup Oldukları Ülke, Araştırma Sahası, Meslekleri ve Tarihleri

Sıra No	Seyyahın Adı	Milliyeti	Araştırma Alanı	Araştırma Bölgesi	Tarihi
1	Buharalı Üç Seyyah (Şir Mehmed, Mehmed Niyazi, Mehmed Kahir)	Buharalı	Seyahat	Trabzon	1870
2	Mösyö Dipveli ve Piso	Fransız	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon-Erzurum Van	1890
3	Seyyah Hacılar	-	Seyahat	Erzurum-Van-Bitlis-Trabzon	1893
4	Mösyö Şafer	Alman	Araştırmacı-Seyyah	Ankara-K.monu-Sivas-Trabzon	1894
5	Hacı Mehmed Şerif	Bağdad	Seyahat	Trabzon	1894
6	İngiliz Seyyahlar	İngiliz	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon	1895
7	Ceyms Wilyam-Coni Tomson	İngiliz	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon-Sivas	1895
8	Avrupalı Turistler	Avrupalı	Turist	Trabzon	1902
9	Dr. Herven/Heron, Puti	İsveç	Araştırmacı-Seyyah	Batum-Trabzon-Erzurum-Bayezid-Tebriz-Hindistan	1905
10	Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Mösyö Josef Luzer	Felemenk (Hollanda-Belçika)	Araştırmacı-Seyyah	Kastamonu-Trabzon-Erzurum-Sivas-Musul-Elazığ-Bağdat-Basra	1908
11	Rusya İstanbul Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki/Ospensky	Rus	Asar-ı Atika	Trabzon-Samsun-Sinop	1895-1905-1918
12	Jan Von Zorcef-Kalodoli Muket	Amerikalı	Gazeteci	Trabzon-Kayseri-Adana-Halep-Musul	1896
13	Agustin Danusfo ve Üç Arkadaşı	Fransız	Gazeteci	Trabzon-Erzurum	1890
14	Mösyö Ajbene Vikcebin	Danimarka	Coğrafya ve Hayvanat	Ankara-Sivas-Trabzon-Elazığ-Muş	1898
15	Petersburg Darülfünun Talebesi-Mösyö Konstantin Derukin	Rus	İlm-i Hayvanat	Batum-Trabzon	1899
16	Lepzig Darülfünunu Enst. Coğrafya Asistanı Mösyö Stratil Savver	Alman	Coğrafya	Tuna-Trabzon-Erzurum-Van	1924
17	Dr. Belk ve Dr. Leman/Lehman	Alman	Antropoloji-Doğa Bilimi-Arazi	Bağdat-Musul-Van-Bitlis-Elazığ-Erzurum-Trabzon	1898
18	Berlin Darülfünun Muallimi Mösyö Reverbah	Alman	Asar-ı Atika ve Ermenice ile Rumca Kitapları incelemek	Revandan-Van-Muş-Bitlis-Harput-Malatya-Kayseri-Maraş-İskenderun-Ankara-İstanbul-Trabzon	1898

19	Münih Mekteb-i Sitte-i Şarkiye Müdürü Sebastiyan Bey	Alman	Araştırmacı- Seyyah	Aydın-Konya-Ankara- Sivas-Trabzon-Erzurum	1902
20	İstanbul Rusya Asar-ı Atika Mektebi Kâtibi Mösyö Loper	Rus	Araştırmacı- Seyyah (Harita-resim)	Kastamonu-Trabzon	1904
21	Asar-ı Atika Uzmanı Mösyö Bahman	Alman	Asar-ı Atika- Fotoğraf	Musul-Van-Erzurum- Trabzon	1911
22	Dr. Fischer Kurt/Furt	Alman	Coğrafyacı	Trabzon-K.monu-Aydın- Biga	1894
23	Londra Coğrafya Cemiyeti Azaları Mister Linç ve Ozavend/Oraver	İngiliz	Coğrafyacı	Van-Malazgirt-Erzurum- Gümüşhane-Bayburt- Trabzon	1898
24	Yer Bilimi Uzmanı Mösyö Jorj Rabit	Amerikalı	Tabakatü'l-arz	Trabzon-Hamsiköy	1900
25	Dr. Valdemar Bak	Alman	Araştırmacı- Seyyah	Rusya-Van-Trabzon	1891
26	Freyburg Darülfünun Muallimi Dr. Albert Tomb	Alman	Dil Bilimci (Rumca)	Taşoz Adası-Trabzon	1894
27	Dr. Virt	Alman	Dil Bilimci	Trabzon-Erzurum	1898
28	Dr. Fon Dernamer ve Kâtibi Franc Homan	Alman	Araştırmacı- Seyyah (Harita-resim)	Konya-Adana-Ankara- Sivas-Trabzon	1900
29	Dr. Randolf	Amerikalı	Araştırmacı- Seyyah	Trabzon-İran	1903
30	Dr. V.ck/Vin	Alman	İlm-i Nebatat	Adana-Konya-Sivas- Trabzon	1906

EXTENDED SUMMARY

This study examines foreign travels to Trabzon during the late Ottoman period in the light of Ottoman archive documents. The research was conducted using the State Archives Ottoman Archive Online Catalog by searching keywords such as "Trabzon-traveler," "Trabzon-journey," "Trabzon-foreigner," "Trabzon-doctor," "Trabzon-ilm-i," and "Trabzon-asar-ı atika." The documents cover a total of 30 travels that took place from the late 19th century to the early 20th century. The study focuses on the exploration activities of scientists, clergymen, explorers, and researchers, particularly those from the West, in and around Trabzon.

The foreign travelers' journeys to Trabzon were meticulously monitored by the Ottoman Empire. Travel permits were generally requested through the consulates of the travelers' home countries and granted only after approval from the Ministry of Foreign Affairs, the Grand Vizier's Office, and the Sultan. Throughout their travels, these individuals were closely monitored, and their interactions with non-Muslim communities were carefully documented. The activities of these foreign visitors often included not only scientific research but also archaeological excavations, the smuggling of historical artifacts, and the collection of strategic information.

Among the 30 documented travels, the most frequent travelers were from Germany, England, Russia, America, and France. There were 12 trips from Germany, 3 each from England, Russia, and the USA, and 1 each from France, Sweden, Denmark, and Bukhara. Most travelers continued their journeys to cities such as Erzurum, Van, Sivas, Mosul, and Iran after stopping in Trabzon.

The documents also provide detailed information about the professions of the travelers. Some travelers were academics and scientists conducting research for universities or scientific institutions, while others were linguists, geographers, or natural scientists. Additionally, some were identified as journalists or missionaries in Ottoman records. Travelers' interactions with non-Muslim populations in the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions were also meticulously documented.

Key findings are as follows:

1. Among the travelers to Trabzon, there was a significant presence of scientists, archaeologists, geographers, and journalists. Most travelers engaged not only in sightseeing but also in activities such as mapping the region, photographing historical sites, and preparing reports.
2. The interactions of German, British, and French travelers with non-Muslim communities in the region are noteworthy. These individuals met with local communities, and in some cases, engaged in provocative activities against the Ottoman administration. For example, British travelers Mister Lynch and Mister Ozavend visited Armenian villages during their 1898 trip from Erzurum to Trabzon and held various meetings.
3. Archival documents indicate that many of the travelers conducted archaeological excavations and smuggled historical artifacts. Russian Professor Teodor Ovenspiki, for instance, is documented to have smuggled mosaics and artifacts from Armenian churches in Eastern Anatolia.
4. Most of the travels were not limited to Trabzon; rather, the city served as a gateway to the East. Travelers departing from Trabzon often continued their journeys to cities such as Erzurum, Van, and Mosul.

In conclusion, this study discusses the Ottoman Empire's measures to control foreign travelers and the bureaucratic processes involved in their travels. It was observed that travelers from Western countries often collected strategic information beyond their declared research activities and, in some cases, incited the local population against the Ottoman government. Although the Ottoman Empire attempted to regulate these activities due to growing geopolitical threats, international pressures often rendered their efforts insufficient. These travels had long-lasting impacts on the socio-cultural dynamics of the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions.

SONNOTLAR

ⁱ BOA. Y.PRK.DH. 7/75. 27 Z 1311/1 Temmuz 1894. “Almanya Devleti zabıtlarından Mösyö Şefer nam zatın seyahat maksadıyla Ankara, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerine azimet edeceği ve tavsiyesi sefaretten iltimas olduğu Hariciye Nezareti’nden ba-tezkire iş’ar olunması üzerine mumaileyh hakkında teshilat ve hürmet iraesı zımnında nezaretten vilayat-ı ma’ruziye tavsiyenameler yazılmakta olduğunun ve ahval ve hareketinin kendisine hissettirilmeyecek taht-ı teccüss ve nezarete bulunması dahi başkaca yazdırılmakta bulunduğunun arz ve beyanına cür’et olundu. Katbe-i ahvalde emr-u ferman hazret-i veliyyü’l emr efendimizindir.”

ⁱⁱ BOA. İ.HR. 358/45. Lef.1. 26 Mart 1314/7 Nisan 1898.: 26 Mart 1314 tarihiyle Almanya sefaretinden verilen takririn suretidir: Almanya Devleti tebaasından ve erbab-ı ulumdan Dr. Belkin ve Dr. Leman/Lehman nam zatlar Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Mamuratü’l Elaziz, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde asar-ı atika ve menşe’il-akvam fenleriyle ve ulum-u tabiiye hakkında bazı tedkikat icrasıyla iktiza-yı halde suret-i sathiyede taharriyat-ı araziye icra ve fotoğraf resimleri ihracına Almanya Hükümeti tarafından memur olduklarından mumaileyhanın iş bu makasad-ı aleyhelerinin te’mın-i istihsali zımnında haklarında hükümat-ı mahalliyece emsal-i vecihle hürmet ve teshilat-ı lazıme ifasına dair vilayat-ı mezkûreye hitaben mumaileyhaya başka başka iktiza eden on dört kıt’a tavsiyenamenin tastir ve i’ta buyrulması canib-i sefaretten iltimas ve takrir olunur.

ⁱⁱⁱ BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.3. 16 S 1316/6 Temmuz 1898. Devletlü efendim hazretleri: Bazı vilayat-ı şahanede asar-ı atika ve saire hakkında tedkikat icra edecek olan Almanyalı Dr. Belk ve Dr. Leman’ın yalnız lede’l-iktiza suret-i sathiyede bazı taharriyat-ı araziye icrasından ibaret olup hafriyata teşebbüs etmeyeceklerinden bu babda muamele-i nizamiye ifasına lüzum olduğu/olmadığı sebk eden tebligata cevaben sefaretten ifade olunacağı 21 M 1316 tarihli ve 56 numarolu tezkire-i devletleri üzerine bi’l-muhabere Hariciye Nezareti celilesinden ba-tezkire-i cevabiye iş’ar kılınmış olduğu beyanıyla tezkire-i senaveri tanzim olundu efendim. Sadrazam. Fi 16 S 1316.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/2 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**REFLECTION OF SEED FORM ON SUSTAINABLE CERAMIC ART WITH BIOPHILIC
DESIGN PRINCIPLES**

Tohum Formunun Biyofilik Tasarım İlkeleriyle Sürdürülebilir Seramik Sanatına Yansıması

Canan SALMAN

Dr. Öğretmen, Kütahya Bilim ve Sanat Merkezi

Phd. Instructor, Kütahya Science and Art Center

canansalman@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5169-1302

F. Deniz KORKMAZ

Prof.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Görsel Sanatlar Bölümü

Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Art and Design, Department of Visual Arts

fdenizkorkmaz@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2201-5070

Atf/©: Salman, Canan & Korkmaz, F. Deniz (2024). "Tohum Formunun Biyofilik Tasarım İlkeleriyle Sürdürülebilir Seramik Sanatına Yansıması", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 97-116

Citation/©: Salman, Canan & Korkmaz, F. Deniz (2024). "Reflection of Seed Form on Sustainable Ceramic Art with Biophilic Design Principles", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 97-116

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 27.02.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.10.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 97-116
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1442869

Notlar/Notes

Etik Kurul Bilgisi (Varsa)

Daha Önce yapılmış bir çalışma ise detayları buraya yazılacaktır.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

REFLECTION OF SEED FORM ON SUSTAINABLE CERAMIC ART WITH BIOPHILIC DESIGN PRINCIPLES

Tohum Formunun Biyofilik Tasarım İlkeleriyle Sürdürülebilir Seramik Sanatına Yansıması

Canan SALMAN

F. Deniz KORKMAZ

Öz:

Çalışma, doğal alanlara, eylemlere ve varlıklara olan ilgiyi ifade eden biyofili kavramına dayanmaktadır. Genel olarak mimarlık ve iç mimarlıkta yer alan bir kavram olan Biyofili, bu çalışmada sanatsal tasarım için bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle canlı yaşam formu olarak bitkinin, sanatsal seramik formu himayesindeki gelişme süreci; disiplinlerarası bir anlatımla eseri farklı ve özgün kılar. Hegel'in diyalektik anlayışı, Anaxagoras'ın tohum arkhesi ve biyofilik tasarım ilkeleri, tohum formundan ilham alan sanatsal üretimlerle birleştirilmiştir. Böylece bitki ve tohumların yerleştirileceği seramik sanat formları üzerinde bir süreç sanatı oluşturulmuştur.

Sonuç olarak sürdürülebilirlik, süreç sanatı ve biyofilinin kesiştiği noktada biyofilik tasarım ilkeleriyle tasarlanan seramik formlar ortaya çıkmıştır. Doğanın unsurları sanat seramikleriyle bütünleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Biyofilik Tasarım, Sürdürülebilirlik, Seramik Sanatı, Tohum

Abstract:

The study is based on the concept of biophilia, which expresses an interest in natural areas, actions and entities. Biophilia, which is a theme in architecture and interior design in general, is considered in this study as a source of artistic design. For this reason, the aim of creating a series of works with interdisciplinary expression, thanks to the process phenomenon that will be created by the integrated development of living life forms with art forms, is what makes the work different and original. Hegel's dialectical understanding, Anaxagoras' seed arch and biophilic design principles are combined with artistic productions inspired by the seed form. A process art has been created on ceramic art forms into which plants and seeds are placed. The result is ceramic forms designed with biophilic design principles at the intersection of sustainability, process art and biophilia. The elements of nature are integrated into art ceramics.

Keywords: Biophilic Design, Sustainability, Ceramic Art, Seed

1. INTRODUCTION

The study emphasized the sustainable impact of nature in indoor living spaces and working spaces, using biophilic design principles to incorporate indirect experiences of nature and elements of place and space. The artworks expressed the intersection of biophilia, arkhe, process art, and sustainability concepts in seed form.

The study explores the concept of biophilic art and artists, focusing on sustainable biophilic design principles in ceramic production. The focus is on the sustainability of life in artistic transformations, with the seed form chosen to reflect this. The study uses Hegel's dialectical theory as a philosophical approach, focusing on the Thesis - Antithesis - Synthesis process. The aim is to create artistic productions that reflect the sustainability of life in the transformation of artistic productions.

This study is developed part of researcher's ongoing PhD Thesis on Biophilic Design and the Expression of Sustainability in Ceramic Forms and Surfaces in the Form of Seeds. It is carried out at Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences, Department of Art and Design. The application part of the proficiency in art thesis was supported by Tübitak 2214-A - International Research Fellowship Programme for PhD Students (1059B142200718) and the ceramic studies were carried out at the ceramic workshops of Politécnico de Leiria Escola de Art and Design ESAD.CR under the supervision of Prof (PhD) Carla Lobo.

2. BIOPHILIA AND BIOPHILIC DESIGN PRINCIPALS

The term "biophilia", a concept from the disciplines of psychology and philosophy, is formed by combining the words "bio" and "philia". "Bio" means "alive" or "being alive" and "philia" means "the attraction and positive feelings that people feel towards certain habitats, behaviours and beings in natural life" (Kayıhan, Ozcelik and Unal, 2018:2).

Social psychologist Erich Fromm first coined the term biophilia in 1964 to describe the psychological obsession with focusing on the living and vital and the "psychological orientation of attraction to all living things". Fromm, who explored the concepts of necrophilia and biophilia in his book *The Source of Love and Violence*, explored these concepts in a clinical sense in his book *The Origins of Destructiveness in Man*.

The psychoanalyst, who began by explaining the relationship between the instinct to live and the love of life, deciphered the love of life as a passionate love of life and all that lives (Fromm, 1973:12). It is the desire to promote the development of a person, a plant, an idea or a social group. He emphasised that animationism prefers to create new things rather than preserve what already exists. Fromm has embraced the adventure of living more than the outcome.

According to Fromm, whatever happens in the service of life is good. Goodness is respect for all that strengthens life, development and growth. "The phenomenon has been called biophilia, defined as the innate tendency to focus upon life and life like forms, and in some instances to affiliate with them emotionally. Human beings sharply distinguish the living from the inanimate. We esteem novelty and diversity in other organisms. We are thrilled by the prospect of unknown creatures, whether in the deep sea, the unbroken forest, or remote mountains" (Wilson, 2002:134). According to him, modern biology has created a truly new way of seeing the world that satisfies the inner focus of biophilia. He says; "In other words, in this rare case, instinct is in tune with reason. The conclusion that I draw is optimistic: as we come to understand other organisms, we will place greater value on them, and on ourselves" (Wilson E. O., 1984:6).

Subsequently, Kayıhan highlighted that this term was popularised by Wilson in his study published in 2018, defining it as "a tendency to focus on life and realistic processes from birth". Biophilic design is an approach to design that integrates nature into living and working spaces, based on the idea of biophilia, which suggests that nature is beneficial to humans.

This study focuses on ceramics that emphasize contact with nature and sustainability through biophilic design principles in artistic production. Changing roles between humans and nature in the Anthropocene era; it emphasizes the importance of protecting nature by understanding the connection between our

environment and our emotions.

Research is being conducted to understand the impact of nature on health and quality of life, with the aim of creating sustainable, natural and healing built environments. People tend to be happier and more productive in green environments, and there is a direct relationship between a person's psychological make-up and their environment (Fromm, 1992:467). Biophilia, a new term in the field, is rooted in the historical use of green elements in homes and urban spaces. Over time, interiors have evolved to incorporate nature and natural elements, influencing materials and forms in the built context (Amirow, 2017:15). Kellert defined biophilic design, embodied in order to provide and evaluate the greatest benefit to people in today's modern environment, with eight biophilic values that are directly related to human health and well-being in terms of resources. These values are affection, attraction, aversion, control, exploitation, intellect, symbolism and spirituality (Kellert 2012, cited Kellert, 2018;13-14).

According to Çorakçı, biophilia manifests itself in several ways, including human perception, behaviour, and attitudes towards diverse species and the natural environment. The natural world's diversity of shapes, colours, and appearances is widely valued. Positive and appealing sentiments are linked to the desire to preserve life. Positive feelings elicited by particular influences, such as affection for round-faced, big-eyed baby creatures, the allure of bright flowers and birds, and interest with the sight of a forest with a waterfall, are seen as major indicators of biophilia. Furthermore, these overt or covert human responses and interactions represent the material, emotional, and psychological connections we have with the natural environment (Çorakçı, 2016:11-12).

Kellert's biophilic design principles, based on six dimensions, are universally present and contribute to human flourishing, although their content and priority varying based on individuals' backgrounds, experiences, and cultures.

- Environmental features
- Natural shapes and forms
- Natural patterns and processes
- Light and space
- Place-based relationships
- Evolved human-nature relationships (Kellert, 2008:6).

These dimensions have been simplified and formulated as a condensed list of criteria under the heading 'Experiences and qualities of biophilic design' (Table 1).

DIRECT EXPERIENCE OF NATURE	INDIRECT EXPERIENCE OF NATURE	EXPERIENCE OF PLACE AND SPACE
Light	Images of Nature	Expectations and Housing
Air	Natural Materials	Order and Complexity
Water	Natural Colors	Integration of Parts into Whole
Plants	Natural Shapes and Forms	Transition Spaces
Weather forecast	Evoking Nature	Mobility and Wayfinding
Natural Landscapes and Ecosystems	Wealth of Knowledge	Cultural and Ecological
	Traces of place, change and time	Attachment to Place
	Natural Geometries	
	Biomimicry	

Table 1. Experiences and qualities of biophilic design (Boz, 2019:37).

2.1. BIOPHILIC DESIGN and SUSTAINABILITY THROUGH SEED

The concept of sustainability, which literally means continuity, was first expressed as "meeting economic, environmental and social needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs" in the 1987 report of the United Nations Brundtland Commission (Karlı, 2008:6).

Sustainability aims to maintain the continuity of the ecosystem, including living beings, humans, and inorganic units, while ensuring the provision of natural resources for future generations. According to Öztürk, "Sustainability can be defined as the ability to be permanent in general and its most basic

purpose is to develop and realise the idea of sustainable development. Sustainable development is basically an effort to increase the level of economic growth and prosperity by protecting the environment and the quality of life of all people in the world" (Öztürk, 2014:3).

"Biophilia", a birth story parallel to the concept of sustainability created by environmental and economic conditions, was proposed by Erich Fromm in the 1960s. The concepts of 'biophilia hypothesis' and 'biophilic design', developed and presented by Edward Osborne Wilson and Stephen Kellert, continued in the 1970s and date back to the 1980s.

Sustainability encompasses social, environmental and economic dimensions, and is studied primarily in ecology, economics, philosophy, law, the humanities and the arts. Its philosophical aspect is crucial for artistic productions, demonstrating its multifaceted nature beyond ecology or social biology. Philosophy explores sustainability from various perspectives, including ethical, social justice, environmental, and epistemological approaches and the equitable use of resources and sustainable economic growth. (Karşlı, 2008:16). This study explores sustainability as a cyclical in philosophy, focusing on the immanence and transcendence of change, transformation, or dialectical approach.

Emanuele Coccia, one of the philosophers of the new era, adopted Anaxagoras' approach of "everything is in everything" in this context. Anaxagoras described sustainability in the healthiest way with the concept of immersion. "The world is not a place, it is the immersion of each thing in the other; this mixture reverses the topological inseparability relationship moment by moment" (Coccia, 2021:82). The expression "everything is in everything" expresses a mutual penetration rather than a sequential vicious circle. We cannot say that it is birth that initiates the transformation, but death is the finisher. In addition, the reference to sustainability in terms of the meaning of Heraclitus' movement has also been considered as a natural source of reference. However, in this study, sustainability will be examined in the context of thesis, antithesis and synthesis through Hegel's dialectic, not the way it is directly treated.

The concept that comes to mind when Hegel is mentioned is directly dialectical philosophy. However, Heraclitus, who formed the infrastructure of dialectics and was an earlier philosopher, contributed greatly to this connotation. The dialectical way of thinking began with Heraclitus before Hegel. Heraclitus laid the foundation of dialectics with an intellectual structure that was far ahead of his time (Aslan E. 2017:5). Heraclitus's concept of change emphasizes the constant change and metamorphosis in the universe. He used the phrase "You can't bathe in the same river twice" to illustrate this. Even if we enter the same river due to water circulation, it's not the same. This approach forms the basis for Hegel's dialectic, revealing the principle of movement, which is the first law of change.

Ancient philosophers like Heraclitus introduced dialectics to thought dynamics, but until Hegel, it was primarily seen as a method of discussion. Heraclitus emphasized the intertwining of opposites, while Hegel developed the structure of thesis and antithesis, which must come together for synthesis, defining the three moments of dialectic within the process idea. The stages do not follow one another, nor are they separated from one another; in ascending to the upper level, the lower level is simply abandoned (D'hondt, 1994:78).

If we shift the thought process to metamorphosis, being goes from being in itself to overflowing from itself and then to metamorphosis (differentiation). Finally, it comes back to itself and transforms again, thus evolving. Seed metamorphosis into fruit transformation into multiple plants forms a spiral cycle, promoting continuity, transmission, and sustainability in cultural life and the ongoing cycle of existence.

Throughout history, seeds have been valued for their sustainability and role in cultural transmission. They have been transferred through trade, but their ability to germinate must not be lost. Ceramic amphoras were used to protect seeds during ship transport. (Images 1 and 2). Seeds representing life forms were valued in ceramic forms in the works of art produced.

Image 1. Canan Salman “Seeds transported by trade”.
Portugal Lisbon Maritime Museum

Image 2. Canan Salman “Ceramic containers used for transport” Portugal Lisbon Maritime Museum

Black pepper seeds found in the hull of a shipwreck 17.yy. It is an example that shows us how long a seed can last by maintaining the potential inside it (Images 3 and 4)

Image 3. “Items and seeds found on the shipwreck”
Portugal Lisbon Maritime Museum

Image 4. “Pepper and coconuts Seeds found on the shipwreck” Portugal Lisbon Maritime Museum

Nature's transformations inspire art, with the seed being a prime example. The seed ensures the continuation of its life form and transmits its potential from generation to generation. Its passive structure requires the necessary environment for germination and becoming part of life. The seed can disperse into its natural environment and move to a new plane with the help of the plant's power and instinct. This unique form of art reflects the power and instinct of nature.

Stefano Mancuso's book "The Plant Revolution" explores the unique physical characteristics of seeds, which can propagate their species far from their origin, despite lacking a muscular structure. Mancuso discusses the tools and behaviors plants use for reproduction, their memory, sustainability, and resistance to environmental stimuli.

After the invention of cinema in 1896, the botanist Wilhelm Friedrich Philipp Pfeffer made the first time-lapse film. The movements of leaves and stems against gravity, the exploration and ground movements of the under ground root became visible (Mancuso, 2018: 32). With this possibility of observation, it was recognised that plants have an identity beyond being something pleasant and aesthetic.

Seeds, with their feathered wings, are able to sustain themselves by regenerating themselves when left to their own devices. They transmit biological species characteristics, cultural richness and sustainability. Seeds are passed on through the hands of women, and in Anatolia were an important part of a bride's dowry. Nomadic women took seeds from the fruits of their land and brought them to new areas, demonstrating the importance of seed-related transmission in different societies (Arman, 2018).

The Life Tree, symbolising sustainable living, is an important aspect of Japanese culture. The princess tree, a paulownia tree, was once a traditional gift for a baby girl and a chest of drawers for her wedding. This tree life form allows new seeds to enter the cycle, demonstrating the importance of sustainability (Ballard, 2016). The concept of sustainability as a worldview is loaded with the meaning of using what we have without harming the living conditions of future generations, and replacing what we use with new things.

3. BIOPHILIC ART AND BIOPHILIC ARTISTS

Biophilic art, inspired by nature, connects individuals with the natural world, enhancing well-being and connection with the environment. Biophilic design principles integrate natural elements into spaces, defining biophilia by biologist E.O. Wilson. Biophilic art, utilizing painting, sculpture, and installation, brings nature indoors, promoting well-being and environmental awareness. Research shows that contact with nature supports mental health, and this art form not only develops artistic insight and aesthetics but also promotes mental health through environmental awareness. “Biophilic arts and craftsmanship proffer an enhanced sensory experience - through light, texture, density, radiant temperature and visual complexity- in a way that is not as easily attainable or practical at a larger spatial scale” (Browning & Ryan, 2020:49).

Biophilic art fosters a connection with nature, promoting environmental awareness and a healthier environment. It combines natural elements with artistic expression, bridging the gap between urban and wilderness environments. It serves as a refuge for our senses and a reminder of our symbiotic relationship with the earth (Awais, 2023).

Biophilia is a key to personal restoration because it promotes connection with life. Nature enhances experience, mood and happiness through its organic forms, which engage the mind, and its repetitive, self-similar patterns, called fractals, which our visual system processes with ease and pleasure. Environmental psychologist Stephen Kaplan and physicist Richard Taylor further explain this relationship (Frazier, 2020).

Emma Robertson, a biophilic artist, uses three-dimensional installations and short films to challenge pessimism about climate change. Her 27 mixed media drawings of endangered plants highlight the beauty of nature and its connection to us. Robertson's work encourages a connection with nature and the potential loss of herbarium collections and the wild. The *Archaeology of Absence* features drawings of endangered plants and fossil wood on paper, symbolising urban environments and maps (Image 5). The artist emphasises the need for human integration with nature, citing research on biophilia and ecopsychology that shows positive effects on physical and mental health. Robertson believes that we are not separate from nature and that exploring plant imagery can create emotional empathy and bring us back to ourselves (Robertson, 2017).

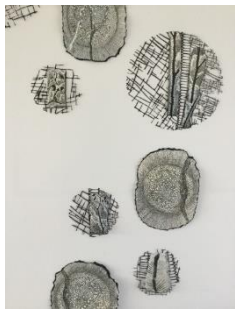

Image 5. *Living Fossils: The Shape of Loss* (series), Drawn Thread, Australian National University, Canberra, 2017.

Image 6. Cheryl Coon “Germs series” Sculpture Steel and Fiber, <http://www.cherylcoon.com/sculpture.html>

The artist, inspired by her California kayaking and fishing experiences, creates sculptures based on biological forms like algae, protozoa, and bacteria, representing natural geometry and recurring patterns in nature.

The small black sculptures are made of barbed steel tied or welded together in clusters (Image 6). Some were placed by throwing objects against the wall. This chaotic method of installation reflects our inability to control natural phenomena, despite our scientific efforts to replicate and exploit biological organisms (Coon, 2023).

Artist and designer Robert Remer, like all biophilic artists, explores the relationship between humans and nature as a grand narrative. In his studio productions, he creates biophilic designs by combining man-made materials with plants to create furniture, sculpture and wall art. (Images 7,8,9).

Image 7. Robert Remer,
"Biophilia"

<https://image.27east.com/2021/04/Robert-Remer-Night-2-scaled.jpg>

Image 8. Robert Remer,
"Biophilia"

<https://image.27east.com/2021/04/Robert-Remer-Day-6-scaled.jpg>

Image 9. Robert Remer,
"Biophilia"

<https://image.27east.com/2021/04/Robert-Remer-Night-4-scaled.jpg>

Biophilic design connects man-made spaces with nature, fostering a closer connection even indoors, unlike traditional sculpture and furniture, which are constantly in motion. "The owner or curator is as much a part of the work as the artist," says Remer. "It's an ongoing relationship between you and the work." He adds that, on a practical level, caring for a biophilic artefact is similar to caring for a houseplant (O'Reilly, 2021).

Melinda Hurst Frye is a photographer who uses a flatbed scanner to capture the ecology of the Pacific Northwest and the cycles of the forest floor. She uses her own vision as a camera and shares her discoveries through observation and image-making (**Frye**). Frye's art utilizes a pattern-based topographical matrix to represent the natural world, blending natural imagery with man-made materials, sometimes transforming them into abstract forms, focusing on subtle natural systems.

Image 10. Melinda Hurst Frye, "The Forest Floor"
<https://www.mhurstfrye.com/the-forest-floor.html>

3.1.CERAMIC ARTISTS WHO USE THE SEED FORM in THEIR WORKS

Sarah Rayner, a sculptural artist from Australia, draws inspiration from the cyclical metamorphoses in native plants, particularly the reproductive organs (Gynoecium) of flowers, which transform into fruits and seeds (Rayner, 2021). Rayner uses porcelain as a medium to reveal sensory space and fissures, highlighting the decay and vital cycle of the earth through its association with purity, aristocracy, luxury, and value (Images 11 and 12).

Image 11. Rayner's work in progress

Image 12. Rayner's work in progress

Image 13. Sarah Rayner,
"Flowerbones Instalation",
2018

The artist's practice showcases the fragility and balance of the natural world, using the unique colour and texture of porcelain to reflect details of form and light effects, using simple material expression without colour (Image 13).

Alice Ballard, a ceramic artist, uses seed shells as a starting point for her studies, incorporating the

metaphorical protection of the uterus from femininity (Image 14). She believes that the combinations that can be created by combining different elements of size, shape, texture and colour are endless. (Ballard, 2016). Ballard's journey begins with a branch of the Royal Empress Tree, also known as the Royal Paulownia Tree, containing a cluster of seeds. (Image 15).

Image 14. Alice Ballard, "Seed"

Image 15. Royal Paulownia Tree

The heart-shaped purple inflorescences of a fast-growing tree in China, often found by the side of the road, make a sound like a shaman's rattle when shaken. The shape of the tree was a key inspiration for a year-long journey, and a prototype was created using the shape of the seed pod (Images 16 and 17).

Image 16. Alice Ballard's work in progress
www.aliceballard.com

Image 17. Alice Ballard's work in progress
www.aliceballard.com

Ballard said about her work: "The visual effect that the work had when placed in the gallery revealed the mixture of strength and softness and became the main part of the exhibition. This was the beginning of my love affair with the "Pod" form and all its subsequent evolutions. I was immediately impressed with all the incredible possibilities that small and large groupings can have in one space" (Ballard, 2016). Despite their similarity, the unique stories, colours and textures of each unit, when placed side by side, embody the sustainability mission of seed capsule production.

Nature possesses properties such as starting a process or being the outcome at the end of an existing course. About Andy Rogers, who reflects cyclical mobility in her work thepolymerarts.com "when something in nature opens up to reveal its treasure, it's usually something to do with its survival; it's the seeds inside a shell, the pearl in an oyster shell, the brightly colored interior and/or organs in a flower," Varon wrote on his blog (2014).

However, Varon also emphasizes that we should focus on what Rogers wants to show us. With the use of color and texture in the works, it invites you to think both about the aesthetics in the forms and about the mystery it hides inside (Image 18).

Image 18. Andy Rogers, "Clam Seed"

Karen Millar's art explores the natural world's beauty and evolutionary power, highlighting human influence and the relationship between growth, decay, loss, hope, and vulnerability. She appreciates the details in nature, including visible parts, protective elements, and prickly appendages (Images 19, 20, 21, 22). The process of creating the work uses different materials because it offers results beyond what is expected, but she prefers clay especially because of the possibilities and tactility of the material. Clay

also provides strength by adding a residue-like quality to the work (Millar, 2022).

Image 19. Karen Millar, "Pod Series"

Image 20. Karen Millar, "Pod Series"

Image 21. Karen Millar, "Pod Series"

Image 22. Karen Millar, "Pod Series"

Jenni Ward is a ceramic sculptor and installation artist who draws inspiration from the natural world. She focuses on biological forms such as nests, seeds, bones, lichens, beehives and sprouts and seeks to create a sense of space through the connection between these forms and the natural system. The artist uses a technique to enhance the textural depth of the work's surface, inspired by seed shells found in the forest, capturing an unidentified new life form (Images 23 and 24).

Image 23. Jenni Ward, "Seed Series", Ceramic Hand Shape

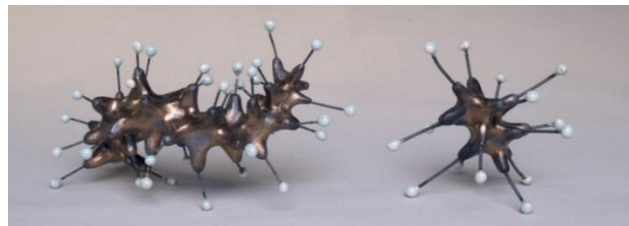

Image 24. Jenni Ward, "Sprouting Series" Ceramic Hand Shaping and heat resistant Metal

The artist studies new life forms and creates temporary placements in nature. Exhibiting in museums, galleries, forests, deserts and shipwrecks, she uses science, the environment and art to raise awareness of the need to protect natural habitats (Ward, 2022).

Lindsay Feurer, an artist who focuses on life forms, is inspired by the emergence of seeds and focuses on critical parts of life, highlighting the emergence of living organisms in nature (Image 25). Feurer's art explores organic growth, reproduction and movement, using clay to create evolving forms that combine natural elements and demonstrate the expressive potential of clay in life. "She expresses that biological imagery reflects the perfect integration of form and function found in the natural world with deliberately ambiguous combinations. Through an intuitive process I allow these elements to react to each other, creating hybrid forms with movement and fluidity." (Naylor, 2014).

With her unique technique, she allows his sculptures to exist in a perfect field of illusion where they seem to be 'born' rather than 'made'. Thus, the pieces made with inspiration from the mystery in nature make the biological one look fantastic (Images 26, 27, 28).

Image 25.

Lindsay Feurer, "Miniature Series"

Image 26.

Image 27.

Lindsay Feurer, "Hibrid Cluster"

Image 28.

Lindsay Feurer, "Hibrid Mergence"

3.2. SUSTAINABLE CERAMIC WORKS FROM SEED FORM with BIOPHILIC DESIGN PRINCIPLES

The researcher analysed her experience of making ceramics and applied biophilic design principles to her work. She used seed shapes and clay to create structures and textures that emphasised material

support and protected the seed's identity. The study began by collecting natural materials and studying their form, texture and colour characteristics (Images 29-32).

Image 29. Canan Salman, “Bottlebrush plants (Callistemon)”

Image 30. Canan Salman, “Acorn Tree Seed and Seed Capsules”

Image 31. Canan Salman, “Brasillian Eucalyptus”

Image 32. Canan Salman, “Magnolia Tree Seed and Seed Capsule”

The study evaluated seed capsules' protective structure and sustainability, focusing on form designs with unit format repetition and size variation (Images 33 and 34).

Image 33. Canan Salman “Sustainability” Hand Shaping 1040°C, h=15 cm

Image 34. Canan Salman “Sustainability” Hand Shaping 1040°C, h=17 cm

Horse chestnut and flaxseed seeds have been stylized and seed forms that will be integrated with living life forms separate from the whole have been studied (Images 35-41).

Image 35. Canan Salman “Seed 1” Hand shaping 1040°C, 15x7 cm

Image 36. Canan Salman “Seed 2” Hand shaping 1040°C 15x7 cm

Image 37. Canan Salman “Seed 3” Hand shaping 1040°C, 15x7 cm

Image 38. Canan Salman
"Seed 4"

Image 39. Canan Salman
"Seed 5"

Image 40. Canan Salman
"Seed 6"

Image 41. Canan Salman
"Seed 7"

Hand shaping – glazed 1040°C, Ø= 10 cm

As a reference source for the texture and form divisions used in the seed series studied, recently James R. Biss with macro photography seed photos (Biss, 2021) found in the book "The Hidden Beauty of Seeds & Fruits The Botanical Photography of Levon Biss", consisting of seed photos taken by photographer Levon Biss (Image 42) and Seed photographs taken by Jonas Frei (Image 43). As a naturalist, illustrator and landscape architect who was awarded the Jewet Award, were used (Ebert, 2023).

Image 42. Levon Biss, "The Hidden Beauty of Seeds & Fruits The Botanical Photography of Levon Biss" (Biss, 2021)

Image 43. Jonas Frei, "Seeds", (Ebert, 2023)

Seed formations are closed due to their protective properties, affecting both the seed and the capsule. Germination takes place inside the seed. The first stage aims to simplify the seed forms, resulting in a spherical shape, to create a common language of expression (Image 44).

Image 44. Canan Salman "Work in progress"

The spherical shapes of the seeds are designed to represent nature and to maintain the plant's roots by spraying or dripping. A series of twenty different seed interpretations, supported by a common form,

textures and colour studies (Images 45-64).

Image 45. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 46. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 47. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 48. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 49. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 50. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 51. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 52. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 53. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 54. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 55. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 56. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 57. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 58. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 59. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 60. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 61. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 62. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 63. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

Image 64. Canan Salman “One of twenty seeds” 1200 °C
Stoneware Chamotte Clay Hand Shaping Ø=10 cm

The 20 Seeds series uses chamotte clay with fine stones to capture the natural texture in the shapes created. Plaster moulds are used to create spheres with different textures and voids, allowing nature to show itself. Clay, a natural environment for plants, is used for its sculptural properties. The spherical shapes, 10 cm in diameter, bring nature into the home and are designed to be mounted on the wall. The biophilic effect of the seeds creates a sense of happiness and sustainability, even in small interiors. This serie, emphasise that creating space for nature in built spaces does not require square metres, and the forms can be used both on the stand and hanging on the wall.

The second phase of the series, Microcosmos, is a series that allows nature to display itself. Inspired by David Latimer's creation of the oldest terrarium painting in 1960, Latimer created a terrarium using water and compost in a ten-gallon bottle. He placed spiderwort seeds in the jar, sealed it and placed it in a sunny corner, allowing nature to work through photosynthesis (Image 65). Based on the example of a microcosm that was created in 1960 and has not been opened since 1972. The idea of creating arrangements that combine art ceramics, sustainability and biophilic design elements was born as a result of bringing together ceramic production and living forms (Eberhardt, 2023).

This project aims to develop a design that allows living plants to survive and communicate with their environment and space, as well as incorporating process art and practical seed germination spaces. This design incorporates biophilia, art, arche, process art and sustainability through ceramic forming processes. The open spaces of the capsule were used for germination. Chia seeds are hydrophobic and require only a small amount of water to build their structure.

The work, called Microcosmos 1, combines sustainability and biophilic design elements in a structure that allows living plants to grow in the process of indirectly experiencing nature and space. Living elements are part of the art form. The differences created by the growth of the plant will allow the process art to come into play. For this reason, care has been taken to ensure that the seeds to be germinated have an area where they can be comfortably placed in the form studied.

Image 65. David Latimer “the world’s oldest terrarium” (Eberhardt, 2023)

Image 66. Canan Salman, “Microcosmos1” Stoneware and Glass with Chia Seed, Hand Shaping-1200°C
Glass Slumping- 750°C
Dimension: Ø=9 cm h= 8 cm

Image 67. Canan Salman “Sustainability 1” White Clay, Hand Shaping 1040°C, h=17 cm

A protective glass dome is placed on the outside of the ceramic mould to achieve the microcosm effect. This creates a sustainable and biophilic microcosmic environment with its own atmosphere. The concept of sustainability has been evaluated in the ceramic form from two different perspectives. The modules that make up the form reflect sustainability from a structural point of view. Seeds placed in capsules as a living life form also express the sustainability of life (Image 66). A protective glass dome was placed outside the ceramic form to achieve the microcosm effect. Thus, a sustainable and biophilic environment with its own atmosphere is created (Image 67). The design consists of seed capsules with a sustainability concept. The open spaces of the capsules are utilized as plant growing areas (Image 68).

Image 68. Canan Salman “Sustainability Detail” “Placing seeds on a ceramic form”

2. day

4.day

7. day

10.day

Image 69. Canan Salman “Seed monitoring process after seed placement”

The day of 1

The day of 3

The day of 5

The day of 7

Image 71. Canan Salman “Sustainability 2” Hand shaping 1020°C glazed

Image 70. Canan Salman “Seed monitoring process after seed placement”

The concept of sustainability was evaluated in the ceramic form, from two different perspectives. The modules that make up the form are intended to reflect sustainability from a structural point of view. The ceramic form was monitored at regular intervals to ensure a lasting artistic composition (Images 69,70). The seeds placed inside the capsules also express the sustainability of life (Image 71).

Image 72. Canan Salman “Microcosmos 2” Hand shaping 1200°C stoneware, unglazed, Dimension: 17x11 cm h=4 cm

The work, called Microcosm 2, is designed to allow nature to manifest itself too. The ceramic form and the eclectic life forms, representing the earth as an earth form, have been used to establish a symbiotic relationship order at the microcosmic level within itself.

4. CONCLUSION

Nature is a valuable resource for art and scientific research because of its constant movement and diversity of natural objects. Art and science are influenced by the interpretation of these forms and

structures created by natural processes. Plastic touches applications have been carried out to evaluate the closed structure and surface texture properties of seed forms, in some creating gaps applications involving by supporting texture.

Formally, the starting point of the skill in this work of art is taken from the seed form. The conceptual starting point is also taken from the philosophical problems of the arch and from Anaxagoras' "spermata" seed cause. The sustainability of the seed concept was supported by the philosophy of Heraclitus and Hegel. From the principles of biophilic design, which are the basis of the artistic works performed, the contexts of direct experience of nature, indirect experience of nature and experience of nature as space have been used. The study explores the indirect and direct experience of nature through the study of seed forms and their textures and colours. By integrating art forms with living life forms, the designs follow the principle of experiencing nature as space. The experiences have been evaluated in the context of plastic problems in ceramics, focusing on the transformation of natural forms into art forms and the creation of a plastic language to convey the researcher's experiences.

While the theme of the study was considered and evaluated with applications, the nature-artist relationship, artistic insight, perceptual mechanism, personality and approach to the theme of the work, as well as the works of artists who have works that are examples of the theme of working in abstraction and metaphor were also considered and studied. The works produced as part of the study were created by interpreting and abstracting the selected seed forms. The plastic analyses that have emerged from the use of ceramic forming methods have brought with them different plastic tensions. These tensions can be defined as the meeting of texture, form, structure and technique, sometimes with different intensities at the same time.

The studies used clay developed at low and high temperatures and seeds as complementary elements. They were completed by changing direction and reworking, forming new relationships through abstraction. The reflection of the seed form was present in all parts, ensuring the integrity of each study's effect. The researcher promotes the language of art and spiritual well being through her ceramic work, incorporating earth wisdom and sustainability. Designs' colour, texture and form, evoking rebirth and transformation, provide a direct expression of these processes. This empowering way of expressing life forms allows us to notice processes that we don't think about in our daily lives.

Clay, as the primary language of expression, serves as an environment for self-renewal. Ethnic language, used in study, renews and sustains this environment. Clay can be transformed in all conditions and is strengthened by firing, taking on a permanent form. Living forms, on the other hand, represent the movement of life, uniting body, mind, matter and idea in a fragile balance. The concept of the fired state of the earth provides life-sustaining space, while its pure state creates life. These interrelated media serve as unique tools for expressing experiences and memories, allowing living substances to absorb and express these experiences.

REFERENCES/KAYNAKÇA

Books

- BİSS, L. (2021). *The Hidden Beauty of Seeds & Fruits The Botanical Photography of Levon Biss*. New York: Abrams.
- BROWNING, W. D., & Ryan, C. O. (2020). *Nature Inside A Biophilic Design Guide*. London: Riba Publishing.
- COCCIA, E. (2021). *Bitkilerin Yaşamı Bir Karışım Metafizigi*. (K. Kahveci, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- D'HONDT, J. (1994). *Hegel ve Hegelcilik*. (B. Işık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- FROMM, E. (1973). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri (2.Baskı b.)*. (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- FROMM, E. (1992). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum (4. Basım b.)*. (N. Arat, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- KELLERT, S. R., Heerwagen, J. H., & Mador, M. L. (2008). *Biophilic Design*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- KELLERT, S. (2018). *Nature by Design: The Practise of Biophilic Design*. New Haven and London: Yale University Press.
- MANCUSO, S. (2018). *The Revolutionary Genius of Plants: A New Understanding of Plant Intelligence and Behavior*. New York: Atria Books.
- WILSON, E. O. (1984). *Biophilia*. USA: Harvard University Press.
- WILSON, E. O. (2002). *The Future of Life*. New York: Vintage Books.

Journal Articles

- BOZ, A. Ö., & Cengiz, C. (2019). *Mekandaki İnsan-Doğa Etkileşimi: Biyofilik Tasarım. International Black Sea Coastline Countries Symposium - II (s. 33-41)*. Samsun: Iksad Publishing House.
- KAYIHAN, K. S., Güney, S. Ö., & Ünal, F. C. (2018). *Mimari Tasarım Stüdyosu Eğitiminde Ana Tasarım Sorusu Olarak Biyofili*. *Megaron*, 13 (1), 1-12.

Thesis

- AMİROW, N. (2017, June). *Faces of Biophilia in Contemporary Turkish Architecture*. Master Thesis. İzmir, Türkiye: İzmir University of Economics Graduate School of Natural and Applied Sciences.
- ASLAN, E. (2017). *Görsel Yapılanmada 'Diyalektik İmge'*. *Sanatta Yeterlik Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı.
- ÇORAKÇI, R. E. (2016, Mayıs). *İç Mimarlıkta Biyofilik Tasarım İlkelerinin Belirlenmesi*. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*. İstanbul.
- KARSLI, H. T. (2008, Ocak). *Sürdürülebilir Mimarlık Çerçevesinde Ofis Yapılarının Değerlendirilmesinde ve Çevresel Performans Analizi İçin Bir Model Önerisi*. *Sanatta Yeterlik Tezi*. İstanbul: T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, S. (2014). *Sürdürülebilirlik Bağlamında İç Mekan Tasarımının Geleceği*. T.C.Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü *Sanatta Yeterlik Tezi*. İstanbul.

Electronic Sources

- ARMAN, A. (2018). "Hayatın Mücevheri Tohum" *Hürriyet.com.tr*.
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/hayatin-mucevheri-tohum-40990273> Son erişim tarihi: 11 Ekim 2022
- FRYE, M. H. (tarih yok). *Melinda Hurst Frye*. Ocak 5, 2024 tarihinde Melinda Hurst Frye Web Sitesi: <https://www.mhurstfrye.com/about.html> adresinden alındı
- AWAIS, M. (2023, December 16). *The Enchanting World of Biophilic Art*. January 15, 2024 tarihinde Medium Web Site: <https://muhammadawaismhr.medium.com/the-enchanting-world-of-biophilic-art-dfea8ae57534> adresinden alındı
- BALLARD, A. (2016). *Alice Ballard*. Kasım 16, 2021 tarihinde Alice Ballard Web sitesi: www.aliceballard.com adresinden alındı

- COON, C. (2023). *Cheryl Coon* . Ocak 7, 2024 tarihinde Cheryl Coon Web Sitesi: <http://www.cherylcoon.com/statement.html> adresinden alındı
- EBERHARDT, D. (2023, Haziran 11). Nature of Home . Aralık 25, 2023 tarihinde Nature of Home Web sitesi: <https://natureofhome.com/worlds-oldest-terrarium-david-latimer/> adresinden alındı
- EBERT, G. (2023, Mayıs 22). Colossal . Aralık 25, 2023 tarihinde Colossal Web Sitesi: <https://www.thisiscolossal.com/tags/jonas-frei/> adresinden alındı
- FRAZIER, S. (2020, Eylül 16). Wellness at Work Begins With Biophilic Art. Ocak 6, 2024 tarihinde Thrive Global Web Sitesi: <https://community.thriveglobal.com/wellness-at-work-begins-with-biophilic-art/> adresinden alındı
- MILLAR, K. (2022). Karen Millar. 2022 tarihinde Karen Millar: <http://www.karenmillar.com.au> adresinden alındı
- NAYLOR, J. (2014, Temmuz 25). <http://senticous.blogspot.com>. Ocak 18, 2022 tarihinde <http://senticous.blogspot.com:https://senticous.blogspot.com/2014/07/lindsay-feuer.html> adresinden alındı
- O'REILLY, B. J. (2021, April 6). Robert Remer's 'Biophilia' Exhibition In Quogue Breaks Down Barriers Between Man And Nature, Indoors And Out. January 17, 2024 tarihinde 27 East Web Site: <https://www.27east.com/home-garden/robert-remers-biophilia-exhibition-in-quogue-breaks-down-barriers-between-man-and-nature-indoors-and-out-1767571/> adresinden alındı
- O'REILLY, B. J. (tarih yok). Quogue Gallery. January 10, 2024 tarihinde Quogue Gallery Web Site: <https://quoguesgallery.com/robert-remers-biophilia-exhibition-in-quogue-breaks-down-barriers-between-man-and-nature-indoors-and-out/> adresinden alındı
- RAYNER, S. (tarih yok). Sarah Rayner. Kasım 15, 2021 tarihinde <https://www.sarahrayner.com.au> adresinden alındı
- ROBERTSON, E. (2017, August 24). Biophilia and Beauty. Ocak 10, 2024 tarihinde Artists and Climate Change: <https://artistsandclimatechange.com/2017/08/24/biophilia-and-beauty/> adresinden alındı
- VARON, S. B. (2014). The Weekly Polymer Arts Blog. 2022 tarihinde The Weekly Polymer Arts Blog: <https://www.thepolymerarts.com/blog/tag/andy-rogers/> adresinden alındı
- WARD, J. (2022). Jeni Ward Ceramic Sculpture. Aralık 2021 tarihinde Jeni Ward Ceramic Sculpture: <https://www.jenniward.com> adresinden alındı

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Sanat, doğa etiği ve sürdürülebilir çevre bilinci oluşturmak için sanatçı ve toplum arasında bağ kurulmasına nasıl bir imkân sağlar?

Kurulan bağ, sanat eserine nasıl konu olur?

Bu nedenle biyofilik tasarım parametrelerinden yararlanılarak; biyofili kavramı ile arkhé problemi, sürdürülebilirlik bağlamında sanatsal üretimde kaynak olması ve bu amaçla eser üretiminde çıkış noktası olarak tohum formunun ele alınıp geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Biyofili, öteden beri getirdiğimiz yaşam anlayışımızın ürünüdür. İnsanların birçoğunun yeşil bir çevrede daha mutlu ve üretken olmasını sağlayan etkisi ile tasarım alanında yeni bir başlıktır. Aynı zamanda doğanın iç mekana taşınarak; insanda sürdürülebilir iyi olma halini sağlayan bir yaklaşımdır. Biyofili ve biyofilik tasarım üzerinde yapılan araştırmalar, artan küresel iletişim sayesinde son zamanlarda ivme kazanmıştır. Sağladığı geniş fayda, biyofilik tasarımın hastanelerde, okullarda ve işyerlerinde kullanılmasına neden olmuştur. Tasarım ile ilişkili her alanda da yer almaya aday olan biyofili kavramı, biyofilik sanat alanında da varlığını gösterir.

Doğadaki biçimler, doğrudan yorumlanabildiği gibi bu biçimler doğal ortamda aldığı yer ya da doğal süreçler değerlendirilerek de sanata konu olur. Tohumun filizlenip bitkiye dönüşüp büyümesi, gelişmesi, ölmesi ve yeniden tohuma dönmesi süreci de kendine özgü yere sahiptir. Bu nedenle yaşamın sürdürülebilir yanının ifadesi için çıkış noktası olarak tohum formu seçilmiştir. Kavramsal çıkış noktası da felsefi arkhe problemlerinden; Anaksagoras'ın "spermata" tohum nedenidir. Tohum kavramının sürdürülebilirliği Herakleitos ve Hegel felsefesi ile desteklenmiştir. Gerçekleştirilen sanatsal çalışmalara temel olan biyofilik tasarım ilkelerinden doğayı doğrudan deneyim, doğayı dolaylı deneyim ve mekan olarak doğa deneyimi ilkelerinden faydalanılmıştır. Bu nedenle de biyofilik tasarım parametrelerinden yararlanılarak; biyofili kavramı ile arkhé problemi, sürdürülebilirlik bağlamında sanatsal üretimde kaynak olabilir. Bu amaçla eser üretiminde çıkış noktası olarak ele alınıp geliştirilmiştir. Tohum formu, biyofilik tasarım ilkelerinden faydalanarak; sürdürülebilirlik bağlamında sanat seramiği üzerinden ifade edilmiştir. Canlı öğeler sanat formunun bir parçası haline getirilmiş ve bitkinin büyümesinin getirdiği farklılıklar da süreç sanatının devreye girmesini sağlamıştır. Sanatsal estetiğin değişimi ve sürdürülebilir özelliğini de göstermek amaçlanmıştır. Biyofilik tasarım ilkelerinin, sürdürülebilir seramik sanatı oluşturmada nasıl kullanılabileceği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yeni bir kavram olan biyofilik sanat bağlamında; doğanın kendini sergilemesine imkân veren seramik form tasarımların, devam edecek çalışmalarda temel olacak bir bakış açısı ile kaynak olması düşünülmektedir.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/1 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**KEMALİYE'DE EKONOMİK DEĞER OLUŞTURABİLECEK MEYVE TÜRLERİ VE
İLÇE EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI**

**Involving Fruit Species That Can Create Economic Value in Kemaliye into the District
Economy**

MUSTAFA SAMET ALTINBİLEK

*Dr. Öğretim Üyesi., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı*

*Asst. Prof. Dr. Erzincan Binali Yıldırım University Faculty of Education, Department of Turkish and Social
Sciences Education, Department of Social Studies Education*

msaltinbilek@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0001-5755-9604

VEDAT KARADENİZ

*Prof. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Coğrafya Bölümü
Prof. Dr. Erzincan Binali Yıldırım University Department of Geography*

vkaradeniz@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0001-6667-3898

Atıf/©: Altınbilek, Mustafa Samet & Karadeniz, Vedat (2024). "Kemaliye'de Ekonomik Değer Oluşturabilecek Meyve Türleri ve İlçe Ekonomisine Kazandırılması", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 117-143

Citation/©: Altınbilek, Mustafa Samet & Karadeniz, Vedat (2024). "Involving Fruit Species That Can Create Economic Value in Kemaliye into the District Economy", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 117-143

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma- Research
Geliş Tarihi-Received Date : 04.10.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.12.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 117-143
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1579139

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

KEMALİYE'DE EKONOMİK DEĞER OLUŞTURABİLECEK MEYVE TÜRLERİ VE İLÇE EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI

Involving Fruit Species That Can Create Economic Value in Kemaliye into the District Economy

MUSTAFA SAMET ALTINBİLEK

VEDAT KARADENİZ

Öz:

Ülkemizdeki birçok coğrafi yörede ortaya çıkan kentlere göç hızla devam etmekte ve şehirler ise bu davetsiz talepten endişe etmektedir. Bir tarafta hızla boşalan kırlar ve küçük kentler ıssızlaşmakla kalmayıp, oralandaki ekonomik kaynakların da terkine ya da atıl kalmasına yol açmaktadır. Bir yandan da giderek güçleşen şehirselleşen hayat, bireyleri içinden çıkılması sorunlarla dolu hale getirmektedir. Hızla devam eden kentlere göç o kadar ileri boyutlara gelmiş vaziyettedir ki idari fonksiyonu sağlayan ilçe merkezlerini bile birer köy haline getirmiş bulunmaktadır.

Kemaliye ilçesi coğrafi konum itibarıyla dezavantajlı uzak topoğrafik izolasyonun olduğu bir yöredir. İlçenin topoğrafik özellikleri ve çevre il merkezlerine uzaklığı, ulaşım şartlarının yetersizliği geçmişten günümüze kadar orada yaşayan nüfusun büyük şehirlere göç eğilimlerini hareketlendirmiştir. 2024 yılı nüfus verilerine göre ilçe merkezinde 2000 kişi yaşamaktadır. Ayrıca, bu nüfusa ilçeye bağlı 60 köyde yaşayanlar da eklendiğinde 5.022 kişi olmaktadır.

Kemaliye ilçesinin topoğrafik karakterini belirleyen Fırat Nehri vadisi yamaçlarında doğal yayılışı olan ürünler; incir, nar, üzüm, sumak, çitlembik, mahlep gibi bitkilerdir. Bu ürünlerden ticari bir gelir elde edilememekte, fakat badem, dut, ceviz, trabzon hurması (karahurma) bitkilerinden ticari gelir elde edilmeye başlanmıştır. İlçe genelinde yapılan arazi gözlemleri sonrasında, ilçe ekonomisinde önemli yere sahip olabilecek bu ürünlerin tespiti ve potansiyelleri, dağılımları arazi gezi- gözlemleri ve ilçe sakinleriyle yapılan görüşmelerle incelenmiş olup, konu ile ilgili akademik değerlendirmeler yapılarak başta mülki ve mahalli idare ile yöre halkının ilgilerine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kemaliye, sürdürülebilir kalkınma, alternatif üretim

Abstract:

Migration to cities, which has emerged in many geographical regions in our country, continues rapidly, and cities are worried about this uninvited demand. On the one hand, the rapidly emptying countryside and small cities are not only becoming deserted, but also causing the economic resources there to be abandoned or left idle. On the other hand, the increasingly difficult urban life makes individuals full of problems to overcome. The rapidly continuing migration to cities has reached such an advanced level that it has even turned the district centers that provide administrative functions into villages.

Kemaliye district is a disadvantaged, remote, topographically isolated region due to its geographical location. The topographic features of the district, its distance from the surrounding city centers, and the inadequacy of transportation conditions have stimulated the migration tendencies of the population living there to big cities from the past to the present. According to the 2024 population data, 2000 people live in the district center. In addition, when those living in 60 villages affiliated to the district are added to this population, it becomes 5,022 people.

The products that naturally spread on the slopes of the Euphrates River valley, which determines the topographic character of the Kemaliye district, are plants such as figs, pomegranates, grapes, sumac, hackberry, and mahaleb. No commercial income can be obtained from these products, but commercial income has begun to be obtained from almonds, mulberries, walnuts, and persimmons. After the field observations made throughout the district, the determination and potential of these products, which may have an important place in the district economy, and their distribution were examined through field trips and observations and interviews with the district residents, and academic evaluations on the subject will be made and presented to the local people, primarily the provincial and local administration.

Keywords: Kemaliye, sustainable development, alternative production,

1. GİRİŞ

Küresel ve ülkesel anlamda kır aleyhine dönen, artık oralarda “yaşamama isteği” nedeniyle alınan kişisel kararlar, birçok il, ilçe veya köyün uzun yıllardır önemli oranlarda terkedilmesine yol açmakta, büyük şehirlere yönelen insan yığınlarının oluşturduğu göç dalgaları şehirleri olumsuz yönde etkilemektedir. Sınırlarının hangi noktada durması gerektiğini bilemediğimiz ve pek de gerçekçi kararlar veremediğimiz bu göç dalgası geride boş ve ıssızlaşan coğrafyaları ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç bir taraftan terkedilen yöreleri insansız bırakırken, bir taraftan da geride kalanlar için giderek yalnızlaşan ve hayatta tutunabilecek çabanın gösterilebilmesi için ihtiyaç duyulan insan kaynağının bile bulunamamasına yol açmakta, dolayısıyla oralardaki doğal ve ekonomik kaynakların hızla gerilemesine neden olmaktadır. Bu duruma çözüm üreten yönetim ve yatırım aklı ise bütün gayretlere rağmen istenilen sonucu elde edememektedir. Sorun nedir? diye sorulduğunda; “artık yaşam şartları bunu gerektiriyor” şeklinde bir cevapla karşılaşılmaktadır. Küçük şehirlerde, ilçelerde ve köylerde artık çoğunlukla kimse yaşamayı tercih etmemektedir. İş bulma kaygısı ile bu sürecin potansiyeline her birey katılmayı uygun bir fikir olarak görüp ona göre karar vermektedir.

Kırsal kesimlerde, doğduğu yerden şehirlere doğru gidişin gerekçelerini oluşturma gayreti oralardaki her insan için anlamlı ve mantıklı gelmektedir. Diğer taraftan şehirler yeni sakinlerine hiç de kolay olmayacak hayat standartları dayatacağından çok da endişe etmemektedirler. Gittikleri büyük şehirde yaşayacakları hayatın kırsaldakinden daha iyi olacağı beklentisi, alınan bu kararın daha makul olacağı fikrini sürekli desteklemektedir ve kuşaktan kuşağa da aktarılmaktadır. Ülkemiz topoğrafyasının çoğu yerde dağlık, eğimli, engebeli ve yüksek olması, kır hayatındaki bütün sınırlayıcı, zorlayıcı ve caydırıcı nedenleri beraberinde getirmektedir. Nitekim engebeli topoğrafik yapı, bireyin yaşadığı yerdeki hayatını idame ettirebilmesi gereken kazancı sağlayamamasına ve ekonomik açıdan tatminkâr seviyede gelir elde edememesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan kırsalın besleyemeyeceği kadar nüfus artışı göstermesi ise zamanla karşılaşılan bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin zamanla değişen nüfus sayısına göre yeterli gelebilecek mülkiyet büyüklükleri ve yetiştirmeye çalıştıkları hayvansal potansiyelleri sonsuzluk sağlayamaz. Kırsaldaki insanların geleceği, ziraat ve hayvancılık faaliyetlerinden elde edilebilen gelirlerin tamamının bir sonraki yılın hasat dönemine erişinceye kadar yeterli gelip gelmeyeceğine bağlıdır. Oysaki ailedeki büyütülen çocuk sayısı için yeterli alt yapı oluşturmadığında başta gençler ya da ailenin tamamı çözümü şehirlerde aramaktadır. Kırsaldaki ailelere ait mülkiyet ve hayvansal varlıkların varisler arasında bölünmesi ekonomik yetersizliği tetiklemekte ve bu alanların hızla terk edilmelerine neden olmaktadır.

Araştırma sahamızı oluşturan Kemaliye ilçesi de yaklaşık 250 yıldan beri topoğrafik koşulların ekonomik faaliyetleri zorlaştırmasının yanı sıra çevredeki il ve ilçe merkezlerine erişim gücü İstanbul merkezli göçü adeta zorunlu hale getirmiştir. Bu arada Kemaliyelilerin önceleri İstanbul daha sonraları da yurtdışına olan göç hareketlerinde gittikleri yerlerde kentsel hayata adapte olup başarılı oldukları gerçeğini de dikkate almak gerekir. Bu başarıları sayesinde ekonomik kazançlarının bir kısmını ilçe ve köylerinde yatırıma dönüştürmeleri, yaz tatili dönemlerinde kısa süreli de olsa ilçe ve köylerindeki hayatı canlı tutmaya çalışmaları, geleneklerine uygun mimaride konut inşa tarzlarını oluşturmaları da oldukça önemlidir. Göçlerle nüfusu azalan ilçede yaklaşık 25000'e yakın gurbetçi nostaljik anılarını yaşamak amacıyla yaz tatillerinde doğup büyüdükleri yerleşmelere gelmektedir. Sonbaharla birlikte ise tekrar büyük şehirlere geri dönmektedirler. Bu nedenle daimi nüfus oldukça azdır. Hatta ilçe merkezinin nüfusu bile kentsel kriter limitinin altında kalmaktadır. Kırsal yerleşmelerde ise, topoğrafik yapının da sınırlayıcı etkisi ile bir ya da birkaç aileyi geçmeyen nüfus bulunmaktadır. Bu durum yaklaşık bir asırdır kamu hizmetlerinin ülke sathındaki yerleşme birimlerine eriştirilme çabaları ve yapılan bütün altyapı çalışmalarına rağmen maalesef kalıcı etkiler ortaya çıkarmamıştır. Öte yandan gerek ilçe merkezi ve gerekse köylerde kalanların giderek yaşlı nüfusa dönüşmesi, sosyoekonomik hayatın devamı için gereken işgücü limitlerini bile sağlayamamaktadır.

Kemaliye, Erzincan il merkezine 170 km, Elazığ il merkezine 130 km ve Malatya il merkezine 184 km mesafede yer almaktadır. Nüfus kaybı nedeniyle günlük ihtiyaçların üretim ve pazarlanma noktalarından tedarik edilmesinde mesafe uzaklığı ek ulaşım maliyetine yol açmaktadır. İlçe sakinlerinin özel ulaşım aracının olması en büyük avantaj olmakla birlikte en yakın şehre iki saatlik zorlu yollardan geçen

ulaşım ile erişim sağlanmaktadır. Bu durum çevredeki diğer il ve ilçelerin sorunları arasında pek önemli bir zorunluluk değilken Kemaliyeliler için çok maliyetli ve zahmetli bir yaşam algısı oluşturmaktadır.

Yöre sakinlerinin eğitim ve sağlık başta olmak üzere büyük şehirlere gitme mecburiyeti göçü adeta zorunlu hale getirmektedir. İlçedeki mülki ve mahalli yönetimlerin nüfus kaybının önüne geçebilecek sosyokültürel ve sosyoekonomik birtakım gayretleri de beklenen sonuçları vermemektedir.

İlçe arazilerini ikiye ayıran Fırat Nehri Vadisi, Munzur sıradağlarının batısını sınırlar. İliç ilçesini kuzeydoğu-güneybatı yönünde katederek batıdan Fırat'a dökülen Çaltı Suyu kavşağında keskin bir dirsek ile güneye dönen nehir orografik yapının gelişimi sırasında ortaya çıkan yüzey kırılmaları sayesinde yer yer kanyon (Karanlık Kanyon 8 km) vadilerden geçerek, Kemaliye ilçesi yakınlarında bir dizi kavisler çizerek kuzeybatı-güneydoğu yönünde akış göstermektedir. Keban Barajı göleti içerisinde kalan eski nehir yatağı derine aşındırmaların etkisinde kaldığı için oldukça sarp ve dik yamaçlar oluşturmuştur.

Fırat Nehri'nin Kemaliye ilçesi önlerindeki vadisi deniz seviyesinden 845 metre yüksekliktedir. Keban Barajı'nın dolu savak seviyesinin suları ile sınırlandırıldığından aynı zamanda ilçenin alt yükselti seviyesini de oluşturmaktadır. İlçe merkezi ile bağlı birçok köy ve mahalle bu baraj göletinin kenarlarındaki yamaçlara kurulmuştur. İlçe arazilerini oluşturan sarp dağlık alanlar Munzur dağ silsilesinin en batı ucundaki kireçtaşı kayalık arazilerdir. Burada Fırat Nehri vadisi, ilçe arazilerinde ana akarsuya karışan yan kolların nihai taban seviyesidir. Yan vadilerin yerleştiği araziler orojenik ve tektonik hareketlerle yükseldiği için oldukça derin yarınlar ve dolayısıyla sarp bir topografya ortaya çıkmıştır. Bu jeomorfolojik durum ise, Fırat Nehri Vadisi (Karanlık Kanyon) başta olmak üzere, ona karışan yan dere ve çayların eğimli yamaçlarının yarı boğaz/kanyon vadilerden oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla ilçeyi oluşturan yerleşmelerin dağılışı erişim ve ulaşım bakımından kabaca ikiye bölünmüş, buna ilaveten Fırat'a erişen derin yarılmış yan dereler nedeniyle ise durum daha da vahim bir hal almıştır. Bu ana vadi içerisinde yerleşmeler, yan vadilerin sarp yamaçlarında meydana gelen kütle hareketleri ile oluşan, nispeten daha az eğimli yüzeyler üzerindeki dar alanlarda kurulabilmiştir. Yerleşmelerin dağılışı bu coğrafi belirleyiciliğin etkisinde kalmıştır. Bu durum ilçedeki hayatı ve yönetimini kendi topografyası ile mücadeleye zorlayan önemli bir olumsuzluktur. Derin parçalanmış vadi yamaçlarından çıkan su kaynaklarının da yerleşmelerin konumlanmalarında etkili olduğu görülmektedir. Yamaçların üst kısımları ise, jeolojik ve tektonik hareketlerin etkisiyle yükselmiş, çoğu yerde yalın kireçtaşı yüzeyler olarak ana kayadan oluşmaktadır. Bu bölümdeki dağlık alanların zirve kısımları, 1500-2000 metre yüksekliğinde bir plato yüzeyidir. Bu yüksek yalın kayalık yüzeylerin geniş alanlar kapladığı, hatta toprak teşekkülüne izin vermediği ve su bulunmadığı için yerleşmeler için üst sınır çizgisi de topografik ve hidrolojik şartların belirleyiciliğiyle şekillenmiştir. İlçe arazilerini ikiye bölen Keban Barajı Göleti ilçenin doğu bölümünü batı yakadaki ilçeye bağlayan iki adet köprü ile sağlanabilmektedir. Bunlar ilçe kuzeyinde yer alan Kemaliye Köprüsü ile ilçenin güneyini birbirine bağlayan Başpınar/Yazıcıoğlu Köprüsüdür. İkisi arasındaki mesafe 18 km'dir. Doğu yakadaki 30 köyün ilçeye ulaşımı bu köprülerden sağlanmaktadır.

Kemaliye ilçesi ve köylerinin yarından fazlası yüksek rakımlı geçitlerin, sürekli iniş ve çıkış yapmak zorunda kalınan virajlı, dar ulaşım hatlarının geçtiği yamaçlarla erişilen bir yer halindedir. Dolayısıyla tarihi boyunca uçurumların kenarlarını takip ederek vadi tabanına yakın bir yerde kurulu olan Kemaliye aslında buradan geçen kervan yolculuğunun bir menzil noktasıdır. Ana kervan yolu bu zorlu topografyada pek de başka bir alternatif bulamamakta, güneyden Kemaliye'ye erişimde 1245 metrelik Dutluca Düzü'nden geçerek erişilmektedir. Kuzeyden ise 1500 metre rakımlı Çimento Geçidi'nden aşmak suretiyle 900 metre rakımlı Kemaliye'ye erişmek mümkün olabilmektedir. Her iki bağlantı yolu riskli iniş ve çıkışlardan ibarettir. İlçeden geçen Trabzon-Erzincan- Malatya bağlantılı inşası devam eden yeni karayolu projesi yüksek maliyetli bir proje olup, ilçe arazilerinden yüksek viyadüklerle ve inşa halinde olan tünellerin açılması ile gerçekleşecektir. İlçeye ve köyelerine ulaşımında, inişli çıkışlı virajlı bir güzergaha uyma mecburiyeti vardır. Mesafe olarak kısa ama süre olarak uzun, tehlikeli ve yorucu yolculuklar gerektirmektedir. Bu da Kemaliye'nin cazibesini olumsuz etkileyen bir durumdur. İlçe genelinde "engebeli ve yüksek topografyanın kendi idari sınırları içerisindeki bütün idari ve sosyoekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkilediği gibi, çevresindeki illerle olan bağlantılarında da erişilebilirlik düzeyini zayıflatmaktadır" (Karadeniz & Altınbilek, 2018).

Kemaliye, özgün yöresel konut mimarisisiyle kültür kentlerimiz arasında “Citta Slow” (sakin şehir) kabul edilmekte ve Doğu Anadolu bölgesi içerisinde farklı mimari özellikleriyle izole bir coğrafyada hala meraklılarını cezbetmekte ve turizm aktiviteleri için uygun bir ortam sunmaktadır. Yaz sezonu boyunca turizm acentelerinin Anadolu tur paketleri arasında bulunması, mutlaka görülmesi gereken yerler listesinde yer alması, özellikle orta yaş grubu turist profili için çeşitli turizm aktivitelerine sahne olmaktadır. Öte yandan bu sarp topoğrafyanın giderek tanınırlık düzeyi artmakta dolayısıyla doğa turizmüne ait spor branşlarındaki birçok meraklıya veya profesyonele de hitap etmektedir. İlçe coğrafi izolasyonunun nadir doğal güzellikler sunması, bütün olumsuzluklarına rağmen ekstrem doğa sporları için aday bir coğrafya olmaya da devam etmektedir. İlçe merkezinde her yıl Haziran ayı itibarıyla düzenlenen “Kemaliye Doğa Sporları ve Kültür Şenlikleri” 45 yıldır devam etmekte, izole coğrafyalarda otantik müzikler ve folklorik farklılıklarıyla tanınmaktadır. Yörede uygulanacak turizm projelerinde buna dikkat edilmeli, mevcut değerlerin korunmasını ve yaşatılmasını ön planda tutan ekoturizm yaklaşımı esas alınmalıdır (Akşınar, 2004).

Kemaliye, Trabzon-Erzincan-Malatya-Adana-Mersin arasında projelendirilen ve yapımı devam eden bir karayolu sayesinde maruz kaldığı coğrafi izolasyondan önemli ölçüde kurtulabilecektir. İnşa edilen yolun standartları Kemaliye'ye erişimi kolaylaştıracak, Erzincan-Malatya arasında doğal olarak Sivas üzerinden geçerek 7-8 saati bulan Malatya güzergahı bu bağlantı yolu ile yaklaşık 4,5-5 saate inecektir. Dolayısıyla karayolu standartlarının yükseltilmesi ilçenin eski cazibesini kazanmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Araştırma konumuzun odak noktasına değinmek gerekirse; izole coğrafyanın Fırat Nehri Vadisi'yle güneye açıldığı dolayısıyla da Akdeniz iklim şartlarının zenginleştiği, denize kuş uçuşu 400 km uzaklıkta olan bir mesafede ve yüksekliği 845 metre ile 2200 metreler arasında değişen ilçe arazilerindeki kuytu Fırat Nehri Vadisi, Anadolu bitki çeşitliliğinin nadir bir herbaryumudur (Özbek, Yüzbaşıoğlu, Altınözlü & Kandemir, 2018). Bu bitkiler arasında dikkat çeken ekonomik değer arz eden yirmiye yakın tür ilçe ekonomisine katkı sağlayabilecek potansiyeller barındırmaktadır. Bu ürünler doğal türler olup bazıları orijinal şekilleriyle tüketime sunulabilir, bazıları ise kültür ırkları olarak ıslah edilerek ilçe ekonomisine katkı sağlayabilecek potansiyeller oluşturabilir. Diğer taraftan “sürdürülebilir kentleşme yaklaşımı, kentsel gelişmeyle birlikte ortaya çıkan ve kentsel gelişmeyi etkileyen fiziki, sosyal, ekonomik unsurların birbiriyle ilişkilerini ele almakta; ekonomik ve sosyal gelişimin çevre koruma ve iyileştirme amacı ile birleştirilmesini öngörmektedir. Ayrıca kentsel gelişmeyi etkileyen tüm doğal çevre ve ekonomik faktörlerin, toplumu ilgilendiren sosyal etkileşim unsurlarını kapsamakta, sosyal gelişimin çevre koruma ve iyileştirme amacı ile birleştirilmesini vurgulamaktadır” (Ünal, 2024).

Potansiyellerin sürdürülebilirliği kapsamında SKA 12 (Bilinçli Üretim ve Tüketim): Türkiye'de bilinçli üretim ve tüketimin gerçekleştirilmesine ilişkin bir dizi politika, mevzuat, kurumsal düzenleme ve uygulama örneği bulunmaktadır. Bununla birlikte doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve etkin kullanımı, temiz üretim/eko-verimlilik uygulamaları ve Ar-Ge faaliyetlerinin daha bütüncül bir anlayışla ele alınması ihtiyacı devam etmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, 2019). Bu çerçevede çalışmada, ilçenin “doğal ortam koşullarıyla havzanın sürdürülebilir kullanımı arasında ilişkiler” (Garipağaoğlu, Şahin, Çeker & Şenol, 2015) değerlendirmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

Kemaliye İlçesi'nde araştırmaya değer bulduğumuz yaklaşık 10 ürün türünün tespitinde değişik ölçekli topografya haritaları, jeoloji haritaları, kurumlara ait dokümanter veri kaynakları, akademik araştırmalar, istatistikî çalışmalar sağlandıktan sonra, iklim analizleri için mevcut veriler değerlendirilmeye alınıp, saha içerisindeki uygulamalara yönelik özel haritalamalar, grafik ve tablolarla araştırma süreci desteklenmiştir. İlçe arazileri azami ölçüde gezilerek, ilçe köylüleri ile görüşmeler yapılmış ve mülakatlar yazımda kullanılmıştır. Fotoğraflama ve arazi gezileri sırasında söz konusu bitkilerin alandaki yoğunlukları ve bu ürünlerin değerlendirilip değerlendirilmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Kemaliye'deki ilgili kamu kurumlarından sürece ilişkin dokümanter veriler sağlanmış, araştırmaya iyi bir örnek teşkil eden bir girişimci ile konumuz desteklenmiştir.

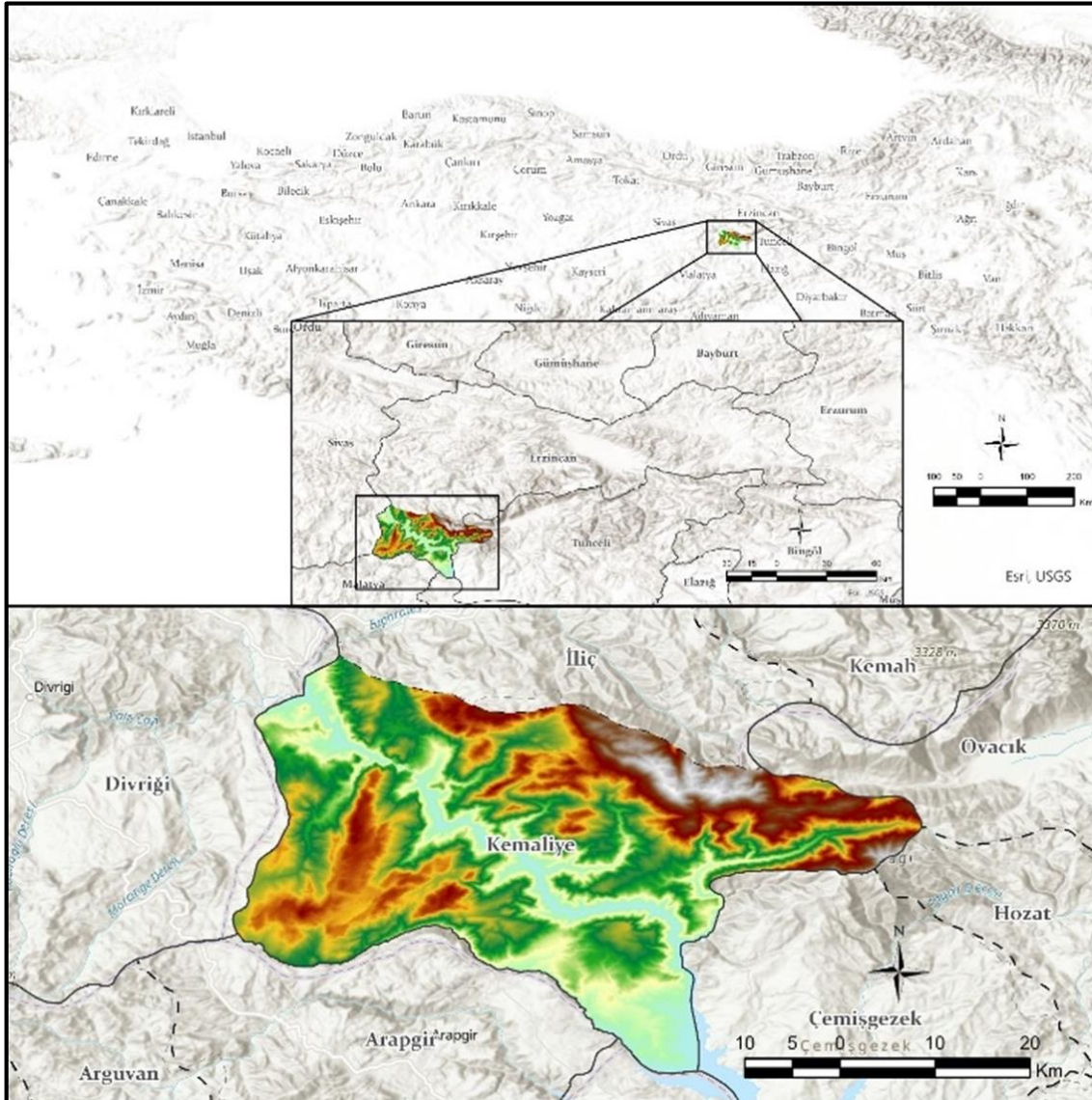
Yaklaşık 80 km'ye kadar uzanan Fırat Vadisi boyunca değişik noktalarda bitki örtüsünün yoğunlaştığı alanlar seçilmiş ve alansal dağılım haritalaması yapılmıştır. Dron ve fotoğraf çekimleri ile ilçe arazilerindeki genel doğal yayılış haritaları için ana ve yan vadilere girilerek alınan yakın fotoğraflar ve

yayılış alanlarının sınırları gerçeğe en yakın biçimde haritalanmaya çalışılmıştır. Bu yöntemler ile bitkilerin potansiyelleri hakkında genel çıkarımlar elde edilmiştir.

Ayrıca alanda kayda değer görülen bitki varlığının ekonomik açıdan piyasa şartları da göz önünde bulundurularak ilçe ekonomisine olan ve olabilecek katkıları konusunda yöre insanları ile mülakatlar ve analizler yapılmıştır. Aynı zamanda bitkilerin yetiştirilmesi ve kullanım şekilleri konusunda gerekli bilgiler yöre halkından derlenmiş, insan etkisi yanında doğal yayılış nitelikleri tespitlerimiz arasında önemsenmiştir. İlçenin ekonomik hayatına yeterince kazandırılmayan bu ürünlerin sahiplenilmesi ve potansiyel katkıları üzerinde durulmuştur. İkinci olarak mülki ve mahalli idarenin doğal ürün potansiyellerinin geliştirilmesindeki politikalarına bakış açısı getirmek ve bu ürünlerin ilçe ve köylerinde yeniden yetiştiriciliğinin hız kazandırılması amaçlanmıştır.

3. KONUM ÖZELLİKLERİ

Kemaliye ilçesi Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Yüzölçümü 1168 km²'dir. İlçe idari olarak bağlı olduğu Erzincan'a 170 km, Malatya'ya 184 km ve Elazığ'a 130 km uzaklıktadır. Sınır komşuları olarak doğusunda Tunceli-Ovacık ve Çemişgezek ilçeleri, güneyinde Elazığ-Ağın ve Malatya-Arapgir ilçeleri, batısında Sivas-Divriği, kuzeyinde ise Erzincan-İliç ilçesi arazileriyle çevrilidir (Şekil 1). İlçenin kuruluşunda beşeri coğrafya faktörlerinden kuzey-güney yönlü kervan ticareti yanında savunma, su kaynağının bulunuşu etkili olmuştur (Karakaş, 2004).

Şekil 1. Kemaliye ilçesinin konum haritası.

4. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Topoğrafik ve Jeomorfolojik Görünüm

İlçe arazileri Munzur Sıra Dağları'nın batı ucunda kuzeybatı-güneydoğu yönlerinde ilçeyi ikiye ayırarak akan Fırat (Karasu) Nehri'nin Keban Baraj Gölü'ne kavuştuğu alanda yer almaktadır. Burada Munzur Dağları'nın 3000 metreyi geçen zirveleri Fırat Nehri'nin doğu bölümünü oluşturmaktadır. En önemli zirveler Ziyaret Tepe (3147 m) ve Çaldağ (2342 m) yüksekliğindedir. Fırat'ın batı bölümünde yer alan araziler batıya ve güneye doğru alçalarak devam etmekte buradaki Akdağ (2141 m) ve Sarıçiçek Dağları (2134 m) bir plato görünümündedir. İlçe merkezi bu vadi içerisinde 900 metre rakımda bulunmaktadır* (Foto 1).

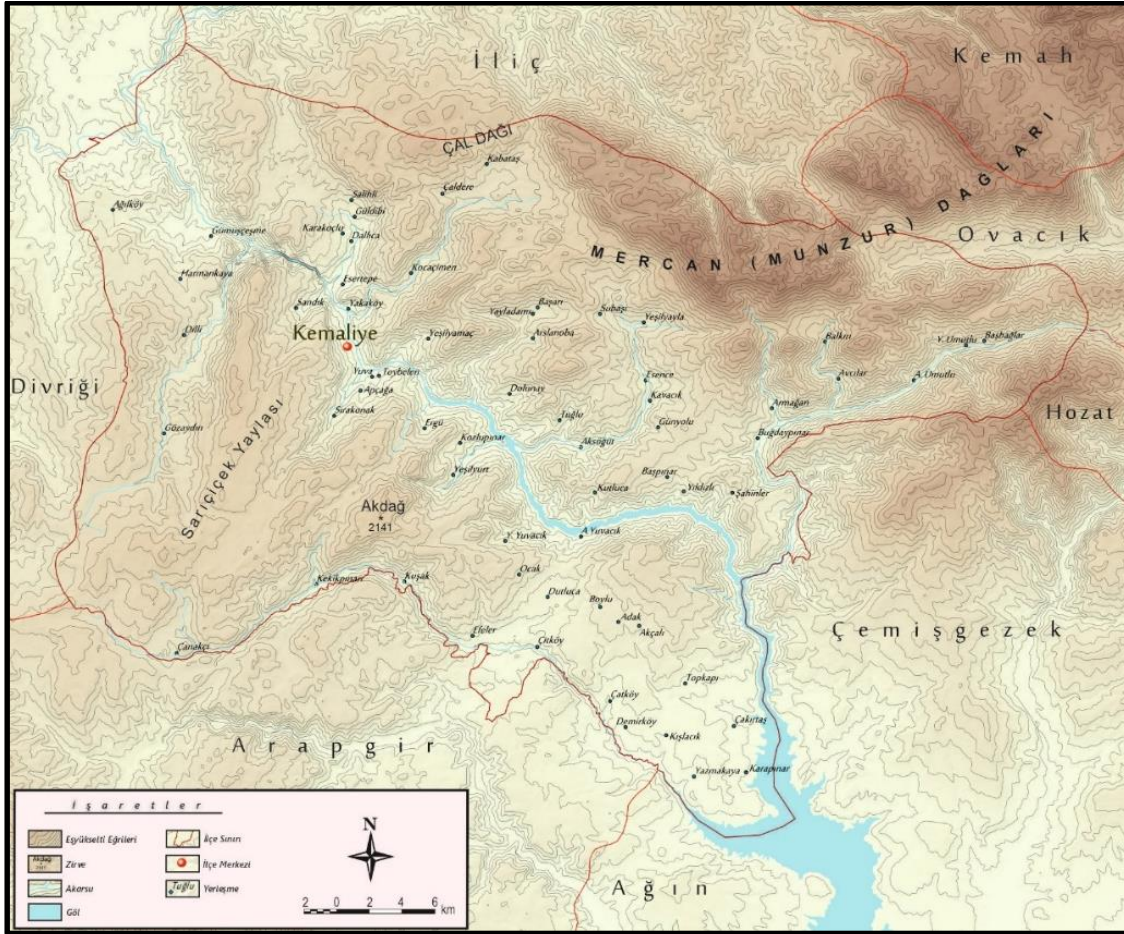
Foto 1. Kemaliye ilçesi ve Fırat Nehri vadisinin Apçağa Köyü'nden görünüşü.

Topoğrafik açıdan ilçe arazilerinin nihai taban seviyesini Keban Baraj Göleti oluşturmaktadır. Bu yükseklik deniz seviyesinden 845 metrededir. Keban baraj göletine bağlı olarak ilçe arazilerinin ana hatları, doğu yaka ve batı yaka olarak ayırt edilebilir. Doğu yakanın arazileri 845 metredeki Keban Barajı'ndan başlayıp 3200 metreyi geçen dalgalı sırtları ile doğuya doğru devam eden Munzur Dağları'nın batı uçlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle doğu yakada 1500 metre derinliğinde yamaçlara sahip olan vadiler; Esence (Barasor) Çayı, Çaldere Çayı, Aksöğüt Deresi Keban Baraj Gölü'ne erişen önemli yan dereler doğu yakadaki yüksek arazileri şiddetli biçimde yarmış durumdadır.

İlçe arazilerinin batı yakası ise, güneyde 850 metre ile başlayan dalgalı plato ilçenin kuzey sınırlarına kadar 2200 metrelere kadar yükselmektedir. Bu yaka doğu yakaya göre daha az yüksek arazilerden oluşmaktadır. Bu arazileri en güneyde Erzincan-Malatya il sınırını da oluşturan Çanakçı Deresi, İn deresi, Koçan Dere, Sırakonak Deresi ve Sarıçiçek Platosu'nun kuzeyinde ise Dilli Çayı vadileri yarmış vaziyettedir. Kuzeyden Kemaliye ilçe sınırlarına giriş yapan Fırat Nehri'nin Divriği'den gelen Çaltı Suyu kavşağından itibaren güneye doğru Munzur Sıradağları'nın batı ucunda tektonik hareketlerin açtığı kırıklı-yarma vadisi ise Karanlık Kanyon adıyla Kemaliye turizminin odaklarından birisi olmanın yanında jeomorfolojik olarak bir kanyondur. Çoğu yerde 90°'leri bulan yamaçları ile 8 km'lik uzunluğuyla ilçenin erişilmesi en zor bölümüdür. Bu vadiden ilçenin kuzeyinde batıdan doğuya doğru akan ve Fırat'a erişen Çaltı Çayı vadisi uzanmaktadır (Şekil 2). Bu vadiyi takip eden Erzincan-Sivas arasındaki demiryolu ve karayolu Çaltı Çayı kavşağından güneyde kalan Kemaliye'ye erişebilmek için kanyonun sarp batı yamacında içerisinde yerel imkanlarla açılan ve yapımı 1998-2005 yılları arasında

* Kemaliye Kaymakamlığı Web sayfasından ve HGK 1/100.000'lik İ40 ve J40 paftalarından yararlanılmıştır.

tamamlanmıştır. Bugünkü anlamda tünel standartları olmayan, nispeten risk taşıyan, oldukça dar Kemaliye-Taşyolu adı ile bilinen yaklaşık 8 km'yi bulan tüneller sayesinde kuzeydeki demir ve karayoluna ilçenin alternatif bağlantısı sağlanmaktadır. Bu tüneller ile İstanbul'a erişimin kısaltılacağı düşünülmüş olup bugün yeterince kullanılmamaktadır.

Şekil 2. Kemaliye ilçesinin topoğrafya haritası.

4.2. İklim Özellikleri

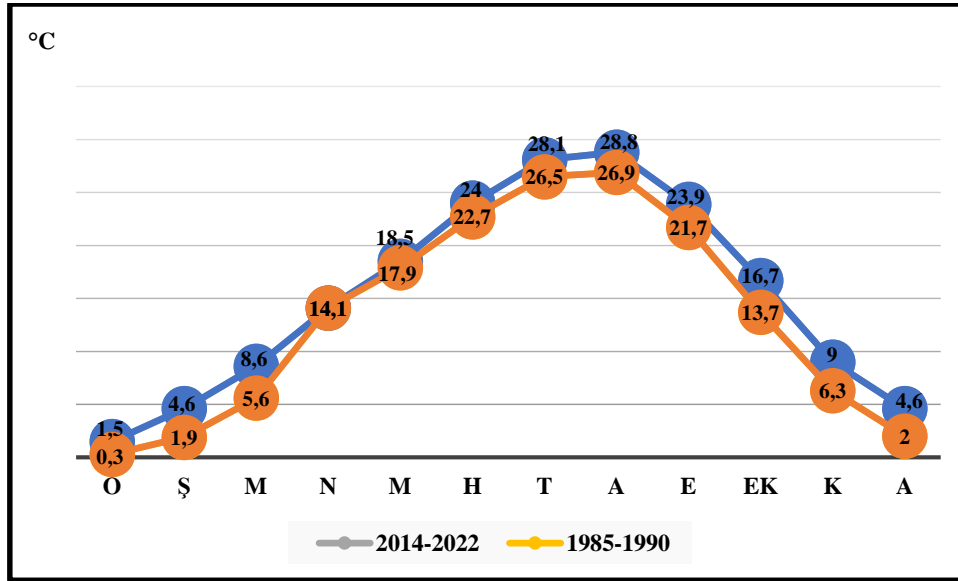
Ülkemizde son 10-15 yıllık süreçte kurulumları yaygınlaşan OMGİ'lerin ilçelerdeki kuruluş tarihlerine endeksli meteorolojik veriler ve öncesine ait manuel dönem verileri diye iki farklı veri dönemine göre bir istasyonun sağlıklı iklimsel analizlerini yapabilmek coğrafi metodoloji açısından ne kadar yerinde olacaktır. Bu nedenle yörede daha önceki tarihte yapılan bir doktora tezi bir nebze de olsa eski ve yeni kısıtlı zaman dilimlerine ait veriler karşılaştırma yapma imkanı sunmaktadır. Günceldeki küresel iklim değişimlerinin Kemaliye'deki boyutuna da küçük bir yorumlama getirebilir.

Her iki döneme göre Kemaliye Meteoroloji İstasyonu'na ait yıllık ortalama sıcaklık değerleri 1985-1990 dönemine bakıldığında 13 °C ve 2014 -2022 periyodunda ise 2,2 °C artarak 15,2 °C dereceye yükseldiği görülmektedir (Tablo 1, Şekil 3).

Tablo 1. Ortalama sıcaklıkların aylara göre dağılımı (°C).

Yıllar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
2014-2022	1,5	4,6	8,6	14,1	18,5	24	28,1	28,8	23,9	16,7	9	4,6	15,2*
1985-1990	0,3	1,9	5,6	14,1	17,9	22,7	26,5	26,9	21,7	13,7	6,3	2	13,0**

Kaynak: Erzincan Meteoroloji İl Müdürlüğü Kemaliye OMGİ verilerinden ve Karakaş (1997) derlenmiştir.

Şekil 3. Ortalama sıcaklıkların aylık gidişi (1985-1990;2014-2022).

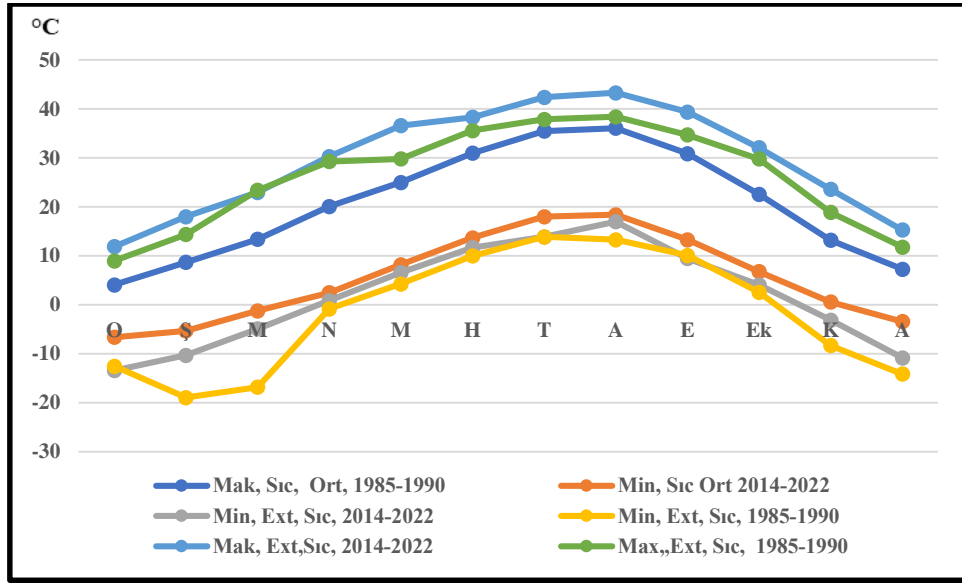
İlçeye ait ortalama maksimum minimum sıcaklıklar ile ekstrem sıcaklıkların 2 farklı dönemdeki dağılımlarına bakıldığında gruplama farkı olsa da, 1985-1990 ve 2014-2022 dönemlerine ait sıcaklık verilerine göre bir değerlendirme yapıldığında, Kemaliye'de ekstrem değerler ve aylık minimum/maksimum ortalamaların küresel ısı artışını doğrulayan davranışlar sergilediği görülmüştür. Bu durumda sıcaklık değerleri yükselmiş yılın tamamında ekstrem ve ortalama uç değerlerin artış gösterdiği Tablo 2'den açıkça görülebilir.

Maksimum ve minimum ortalama sıcaklıklarda 2014/2022 yılları arasında $-6,6$ °C ile $36,1$ °C arasında $42,7$ °C'lik bir amplitüd farkı ortaya çıkmaktadır. Minimum ekstrem sıcaklıklar 1985/1990 dönemi ile 2014/2022 yılları arasında göre $-18,9$ °C 'den $-5,5$ °C'lik artış göstererek $-13,4$ °C'ye yükselmiştir. Maksimum ekstrem sıcaklıklar 1985/1990 dönemi ile 2014/2022 yılları arasında göre $38,4$ °C'den $4,9$ °C'lik artış göstererek $43,3$ °C'ye yükselmiştir (Tablo 2, Şekil 4).

Tablo 2. Ortalama ve ekstrem maksimum/minimum sıcaklıkların aylara göre dağılımı (1995-1990; 2014-2022, °C).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
Mak, Sic, Ort, 1985-1990*	4,1	8,7	13,4	20,1	25	31	35,5	36,1	30,9	22,6	13,2	7,3	20,7
Min, Sic Ort 2014-2022*	-6,6	-5,3	-1,2	2,5	8,2	13,7	18,0	18,4	13,3	6,8	0,6	-3,4	-6,6
Min, Ext, Sic, 2014-2022*	-13,4	-10,3	-4,9	0,9	6,6	11,7	13,9	17,0	9,5	4,1	-3,1	-10,8	-13,4
Min, Ext, Sic, 1985-1990**	-12,5	-18,9	-16,8	-0,8	4,3	10	13,9	13,3	10,1	2,6	-8,3	-14,1	-18,9
Mak, Ext,Sic, 2014-2022*	11,9	18,0	23,0	30,3	36,6	38,3	42,4	43,3	39,4	32,1	23,6	15,3	43,3
Max.,Ext, Sic, 1985-1990**	9	14,4	23,4	29,3	29,8	35,6	37,9	38,4	34,7	29,8	18,9	11,8	38,4

Kaynak: Erzincan Meteoroloji İl Müdürlüğü Kemaliye OMGİ verilerinden ve Karakaş (1997) derlenmiştir.

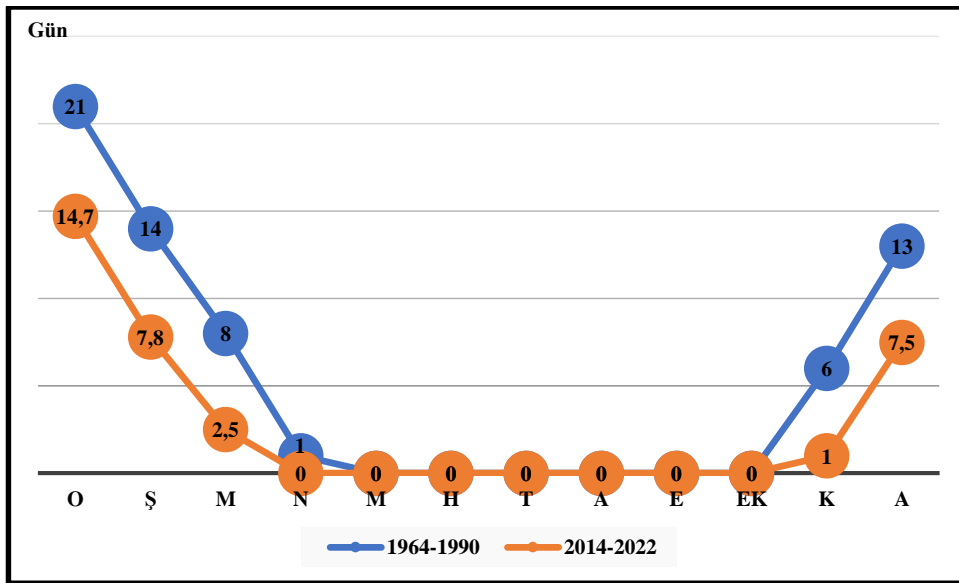
Şekil 4. Ortalama ve ekstrem maksimum/minimum sıcaklıkların aylara göre dağılımı (1985-1990; 2014-2022).

Kemaliye'nin don olaylı gün sayısı ve bu olayların görüldüğü 5 aylık devre normal kabul edilecek bir süredir. İki ayrı döneme ait verilere göre don olaylarının görüldüğü aylar ve gün sayılarında önemli bir düşüşün olduğu görülmekle beraber, Kasım ayını hariç tutacak olursak ilçede 4 aylık sürede etkin kış şartlarının hakim olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Bu durum ilçe arazilerine sokulmuş bitkilere ve çeşitliliklerine 7-8 aylık vejetasyon sürelerine sahip olmaları bakımından olumlu bir fırsat yarattığı kanaatini desteklemektedir (Tablo 3, Şekil 5). Bu durum şu soruyu akla getirmektedir: Acaba 1975'te işletmeye açılan Keban Barajı çevresinde mikroklimatik bir duruma yol açabildi mi?

Tablo 3. Don olaylı günler sayısının aylara göre dağılımı (1964-1990/ 2014-2022, Gün).

Donlu günler/Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
1964-1990	21	14	8	1	--	--	--	--	--	--	6	13	63
2014-2022	14,77	7,88	2,55	--	--	--	--	--	--	--	1	7,55	33,75

Kaynak: Erzincan Meteoroloji İl Müdürlüğü Kemaliye OMGI verilerinden ve Karakaş (1997) derlenmiştir.

Şekil 5. Don olaylı günlerin yıllık gidişi (2014-2022).

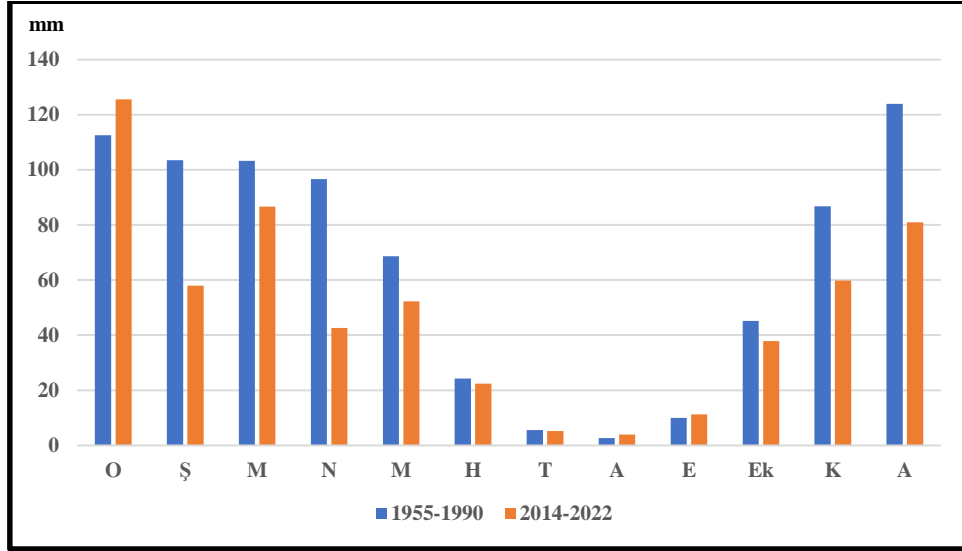
Yağış şartlarının Kemaliye'de yine iki ayrı döneme ait verilere göre bakıldığında yaklaşık 200 mm yağış kaybetmiş gözükmektedir. Tablo 4'de de görülebileceği üzere en yağışlı ay olan Aralık ayı yağışları

azalmış, Ocak ayı yağışları artarak en yağışlı ay olarak görülmektedir. Şubat-Haziran ile Ekim-Aralık arasındaki dönemlerde yağış miktarları belirgin bir azalış göstermektedir (Tablo 4, Şekil 6).

Tablo 4. Yıllık ortalama toplam yağışın aylara göre dağılımı (1955-1990/2014-2022, °C).

Yıllar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
1955-1990	112,6	103,5	103,2	96,6	68,6	24,2	5,5	2,6	10	45,2	86,8	123,9	782,7
2014-2022	125,6	57,9	86,6	42,6	52,2	22,4	5,2	3,9	11,3	37,9	59,8	81,0	586,5

Kaynak: Erzincan Meteoroloji İl Müdürlüğü Kemaliye OMGİ verilerinden ve Karakaş (1997) derlenmiştir.

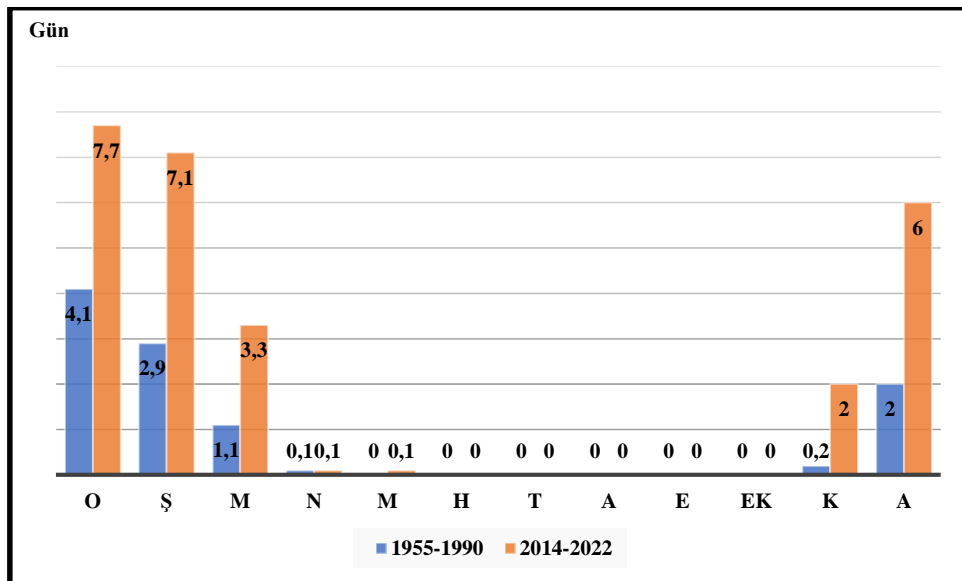
Şekil 6. Yıllık ortalama toplam yağışın yıllık gidişi (2014-2022).

Kemaliye'nin kar yağışlı gün sayıları da eski ve yeni dönem olarak tanımlarsak yaklaşık üç katı artış göstermiştir. Ancak bu durum yağış miktarlarına bakıldığında bir tezat oluşturmaktadır. Özellikle don olaylı günler dağılımı vaka sayısının dağılımına tam olarak uymamaktadır.

Tablo 5. Kar yağışlı gün sayısının aylara göre dağılımı (1955-1990/2014-2022).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	YILLIK
1955-1990	4,1	2,9	1,1	0,1	--	--	--	--	--	--	0,2	2	10,4
2014-2022	7,7	7,1	3,3	0,1	0,1	--	--	--	--	--	2	6	26,7

Kaynak: Erzincan Meteoroloji İl Müdürlüğü Kemaliye OMGİ verilerinden ve Karakaş (1997) derlenmiştir.

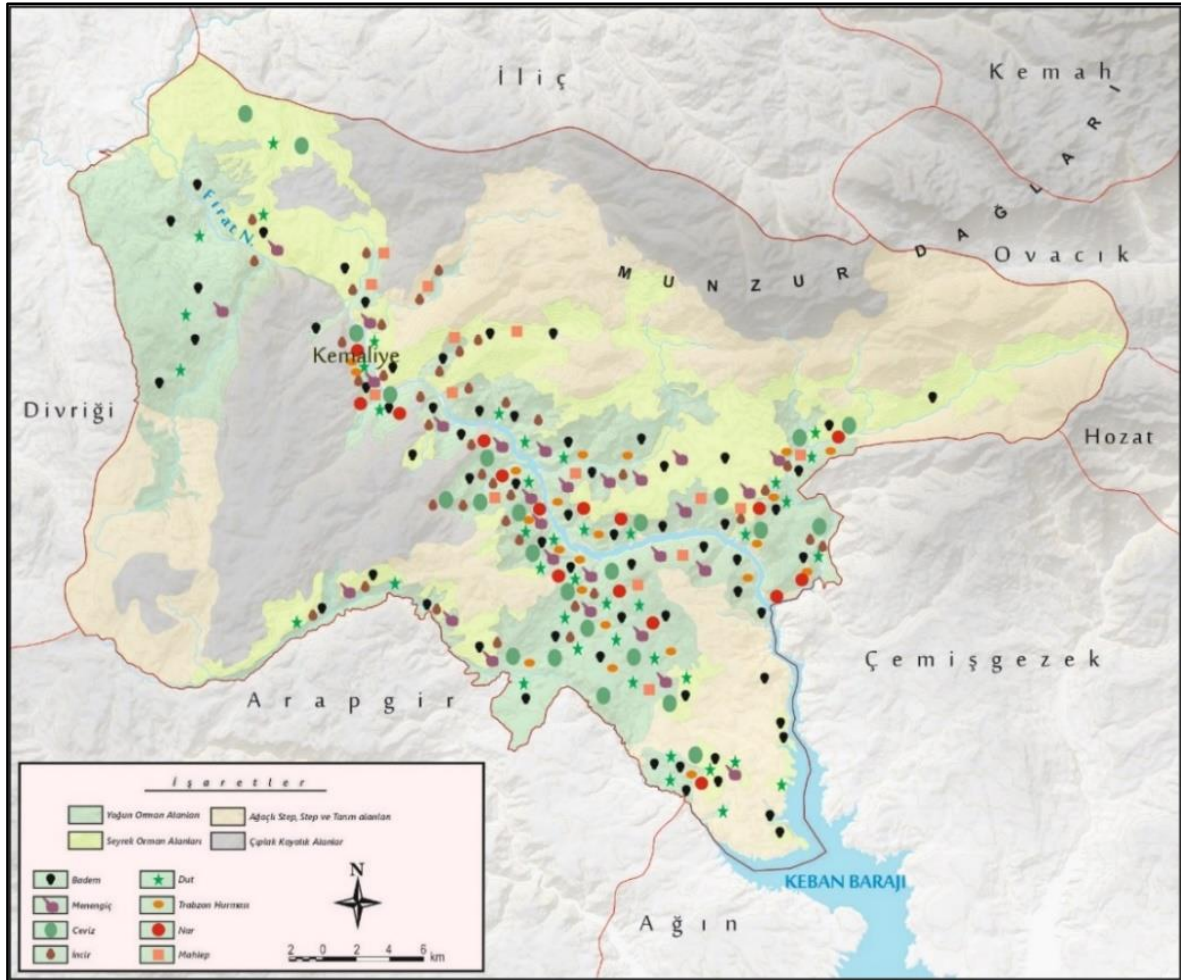
Şekil 7. Kar yağışlı gün sayısının yıllık gidişi (1955-1990/2014-2022).

İklim özellikleri açısından kısa verilerle bir tanımlama yapmak pek sağlıklı olmasa da, yıllık sıcaklıkların 13 °C'den 15 °C'ye yükseldiği, ılımanlık sınırına eriştiği, yağış miktarı bakımından 782,7 mm'den 586,5 mm'ye düştüğü, yazları kurak, kışları daha ılık yarı nemli bir iklime dahil edilse bile sıcaklık bakımından 40 °C'lerin her yıl daha fazla sayıda aşıldığı gün sayıları ile ortaya çıkan yaz kuraklıklarının süresi ve gerçekleşen değerlere göre riskli bir yarı nemlilik sınıfına aday olduğu görülmektedir.

4.3. Bitki Örtüsü Özellikleri

İlçe arazilerinin yarıya yakını orman niteliği oluşturan çalı ve ağaç türlerinden meydana gelmektedir. Botanikçiler tarafından ifade edilen ünlü "Anadolu Diyagonalı" (Avcı, 1993) üzerinde bulunan Akdeniz, İran-Turan, Karadeniz ve Çöl vejetasyonuna ait üyelerden oluşan bitki örtüsünün doğal ve kısmen beşeri süreçlerle çeşitlilik kazandığı görülmektedir. Yörede istisna oluşturan bitkilerin, korunaklı Fırat Vadisi aracılığıyla sahaya sokulabilme imkanı bulmuştur. Nitekim Kemaliye'nin doğal bitki örtüsünü tespit eden çalışan araştırma ekibi alanda 80 familya ve 318 cinse ait, 640 tür ve tür altı takson tespit etmiştir. Eğreltiler 4, açık tohumlular 3, kapalı tohumlular ise 633 takson içermektedir. 36 adet takson B7 karesi için yeni kayıttır. Toplam 118 takson Türkiye için endemiktir. Endemizm oranı %18,43'dür. Taksonların fitocoğrafik bölgelere göre dağılımı ise şöyledir: 252'si İran-Turan elementi (%39,37), 34'ü Akdeniz elementi (%5,31); 32'si Avrupa-Sibirya elementi (%5), 322' si çok bölgeli veya bölgesi belirlenemeyen (% 50,31) taksonlardır (Özbek, Yüzbaşıoğlu, Altınözlü & Kandemir, 2018).

Bu nedenle araştırmamıza konu olan bu bitki zenginliği içerisinde dikkati çeken unsur; gerek doğal yayılış gösteren, gerekse kültür bitkileri arasında yetiştiği tespit edilen bazı bitkilerin Kemaliye'deki doğal bitki örtüsü içerisindeki yeri ve potansiyellerinin tespitidir. Bu bitkiler arasında zamanla kültüre alınarak işlenen ve ekonomik değer oluşturanlar; dut, ceviz ve Trabzon hurmasıdır (Karahurmaten aşılınarak). Kemaliye'deki arazi gezilerimiz sırasında dut (*morus sp*; *alba*, *nigra*, *rubra*) (Keskin & Kaya, 2020), tatlı ve acı badem (*Prunus amygdalus communis*) (Akgün, Tüfekçioğlu & Küçük, 2019), incir (*Ficus carica L*) (Özcan, 2020), nar (*Punica granatum L*) (Şahin, 2013), ceviz (*juğlans*) (MEGEP, 2009), çedene (*Pistacia terebinthus*), Karahurma (*Diospyros lotus/Trabzon hurması*), menengiç/çitlembik (*Celtis; austuralis tournefortii*), mahlep (*Prunus*), sumak (*rhus*), üzüm (*vitis*) gibi çoğu yöreye özgü cinslerdir. Bu bitkilerin öncelikli olarak yerleşmelerin çevresinde su imkanının olduğu yerlerde daha yoğun yayıldıkları, açık arazilerde ise giderek azalan sayıları ile yörede yaygın olan ardıç meşe, karaağaç, dişbudak, karaçalı, menengiç, alıç kuşburnu, karamuk, çınar, sedir, karaçalı gibi üyelerden oluşan bitki örtüsünün arasında yayılışına rastlanmaktadır (Şekil 8, Foto 2).

Şekil 8. Kemaliye ilçesinin doğal bitki örtüsü ve üretimi yapılan türlerin alansal dağılışı.

Foto 2. Kemaliye güneyinde Keban Baraj Göleti'nin kuzeyden güneye bir görünümü ve eğimi yüksek yamaçlara tutunabilen bitki örtüsü yayılışı.

Kemaliye'de görülen bitki çeşitliliğinin 640 türden oluştuğunu düşünecek olursak bunların içerisinde çalı formunun üyeleri olarak bulunan ve sıcak yaz mevsimi boyunca yeşil kalmaya çalışan üye sayısı "Yeşil Eğin'in" orman varlığında algı yaratmaktadır. Bu bitkilerin topoğrafik eğim değerlerinin bazen

imkan vermediği yerlerde bile yetiştiği görülmektedir. Kültüre alınmayan türler, yüksek eğimli vadilerin yamaçlarında dağılış göstermektedir. Gerek köylerin yakın çevrelerinin (genelde 1-2 km,) gerekse vadi yamaçlarının tam ayrışmamış kireçli topraklar üzerinde yetişme imkanları bulmuştur. İncir, badem, nar, mahlep, sumak, menengiç, çitlenbik-çedene (dargun) ve ıhlamurun doğal alanlardaki belirgin yayılışları dikkatimizi çekmiştir. Bunlar doğal bitki örtüsü içerisinde insan müdahalesi olmadan yayılabilirliği tespit edilen türlerdir (Foto 3).

Foto 3. Kemaliye ilçesinde bitki örtüsünün en yoğun yayılış gösterdiği alanlara bir örnek: Yeşilyamaç Köyü.

Kemaliye arazilerindeki çok sayıda (yaklaşık 1800 tür) doğal bitki örtüsü üyesi karışık olarak bulunmakta, bunların başında karaağaç, meşe, ardıç ve dişbudak gelmektedir. Bu üçlü doğal koruluklar oluşturan en geniş alanda yayılışı bulunan bitkilerdir. Ağaç ve çalı formundaki bitki türlerinin 845 metrede başlayıp 2200 metrelere kadar erişebildikleri tespit edilmiştir.

4.4. Toprak ve Hidrografik Özellikleri

İlçede 2200 metreden sonra pek görülmeyen ve yörede “Yeşil Eğin” adı verilen bitki örtüsünün dağılış gösterdiği alanlarda gelişen toprak tipleri, jeolojik formasyonların niteliklerine bağlı olarak yayılış göstermektedir. Bunlar Üst Paleozoik yaşlı kristalin şistler, Trias/Kretase yaşlı neritik kireçtaşları, Miyosen yaşlı kırıntılı karbonatlı kireç taşları ve Kretase yaşlı ofiyolitlerden oluşmaktadır. İlçe arazilerinde dağlık alanlardaki plato yüzeyleri çıplak kayalık halinde olup, bu formasyonda gelişen zayıf karstlaşma nedeniyle (Trias/Kretase neritik kireçtaşları) bitki örtüsü yok denecek kadar az ve toprak teşekkülü yetersiz durumdadır.* Ayrıca yüksek eğim değerlerine sahip vadilerin yamaçlarının, hızlı ayrışan blok ve moloz boyutundaki üst yamaçlarını oluşturan etek döküntüleri de tamamen bitki örtüsü ve toprak teşekkülünden uzaktır. Vadilerin eğim değerlerinin azaldığı yerlerde ve genelde Miyosen formasyonlarının killi-kireçli yapılarında yamaçlar boyunca yarı ayrışmış açık kahverengi step toprakları ile Paleozoik kristalin şistlere bağlı olarak gelişen kireçli kırmızı renkli toprakları Akdeniz’in Terra Rossa’sını çağrıştırmaktadır (Mater, 1992:12-26). İlçe güneyindeki Dutluca çevresinde eğim değerlerinin azalmasına bağlı olarak Miyosen arazilerinde killi kireçli açık kahverengi step toprakları yayılış gösterir.

Kemaliye’de yayılış gösteren bitkilerin, Kretase yaşlı kireçtaşlı araziler ile yörede yaygın Mezozoik ofiyolitleri üzerinde pek gelişemedikleri, vadilerin alt kısımlarındaki yüzeylerde bulunan Miyosen formasyonlarına bağlı olarak gelişen topraklarda yayılış gösterdikleri görülmektedir. Bu alanlar ilçedeki

* 1/500000 Ölçekli MTA. Sivas paftası.

bitki örtüsünün doğal yayılış sınırlarını dikey olarak belirlemektedir. Yörede tespit ettiğimiz dut, ceviz su imkanı bulabildikleri dere kenarlarında, incir, nar, badem, menengiç ve sumak doğal yayılışları çerçevesinde yamaçlarda 1600-1700 metreye kadar en geniş yayılış gösteren bitkilerdir. İncir, badem, menengiç, sumak ve karahurma 1300-1400 metrelere kadar doğal olarak yayılış göstermektedir. Nar ise 950-1100 metreler arasında vadi alt yamaçlarında görülmektedir. Bitkilerin yayılışlarında etkisi olan bir başka tespit; bakı faktörüdür. Doğal bitki örtüsü içerisinde kuzey ve güney yamaç farkları bitki yoğunlukları bakımından da dikkat çekici bir fark yaratmaktadır. Bitkiler daha ziyade kuzey yamaçlar ile yan vadilerin korunaklı su imkanlarının olduğu yamaçlarda yoğunluk kazanmaktadır.

Hidrografik olarak kuzeyden güneye batı yakada; Dilli Çayı ve Çanakçı Deresi, doğu yakada ise Çaldere, Aksöğüt Deresi ve Esence Deresi önemli sayılan akarsulardandır. Akarsu ağı topoğrafik olarak mümkün olsa bile kalkerlerden oluşan geniş yüksek yüzeylerde tam teşekkül edememiştir. İlçe arazilerinin en alt seviyesini belirleyen Fırat Nehri vadi yamaçlarının orta ve alt seviyelerinde ortaya çıkan çok sayıda karstik kaynak (Kemaliye İlçesi'nin kuruluşunu da belirleyen Kadıgözü kaynağı en yüksek debili karstik kaynaktır) 1300 metreler ve altında vadideki bütün köylerin kuruluşunu belirlemiştir. Mevsimlik yağışlara bağlı olarak azalıp çoğalan bu kaynaklar yazın arazilerde sulama sıkıntılarına yol açmaktadır.

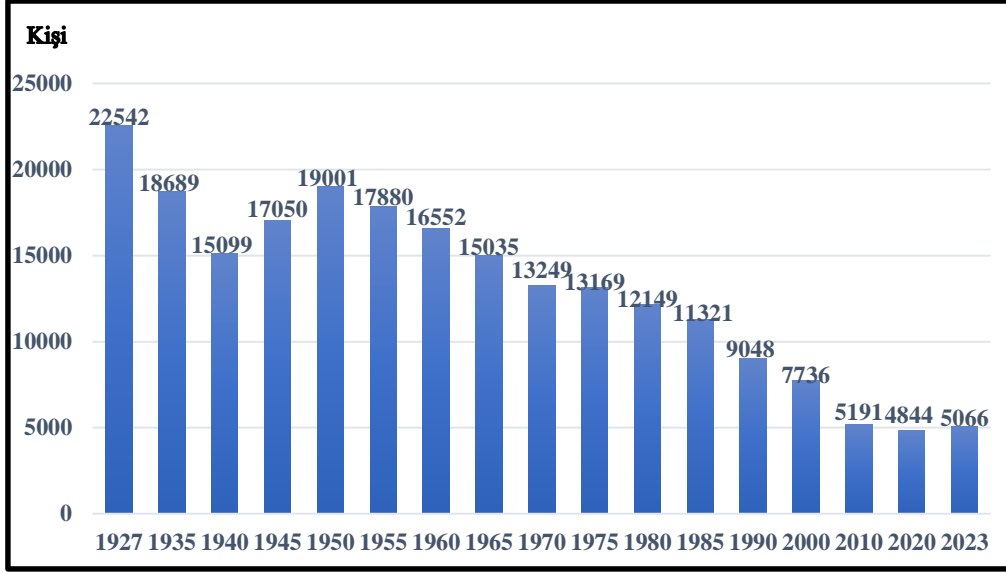
5. KEMALİYE'DE NÜFUS VE GÖÇLER

Göçler Anadolu'nun fiziki coğrafyasındaki yükselti, sıcaklık ve eğim gibi sınırlayıcıların ortaya çıkardığı, yetersiz ekonomik ve sosyal şartların sonucuna dayalı bilindik nüfus hareketleridir. Bu sürecin kontrol altında tutulmasına yönelik çözüm çabaları her yörede farklı ve isabetli büyük çabalar ve planlamalara rağmen hafifleyebilecek görünmemektedir. Gerek Cumhuriyet öncesi ve gerekse Cumhuriyet sonrasında devam eden ve her türlü devlet gayretlerine rağmen nüfusun bulunduğu yerde yaşama devam edememesi doğal bir süreç olarak kabullenilmesi gereken bir durumdur. Yerinde iyileştirme çabalarına rağmen, nüfusun istenilen seviyede yaşadıkları yerlerde istihdamları sağlanamayacağı için kentlere yönelik göçler yoluna devam edecektir (Tablo 6, Şekil 9).

Tablo 6. Kemaliye ilçesinde nüfusun sayım dönemleri ve gidişi.

Sayım yılları	Toplam nüfus	Artış oranı%
1927	22542	
1935	18689	-17,1
1940	15099	-19,2
1945	17050	11,4
1950	19001	10,3
1955	17880	-6,2
1960	16552	-8,0
1965	15035	-10,1
1970	13249	-13,5
1975	13169	-0,6
1980	12149	-8,4
1985	11321	-7,3
1990	9048	-25,1
2000	7736	-14,5
2010	5191	-32,9
2020	4844	-6,7
2023	5066	4,6

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 9. Sayım yıllarına göre Kemaliye ilçesinin nüfusu.

Kemaliye ilçesinde nüfus hareketlerini gösteren tablo incelendiğinde, 1927'den beri giderek azalan bir nüfus profili ortaya çıkmaktadır. Nüfus miktarı yaklaşık yüz yıllık bir periyotta %-77,6 oranında azalmıştır. Nüfus miktarı 1950'den itibaren belirginleşerek iyice azalma sürecine girmiştir. Bu durum Kemaliye için son derecede sıkıntılı bir dönemi başlatmıştır. Tablo 7'de köy muhtarlıklarından sağlanan bilgilere göre köylerin daimi olarak yaşayan aile sayıları durumu bu gerçeği bir başka açıdan açıkça göstermektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Kemaliye'de bazı köy hane sayıları, daimi ikamet eden aileler ve yazın gelen aile sayıları.

Köy Adı	Sürekli İkamet Eden Aile Sayısı	Yazın Gelen Aile Sayısı	Toplam Hane Sayısı	Köy Adı	Sürekli İkamet Eden Aile Sayısı	Yazın Gelen Aile Sayısı	Toplam Hane Sayısı
Adak	4	56	60	Gözaydın	4	28	32
Akçalı	9	6	15	Kabataş	15	35	50
Apçağa	50	100	150	Karakoçlu	11	5	16
Armağan	11	64	75	Karapınar	7	23	30
Arslanoba	4	36	40	Kekikpınarı	3	90	134
Avcı	8	20	24	Kozlupınar	13	97	110
Başarı	0	45	64	Kutluca	12	18	30
Başbağlar	5	195	200	Ocak	12	80	89
Başpınar	33	220	253	Sandık	3	34	37
Boylu	12	53	65	Sırakonak	2	50	100
Buğdaypınar	40	60	107	Subaşı	1	25	26
Çakırtaş	30	3	60	Şahinler	5	8	30
Çaldere	5	25	40	Topkapı	80	-	80
Çanakçı	10	40	60	Tuğlu	10	50	60
Çatköy	15	15	30	Yaka	3	9	12
Çitköy	50	22	72	Yazmakaya	4	26	30
Dilli	4	16	20	Yeşilyayla	1	19	20
Dutluca	150	150	300	Yeşilyurt	10	70	80
Ergü	14	80	170	Yıldızlı	6	50	56
Esence	1	20	21	Yuva	15	35	50

Kaynak: Kemaliye köy muhtarlıklarından elde edilen bilgilerden derlenmiştir (Temmuz 2024).

2024 yılı itibariyle Kemaliye ilçesi nüfusunda kayıtlı olup başka il ve ilçelerde yaşayan nüfus sayısı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde (ADNKS) 51.437 kişi olduğu görülmektedir. Oran olarak Kemaliyelilerin yaklaşık %90'ı göçe katılmış durumdadır. Bu durum Kemaliye'den oluşan göçün boyutlarına ait bir değerlendirme yapmak için yeterlidir.

6. KEMALİYE'DE BAHÇE TARIMI VE ÖZELLİKLERİ

Kemaliye ilçesinin 1.198 km²'lik yüzölçümünün yaklaşık 16.560 ha'lık kısmı (%1) ekili-dikili arazilerden oluşmaktadır. Eğim değerlerinin yüksek oranlara erişmesinden dolayı tarla tarımı, ilçenin güneyindeki Dutluca ve etrafındaki köylerde mümkün olabilmektedir. Fırat Vadisi ve ona erişen yan derelerin yamaçlarında kurulu ilçe ve bağlı 40'a yakın köyün yamaçlardan oluşan arazi varlıklarının tamamı eğimin etkisindedir. Vadi yamaçlarındaki yerleşmelerin tamamında taş duvarlarla sekiler yapılarak çok küçük bahçe alanları oluşturulmuş, çoğu 1-2 dekarı bile bulmayan, ulaşımı oldukça yetersiz sadece yaya insan ve yük hayvanının gidebildiği bu parseller, hane ihtiyacını karşılayan bahçeler niteliğindedir. Yerleşmelerin kuruluşuna etki eden sınırlı su kaynaklarının sulama ağı (ark) kurularak, yamaçlarda pek de genişleyemeyen teraslarda sebze ve meyve yetiştirilme yoluyla çok sınırlı geçim kaynağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sınırlı sahaların köylerin etrafında dairevi bir şekilde toplamda 100-500 ha'lık alanlardan oluşan bahçeler şeklinde yapılandığı görülmektedir. Gerek arazi gezilerimizde ve gerekse ilçede araştırmalar yapan KARAKAŞ'ın yerindeki tespitlerinde ilçe ve köylerinin %65'inde arazinin eğimli yapısı nedeni ile makina kullanımına müsait düz alanlar bulmak zor olduğundan, tarla ziraati yapabilecek alanlara rastlamak mümkün değildir. Bu nedenle, kasabada daha ziyade bahçe tarımı ağırlık kazanmakta ve buna bağlı olarak da meyvecilik yapılmaktadır (Karakas, 1996:198). Nitekim arazi gezilerimizde tarla tarımı yapılabilen köyler, daha ziyade batı yakadaki yükseltinin ve eğimin azaldığı Dutluca (eski Nahiye merkezi), çevresindeki 20 köydür. Doğu yakada ise, bir sırt üzerinde kurulu Başpınar (eski nahiye merkezi) ile Munzur Dağlarının etek kısmında yer alan Kabataş, Çaldere köylerinde az da olsa tarla tarımı (tahıllar) yapılmaktadır (Foto 4).

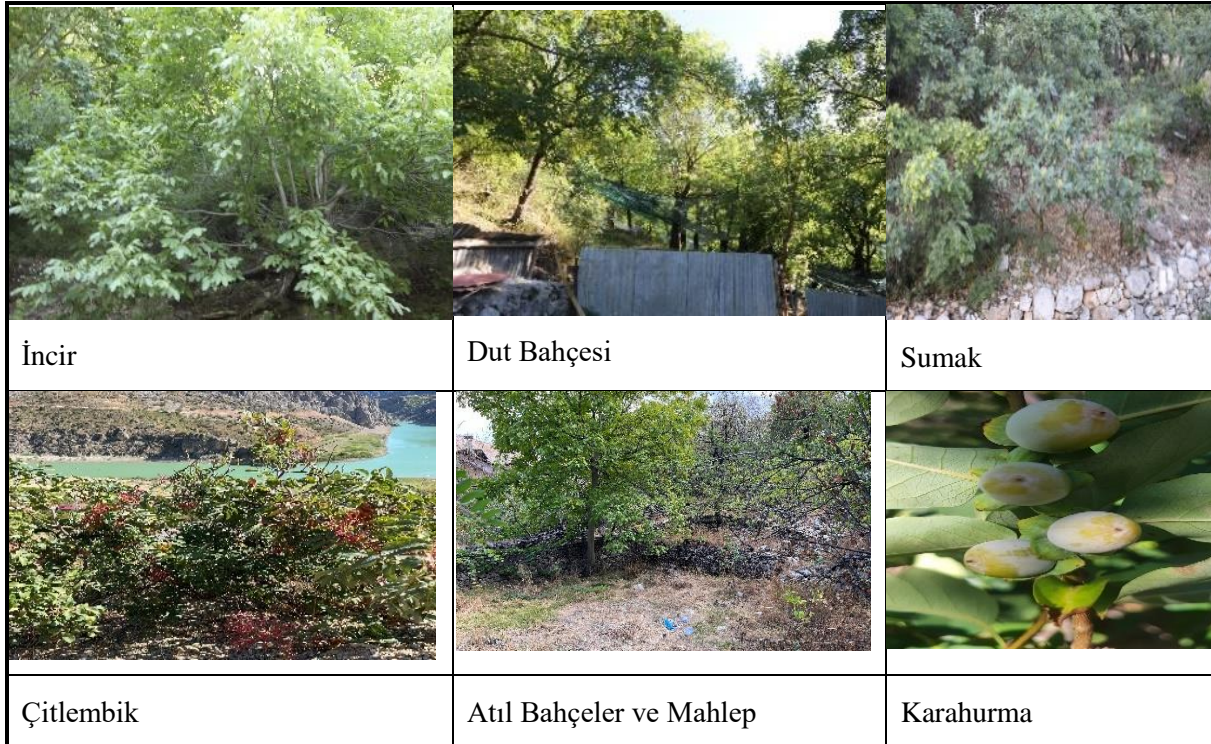

Foto 4. Kemaliye'de her yerde görülen yabancı incir, sumak, çitlembik, mahlep, menengiç.

Bahçe ve tarım alanlarında yayılış gösteren meyve türlerinin ağaç formunda olanları arasında dut ve cevizin yetiştirilmesine ilgi gösterilirken; badem, incir, sumak, mahlep, karahurma, menengiç ve nar gibi türlerin pek ilgi görmemesi ilginçtir. Üstelik bu türler vadi yamaçlarında yayılış gösteren yer yer sık orman görüntüsünü oluşturan doğal türler arasında yaygın durumdadır. İlçe arazilerinin yaklaşık 800 km²'yi bulan kısmı bu bitkilerin de içinde bulunduğu orman arazilerinden oluşmaktadır. Kemaliye ilçesi ve köylerinin dikkate alınması gereken; yetiştiriciliğini az da olsa yapabildikleri dut ve ceviz endeksli

ekonomik değeri olan ürünler arasında bu türlerin de kendi doğal yayılış alanlarında ıslah edilerek kültüre alınması ve ilçe ekonomisine katkı sağlayabilecek duruma getirilmesidir.

6. KEMALİYE'DE TESPİT EDİLEN, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ MÜMKÜN OLABİLECEK BAŞLICA DOĞAL VE KÜLTÜRÜ YAPILAN ÜRÜNLER

İlçede korunaklı vadilerde iklim özelliklerinin etkisiyle çok sayıda meyve yetişebilmektedir. Ancak bunların önemli bir kısmı ev ihtiyacı için yetiştirilen ürünlerdir. Ticarileşme aşamasında üretimi yapılanlar ise badem, ceviz, üzüm, dut ve son yıllarda Trabzon Hurması'dır (Tablo 8).

Tablo 8. Kemaliye ilçesinde incelenen ürünlerin genel durumu ve üretim bilgileri.

Ürün adı	Kullanım durumu	Yaklaşık üretim (ton)
İncir	Ev ihtiyacı	-
Badem	Ev ihtiyacı ve ticarileşme aşamasında	3-5
Trabzon hurması (Karahurma)	Ticarileşme aşamasında	-
Nar	Ev ihtiyacı	-
Ceviz	Ticari ve ev ihtiyacı	7-8
Dut kurusu- pekmez-pestil	Ev ihtiyacı ve ticari	100
Sumak -Mahlep	yok	-
Menengiç (Antep fıstığı)	yok	-
Üzüm	Ev ihtiyacı	5-6

Kaynak: Kemaliye köy muhtarlıkları anketleri ve yerinde yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden derlenmiştir.

İlçede ekonomik potansiyel barındıran ve yöreye özgü özelliklere sahip bu ürünler aşağıda sıralanmıştır.

6.1. İncir

Kemaliye ilçe arazilerinde deniz seviyesinden yükseklik alt sınırı 845 metredir. Bu seviyeden başlayarak 1.300 metreye kadar varlığı tespit edilen ve doğal olarak yayılış gösteren incir, yörede taş inciri diye bilinen yabani türdür. Her ne kadar coğrafi istekleri ve yetiştirme şartları açılarından uygun bir ortam oluşmasa da, gerek Kemaliye ilçesinde gerekse daha kuzeyde Erzincan Ovası'na kadar sokulabildiği görülür (Fırat Nehri vadisiyle). GÜNAL'ın da belirttiği gibi; Doğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgelerinin büyük kısmı elverişsiz iklim şartlarından dolayı incir kültürü için elverişli değildir. Bununla beraber iklim, relief ve baki şartlarının elverişli olduğu alanlarda yer yer incirlikler görülür. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Elazığ, Kahta, Maden, Erzincan, Bitlis... illerinde incir yetiştirilmekte ise de meyve veren ağaç sayısı oldukça azdır. Nitekim iklimsel istekleri bakımından incir; kışları ılık, yazları sıcak ve kurak yerler ister. Yıllık ortalama sıcaklığın 18-20 °C olduğu yerlerde yetişir. Meyve doğuşu ile hasat sonuna kadar daha yüksek ortalama sıcaklık ister. İncir ağacının istediği optimal yağış yıllık 625 mm'dir. İncir, 550 mm'nin altına düştüğünde sulanması gerekir. İncir ağacı toprak istekleri bakımından çok seçici değildir. Çok nemli topraklar hariç her toprakta, kayalıklarda, taşların yarıklarında hatta bitkiler üzerinde bile yetişir. Ancak kuru incir kalitesi söz konusu olunca iklim istekleri gibi toprak istekleri yönünden de seçici olur (Günel, 1999).

Aslında Kemaliye'de yayılışı görülen incirin yörenin iklimik şartları bakımından yetişememesi gerekir. Çünkü ortalama sıcaklık şartları bakımında ilçede ortalama sıcaklığın 18-20 °C'lik değerinin altında olduğu görülür. Yağış şartları bakımından da 1955-1990 devresi için 782 mm'lik ortalama göre uygun, ancak 2014-2022 yılları ortalaması olan 584 mm'ye göre ise 200 mm gerilemiş durumdadır. 2014-2022 devresi dikkate alındığında sıcaklık istekleri ve süresi bakımından yeterli bir devrenin olmayışı ürünün meyve olgunlaştırma devresini kısıtlamakta ve istenen kalitede meyve doğal olarak yetişmesi güçleşmektedir. Ancak bazı bahçelerde incirin az da olsa bakımı (sulama, budama, aşılama ve zararlı mücadelesi) yapıldığı için olgunlaşan incirin daha albenisi yüksek meyvelere sahip olduğu görülmüştür. Burada üzerinde durulması gereken konu; incir ve diğer ekonomik değer oluşturabilecek ürünlerin ilçe ekonomisinde sınırlı tarımsal üretime katkılarının olabileceğidir. İlçe sakinlerine yabancı

türleri kültüre alma ve ürünün değerlendirilmesi konularında İlçe Tarım Müdürlüğü tarafından eğitim verilebilir.

6.2. Trabzon Hurması (Karahurma)

İlçe arazilerinde yaygın olarak bulunan doğal ürünlerden ikincisi karahurmadır. Daha ziyade suya bağlı olarak oldukça geniş alanlarda kendiliğinden yetişebildiği bilinmektedir. Arazi gözlemlerimiz sırasında 1400 metrelere kadar yayılışı görülmüştür. Yöre halkı tarafından daha çok kocayemiş olarak yanlış adlandırılan ve az da olsa tüketilen bir meyve türüdür. Ancak 2000 yılı sonrasında bu ağacın aşılı yapılarak Trabzon hurmasına dönüştürüldüğü ve ekonomik pazar değeri oluşturma çabalarının Kemaliye'de yaygınlaşmaya başladığı tespitlerimiz arasındadır. Oldukça verimli olabilen bu meyvenin ilçe dışından sağlanan fidan alımları sayesinde daha hızlı yetiştiriciliği de başlamıştır.

İklim şartları bakımından Trabzon Hurması, subtropik bir meyve türü olup, sıcak ılıman iklim şartlarına da adapte olmuştur. Ülkemizin kıyı bölgelerinde yetiştirilebilmektedir. Ağacı kışın yaprağını döktüğü için düşük kış sıcaklıklarına (-18 °C) dayanıklıdır. Geç çiçeklendiğinden erken ilkbahar donlarından etkilenmezler (Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2009). Kemaliye çevresindeki şartlar göz önüne alındığında yetiştirme sınırında olduğu görünen bu meyve, tam olgunlaşmadığı için Kemaliyeli yetiştiriciler tarafından yarı olgunken toplanılmakta, kabukları soyulduktan sonra askıda kurutulma işlemine iki ay kadar tabi tutulmaktadır. Daha sonra paketlenmekte ve ilçede kısmi olarak satışa sunulmaktadır. Aşılınmış karahurma veya fidan olarak 3 yılda meyve verebildiği görülen bu ürünün işlenmesinde farklı yöntemlerle (marmelat, pestil veya konserve gibi) daha yüksek kazanç elde edilmesi mümkün görülmektedir. Yetişkin bir ağaçtan 30-50 kg meyve alınabilmektedir.

Foto 5. Karahurmadan aşılanarak elde edilen Trabzon hurması ve evlerdeki askılara alınarak kurutulması.

6.3. Nar

Yükselti bakımından 1.100 metrelere kadar yetişebilen bu meyvenin doğal olarak yetişebildiği görülmektedir. İnsan etkisiyle Fırat Vadisi ve yan derelerin fazla yüksek olmayan bölümlerindeki bahçelerde hemen hemen her hanenin tadımlık meyvesine yaygın olarak rastlanmaktadır. Bu ürüne herhangi bir bakım yapılmadığı halde kendi doğal haliyle de ürün verebilmektedir. İlçede budama, sulama, gübreleme ve zararlı mücadelesi yapılmadığı görülmektedir. Oysaki bu ürünün yetiştirme

kültürü fazla maliyetli değildir. Genelde çalı formunda olup, ağaç başına 5-15 kg arasında meyvesi alınabilmektedir.

6.4. Badem

Kemaliye ilçesinin önemli doğal potansiyellerinden biri de bademdir. İlçe arazilerindeki doğal bitki örtüsü içerisinde en geniş sahalı yayılış gösteren badem, ilçe halkı tarafından bilinen, yine diğer ürünlerde olduğu gibi yeterince ilgilenilmeyen doğal orman üyesidir. Nitekim Kemaliye'ye benzer iklim, toprak ve hidrografik şartların yaşandığı Elâzığ ili genelini kapsayan bir araştırmada, genellenen sonuç cümlelerinden hareket edilerek bu kıymetli ürün aynı şekilde değerlendirilebilir. *“Elazığ ili toprakları badem yetiştiriciliği açısından genel olarak tekstür, pH, tuzluluk, yarayışlı potasyum, magnezyum, demir, çinko ve bakır miktarları için önemli ölçüde bir sorun teşkil etmemektedir. Kireç, yarayışlı fosfor, kalsiyum ve magnezyum miktarlarının çok fazla seviyede bulunduğu bölge topraklarındaki en önemli noksanlığın organik madde ile manganda yaşandığı tespit edilmiştir. Genel anlamda besin maddelerinin yeterli, toprak yapısının da bademin istemediği ağır killi ve drenajı yetersiz topraklar olmadığı analiz sonuçlarında ve incelemelerde ortaya çıkmıştır. Badem ağacının yetiştirme koşulları için çok önemli olumsuz bir durum teşkil etmese de verimlilik (meyve üretimi) açısından düşünüldüğünde besin maddeleri takviyesi yapmak, toprağı gübrelemek ve organik madde içeriğini artırarak kireç içeriğini azaltmak bademin yetiştirme koşullarını daha elverişli duruma getirilebilir. (Akgün, Tüfekçioğlu, & Küçük, 2019).”*

Bu doğal ürünün yaklaşık olarak 1300-1400 metrelere kadar yörede yaygın olan ardıç meşeler arasında yer yer saf korkuluklarına rastlanmış olması potansiyel bakımdan dikkate değer bir ürün olduğunu göstermektedir. İlçe halkı çerezlik olarak sadece bağ ve bahçelerinin kenarında bulunanlarla ilgilenmekte geride kalanları ise değerlendirme dışı kalmaktadır. Oysaki güncel piyasa şartlarında kuruyemiş fiyatlarının hangi seviyelerde olduğu herkesçe malumdur. Fiyat değeri en yüksek olan ürünler arasında olan bademin burada atıl bırakılması gerçekten ilginç bir durumdur. İlçenin yağış şartlarına ve toprak şartlarına en iyi uyum sağlamış bu bitkinin ekonomik seviyesinin fazla bir gayret göstermeden yükseltileceği aşikârdır. Kemaliye ekonomisi için önemli olabilecek bu doğal ürün hakkında yaptığımız arazi tespitlerinde badem hatırlatıldığında “evet var” cümlesiyle geçiştirilmekte, öylece yetiştiricilerini beklemektedir. Doğal olarak ilçe merkezi ve köylerinin badem yetiştiriciliği ile uğraşabilecek dinamik nüfusunun olmayışı en düşündürücü nedendir.

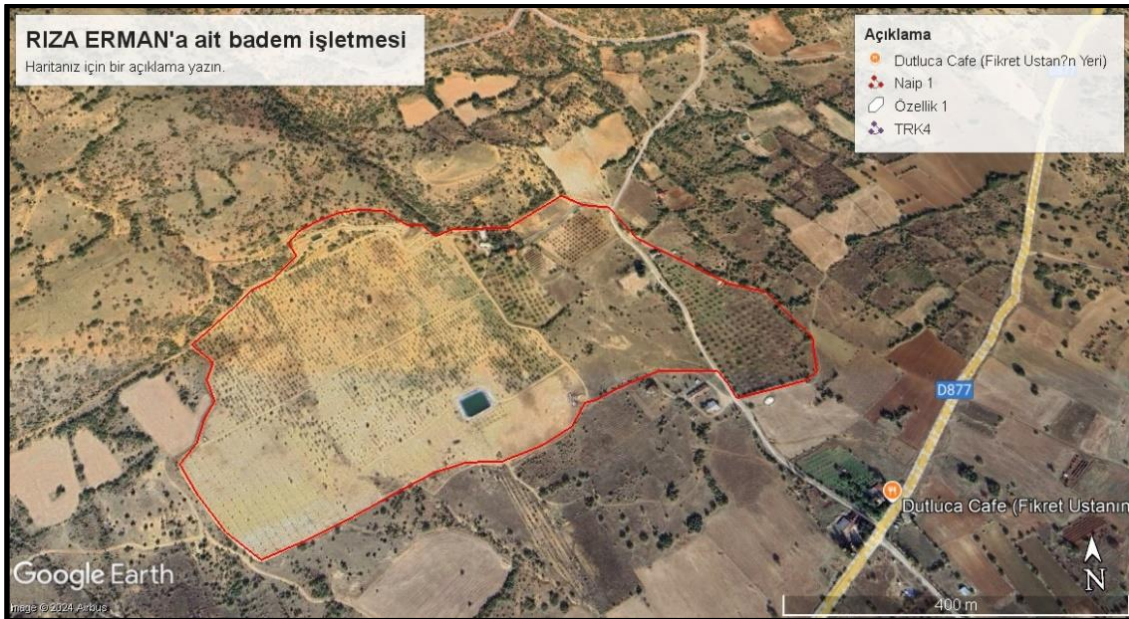

Foto 6. Ocak Köyü'nde badem bahçeleri ve işleme tesisi kuran Rıza ERMAN'ın bahçe alanlarının Google görünümü.

Sadece Yuva, Sırakonak, Toybelen, Kozlupınar ve Yeşilyurt köylerinde dut ve badem bahçeleri kurma gayretleri medyada takdirle karşılanmıştır. Emekli Öğretmen Mustafa ÖZER ile Ocak Köyü'nde bir badem yetiştirme ve işleme tesisini kurup faaliyete geçirmeye çalışan Rıza ERMAN Kemaliye'deki bu atıl potansiyellerin değerlendirilmesindeki başarılı iki öncüdür. ERMAN Bademcilik adı altında kuruluş aşamasını bir miktar gerçekleştirmiş ve bu tür ortamlarda kurulmaya çalışılan her işletmenin yaşamakta olduğu işgücü açığı, bakım yapma, sulama ve verimlilik, gibi krizler ile baş etmeye çalışmaktadır. Şimdilik sadece kendi bahçesindeki ürünü işlemeye gayret eden bu işletmede, yavaş yavaş istihdam ve üretim gayretleri görülmektedir. Söz konusu bu iki girişimci Kemaliye ilçesinde bu ürünlerin güncel anlamda ticarileştirilebilmesinin yanı sıra, Kemaliye halkı için birer motivasyon kaynağıdır.

Foto 7. Kemaliye Sırakonak köyünde Mustafa ÖZER'in bademlik için çalışmalarını sürdürdüğü alandan bir Google görüntüsü.

6.5. Menengiç, Sumak ve Mahlep

İlçe arazilerinde yaptığımız gözlemler sırasında menengiç, sumak ve mahlep doğal vejetasyonun bir parçası olarak orman sahalarında yayılış gösteren diğer ürünlerdir. Yöre halkına bu ürünleri tanıyor musunuz? Bu ürünleri kullanıyor musunuz? Sorusu yöneltildiğinde bademde olduğu gibi evet cevabı alınmaktadır. Ticari olarak bu doğal ürünlerin bir değeri olduğunu hatırlatıldığında; “uğraşacak kimsemiz yok, ama Diyarbakır-Adıyaman civarlarından gelen insanlar var onlar toplayıp götürüyorlar” şeklinde bir açıklama yapmaktadırlar. Oysaki bu ürünler birer doğal tatlandırıcı ve baharat olarak piyasada hem ekonomik değeri hem de bol miktarda tüketicisi bulunan ürünlerdir. Sadece hasat mevsiminde ağaçlardan toplayacak insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu ürünlerin herhangi bir bakım veya maliyet gerektirebilecek yönü bulunmamaktadır.

6.6. Dut

Kemaliye'nin hemen hemen bütün köylerinde yetiştirilen dut, ceviz ve üzümle birlikte ilçedeki en eski üç üründen biridir. Doğal yayılış alanı 1600-1700 metrelere kadar çıkan bu ürünün, kuraklığa dayanıklı olması ilçe ve çevresinde önemli bir ürün olarak yetiştirilmesinde başlıca etkindir. İlçenin güney bölümündeki Dutluca köyünün adı da bu ürüne atfen verilmiştir.

Erzincan Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü'nün 2013-2015 yılları arasında yaptığı Erzincan ili Dut Islahı Projesi kapsamında Kemaliye ilçesi ve köylerinden 15 örnek alınmış, örneklerin değerlendirmeleri de ildekiler ile birlikte yapılmış, bu ürünlere ait standartların altında olmadığı belirlenmiştir (Keskin & Kaya, 2020).

Dutun yaş olarak pazarlanabilmesi ve kurutulması yanında pestil ve pekmez yapım kültürünün yörede biliniyor olması bu ürünün yaygınlaşmış olmasına, ilçenin ticari değeri yüksek ürünlerinin başında gelmesine neden olmuştur. Halihazırda ilçe ve köylerinde hemen her ailenin gerek dut kurusu, gerekse pestil ve pekmez yapılarak ev ihtiyacını karşılama faaliyeti bulunmaktadır. İlçede geçmişte yaklaşık 100 tonu bulan dut kurusu, 5 ton civarındaki pekmez ve 2-3 tona eriştiği ifade edilen pestil ile birlikte az da olsa Trabzon hurması kurusu, elma ve armut kurusu da Kemaliye'deki yerel ürünlerin sergilendiği dükkânlarda gelen turistlere satılmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde bazı yıllar dut ürünlerinde yaşanan talep fazlası Arapgir, Ağın veya Erzincan'dan temin edilmektedir.

Dut ürününün ticarileşmesine, ilçedeki üretimin artırılmasına örnek bahçeler kuran emekli eğitimci Mustafa ÖZER, çalışmamızın hedefini oluşturan ilçedeki ondan fazla doğal ürünün ticarileştirilmesinde gayret gösteren başarılı iki girişimcisinden biridir. Hem dut hem de badem ve Trabzon hurması bahçeleri oluşturan Özer bu anlamlı gayretleri ile ilçede heyecan yaratmıştır.

6.7. Ceviz

Kemaliye'de yetiştirilme geleneği olan ürünler arasında cevizden de bahsetmek gerekir. Hemen hemen 60 köy ve ilçe merkezindeki bahçelerin içerisinde, yaygın olduğu görülen ve kültüre alınarak yetiştirilen ürünler arasındadır. Daha ziyade ev ihtiyacını karşılamak için yetiştirildiği ve ticari anlamda aile ekonomisine katkıları olabilecek bir üretim çabası yaygın değildir. İlçe arazilerinin su imkânı olan bölümlerinde yetişebildiği ve halk tarafından budama, aşılama veya fidan dikimi şekliyle ilgi çeken ticari değeri fark edilen bir üründür.

İlçenin bazı köylerinde küçük ceviz bahçelerinin yaygınlaştırılmaya başlandığını görmek sevindirici bir gelişmedir. Su isteği fazla olan bir üründür. Sıcaklık şartları bakımından ilçe köylerinin tamamında yetişebilmesi bu ürünün 1700 metrelere kadar yayıldığı göstermektedir. İlçede hemen her köyde yetişme imkânı olan bu kıymetli ürün, ağırlıklı olarak evlerin yakınındaki bahçe alanlarında başta ev ihtiyacını karşılamak üzere yetiştirilmiş ve gurbete gönderilen nüfusun da memleketten talep ettikleri iki (dut ürünleri ve ceviz) doğal üründen bir olmuştur. Ticari değeri olan bu ürünün ihtiyaç fazlası kolayca pazarlanabilmektedir. Genelde her köyde birkaç ailenin birkaç mini ceviz bahçesi oluşturmaya da rastlanmaktadır. Bunlar sulama imkânlarının olduğu köylerde daha çok 2-3 dekarlık bahçeler halindedir. Yeni kuruluşlar oldukları için etkili bir üretimden söz etmek mümkün görünmemektedir.

6.8. Üzüm ve Bağcılık

İlçenin bütün köylerinde bağcılık ve üzüm yetiştirildiği oldukça önemlidir. Çeşitli üzüm cinslerinin tarihi geçmişi yöre insanı ile yapılan görüşmelerde anlatılmaktadır. İlçe arazilerinin üzüm ve bağcılığa uygun iklimsel şartlar göstermesine rağmen, yetiştiricilik ev ihtiyacı seviyesine gerilemiş bulunmaktadır. İlçenin güney bölümünde Dutluca köyü ve civarında nispeten bağcılık ve üzüm yetiştiriciliği hala devam ettirilmektedir. Efeler, Demirköy, Topkapı, Boylu, Adak, Akçalı, Çit, Çat, Yazmakaya, Salkımlı ve Kışlacık köylerinde ev ihtiyacı ve az da olsa ticari olarak satışa sunulan üzüm yetiştiriciliği tespit edilmiştir.

İlçedeki bütün bahçelerin bakım eksikliği, sulama sistemlerinin bakımı sayesinde yeniden ticari miktarlarda üretimlerin yapılabilmesi mümkündür.

7. İLÇEDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÇABASINA ÖRNEK İKİ ÖNCÜ: EMEKLİ EĞİTİMCİ MUSTAFA ÖZER VE İŞ ADAMI RIZA ERMAN.

Yöre halkının göçlerle ilçeyi terk etmesi önemli ölçüde sınırlı ekonomik şartlara bağlıdır. Bu göçler arasında özellikle genç nüfusun eğitim amaçlı göçleri Kemaliye ve köylerinin önemsedikleri bir konudur. İlçede okumak ve iş bulmak amaçlı göçler yüz yılı aşkın süredir devam eden bir göç biçimi olmuştur. Binlerce Kemaliyeli genç eğitim amaçlı göç nedeniyle ilçeden ayrılarak aldıkları eğitimleri sonrasında çeşitli mesleklerde görev yaparak Kemaliyeli iş adamları arasında olmayı başarmışlardır.

Bu göç, geride zorunlu olarak bıraktıkları ilçe ve köylerine verdikleri kıymetleri azaltmamış, özellikle yaz tatilleri süresince memleketlerine dönerek başta konutlarını yenilemek ve oradaki hayat tarzını az da olsa sürdürmek üzere yatırım yapmayı ihmal etmemişlerdir. Bu nüfusun ilçe hayatını canlandırdığını ve katkılar sağladığını görülmektedir. Her yıl görevli oldukları yerlerden memuriyet izinleri süresince veya başta İstanbul olmak üzere iş yerlerini diğer aile bireylerine bir iki ay bırakarak tatil ve memleket özlemleri nedeniyle ilçeye dönmektedirler. Bu arada emekli olan aile bireyleri bütün yaz boyunca (6-7 ay) Kemaliye’de kalmayı tercih etmektedirler.

Foto 8. Emekli eğitimci Mustafa ÖZER’in Yuva Köyü’nde kurduğu dut işleme tesisi ile Trabzon hurması, ceviz, badem ve dut bahçeleri.

Araştırmamıza özel olarak almayı uygun gördüğümüz Emekli Öğretmen Mustafa ÖZER Kemaliye’ye emeklilik sonrasında dönüş yapan ve 2021 yılı (pandemi süreci sonrası) sonrasında kişisel girişimleri sayesinde dikkati çeken bir çalışma başlatmıştır. Kemaliye’nin Yuva Köyü’ndeki aile arazilerini ve aile konutunu iyileştirmekle kalmayıp, yakındaki Sırakonak Köyü’nde 340 dekarlık bir boş araziye bademlik olarak (15.000 ağaç) bireysel girişimleriyle ticari bahçe tarımına kazandırmıştır (Foto 8). Halihazırda 2025 yılı için üretime geçeceğini belirtmektedir. Bu üç yılda Yuva Köyü’ndeki kendi arazilerini iş makinalarıyla ıslah ederek 1.500 adet badem ve 3.000 adet fidanı olan dut bahçesi oluşturmuştur (komşularının bahçelerini bile maliyetlerini kendisi karşılayarak yeni fidanlar dikmiştir). Ayrıca Apçağa Köyü’nde 180 dut fidanı, Yuva’da 700 ağaçlık Trabzon hurması bahçesi, yine 200 ağaçlık ceviz bahçesi kurmuştur. Ayrıca Yeşilyurt-Kozlupınar, Toybelen köylerinde atıl durumdaki arazileri sahipleriyle görüşerek maliyetlerini de üstlenerek badem, dut, Trabzon hurması için o arazileri kullanıma açmaya devam etmektedir.

Foto 9. Ocak Köyü'nde girişimci Rıza ERMAN'a ait Badem işleme tesisi ve bahçesinden görüntüler.

Kemaliyeli iş adamı Rıza ERMAN (mobilyacı) Ocak Köyü sakinlerinden biri olup, İstanbul'da iş kuran Kemaliyelilerden birisidir. Kendi köyü sınırları içerisindeki arazilerinde 250 dekar olmak üzere, 30 dekar da hazine arazisini devletten kiralamak suretiyle 2016 yılından itibaren 5.000 adet badem dikimine başlayarak üretim yapmaktadır. İşletmesinin su ihtiyacını yeraltı suyu sistemi kurarak iki adet 5.000 m³'lük su rezervi oluşturmuştur. Badem bahçelerinin su ihtiyacını buradan karşılamaktadır. 2024 yılında ürünlerini işlemek amacıyla 900 m²'lik bir badem işleme ünitesi kurulumunu inşa etmiş, güneş enerjisi sistemleriyle de işletmesinin enerji ihtiyacını tamamen karşılamaktadır. Badem işleme makinalarının montajını yapmış olup, kendisi ile yaptığımız görüşmede ileriye dönük kredi destekleri ve projelerini yaparak ürün paketleme, kurutma, badem şekerlemesi, badem unu ve badem yağı gibi projeksiyonlarını sürdürmektedir. Halihazırda 10 tona yakın kabuklu badem rekoltesi bekleyen Erman, çevresi için bir öncü olarak ilgi çekmekte ve çevre köylerde badem bahçeleri teşviklerini sürdürmektedir.

Emekli eğitimci Mustafa ÖZER (75 yaşında) ve Rıza ERMAN bu girişimlerini hayatı boyunca sürdürmek niyetiyle Kemaliye'de ilçe ve köylerdeki vatandaşlarımıza örnek oluşturan iki öncü müteşebbis olarak araştırmamızın da canlı, aktif girişimci kişileri olmuştur.

Ekonomik değeri olan incir, Trabzon hurması, dut, badem, nar, sumak, üzüm ve ceviz gibi önde gelen ürünlerin dışında diğer ürünlerden çitlembik, ıhlamur, reyhan otu, mahlep, oğulotu, kekik, kayısı, kiraz, armut, elma ve vişne gibi daha az getirisi olan ürünlerin de Kemaliye'de önemli bir potansiyeli olup, yetiştirilmesinde ciddi bir engel bulunmamaktadır. Kemaliye'de kıymeti kendinden menkul ürünlerin atıl bırakılmaması, bakım ve ıslah yoluyla yapılacak planlamaların da örnek girişimcileri hareketlendirdiği görülmektedir. Bu alandaki üretim gayretlerinin geç kalınmadan başlaması, sosyoekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması oldukça önemlidir.

8. SONUÇ VE TARTIŞMA

1. Kemaliye ilçe arazilerindeki doğal bitki örtüsü içerisinde yayılış gösteren doğal meyve ürünlerinin potansiyelleri hakkında yapılan arazi gözlemlerinde önemli bir yer tutabileceği anlaşılmıştır.
2. Yerinde tespit edilen ürün türleri arasında dut, ceviz, badem, incir, sumak, koca yemiş, nar, Trabzon hurması ve üzüm gibi ürünlerin ekonomik olarak ilçe arazilerinde geniş yayılışlara sahip oldukları tespit edilmiştir.

3. Bu ürünlerin dışında listemizi oluşturan ceviz, dut, kayısı, elma vs. gibi meyvelerin yer yer tarla tarımı şeklinde yöre halkı tarafından ekilebilir bahçeler olarak düzenlendiği görülmüştür.
4. 20. yüzyılın başlarında ilçede yaşayan nüfusun yirmi binleri geçmesine rağmen, günümüzde beş binlere gerilemiş olması insan kaynağına duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Üretim yapacak bağ bahçe tarımıyla meşgul olacak insan kaynağının neredeyse olmayışı, mevcut ürünlerin üretilmesi ve değerlendirilmesinde en büyük eksiklik olarak görülmüştür.
5. İlçedeki doğal potansiyellerin değerlendirilmesinde meyvecilik sektörü ile ilgili olarak mülki ve mahalli idarelerin bütün gayretleri, çok sayıda teşvik ve kredilendirme projelerine rağmen, yöre halkının yeteri kadar ilgi göstermeyişi devam etmektedir.
6. İlçe nüfusunun çoğunlukla yaşlı nüfustan oluşması ayrı bir dezavantajdır.

Bulgular kısmında belirlediğimiz tespitlere göre Kemaliye ilçesinin doğal meyve ürünleri çeşitlilikleri bakımından dikkate değer bir potansiyel oluşturduğu açıktır. Ancak ilçe topoğrafik yapısının, beşeri hayatı son derece sınırlı hale getirmesi, erişim ve ulaşım zorlukları, burada yaşayan nüfusun şehirlere göç etme eğilimleri gibi sorunlar, ilçenin önemli ölçüde gerilemesine neden olmuştur. Sadece birkaç aylık yaz döneminde az da olsa ilçeye tatil amacı ile gelip dönen nüfusun, ilçedeki günlük perakende ticareti hareketlendirmesi dışında belirgin bir katkı sağlayamamaktadır. Köylerine gelip ancak kabul edilebilir bir üretim yapma eğilimleri olmayan bu misafir Kemaliyeliler bahçelerindeki yetişkin ürünleri bile yeterince değerlendirmemektedirler.

Bu ve benzeri konularla ilgili yöre halkıyla yaptığımız görüşmeler sonrasında çeşitli gerekçeler ileri sürülerek, konunun başkaları tarafından yapılması gerektiği ya da devlet eliyle birtakım desteklerin verilmesi istenmektedir. Yörede çalışma çağındaki nüfusun azlığı en önemli problemler arasında olup, bununla ilgili herhangi bir çözüm önerilmemektedir. Öte yandan yörede yaygın olan incirin, bademin, narın, sumanın, menengicin, mahlebin doğal alanlardaki potansiyelleri teknik olarak sadece tür ıslahı, aşılama, sulama ve zirai bakım gibi basit yöntemlerle ekonomiye kazandırılabilir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKGÜN, T. D., Tüfekçioğlu, M., & Küçük, M. (2019). Elazığ Yöresinde Yetişen Badem Ağaçlarının (*Prunus Amygdalus Batsch*) Yetiştirme Ortamı Özelliklerinin Belirlenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 20(1), 54-66.
- AKPINAR, E. (2004). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(2), 207-236.
- AVCI, M. (1993). Türkiye'nin Flora Bölgeleri ve "Anadolu Diyagonalı"ne Coğrafi Bir Yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, 28, 225-248.
- GARİPAĞAOĞLU, N., Şahin, C., Çeker, A., & Şenol, C. (2015). Çayağzı (Riva) Havzası'nın Doğal Ortam Koşulları (Jeolojik-Jeomorfolojik-Hidrografik Açından) ve Sürdürülebilir Kullanım Üzerindeki Rolü. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31, 48-81.
- GÜNAL, N. (1999). Türkiye'de incir kültürü. *Türk Coğrafya Dergisi*, 34, 211-232.
- Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. Akbulut Trabzon Hurması 2009, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Samsun.
- KARADENİZ, V., & Altınbilek, METRE S. (2018). Erzincan İlinin Topoğrafik Analizi ve İdari Sınırlar İlişkisi, Bazı Sorunlar. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 283-304.
- KARAKAŞ, E. (1996). Merkezi Fonksiyonlar Açısından Ağın-Arapkir ve Kemaliye İlçeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi)*, Elazığ.
- KARAKAŞ, E. (2004). Kemaliye'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 19-48.
- KESKİN, S., & Kaya, Ö. (2020). Erzincan İli Dutlarının Seleksiyon Yoluyla Islahı I. *Ziraat Mühendisliği*, 369, 108-121.
- MATER, B. (1992). Doğu Anadolu Bölgesinde Bazı Fosil Terra Rossa'ların Morfolojik Özellikleri ve Oluşumları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 3, 12-26.
- ÖZBEK M. U., Yüzbaşıoğlu S., Altınözlü H., & Kandemir, A. (2018). Kemaliye İlçesinin (Erzincan) Florası. *Hacettepe Journal Biology & Chemistry*, 46 (4), 533-557.
- ÖZCAN, M. (2020). İncir Yetiştiriciliği-Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Subtropik Meyveler Ders Notu-Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu 2019.
- ŞAHİN A. (2013). Nar Yetiştiriciliği (Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü), Antalya.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, (2009). Bahçecilik/ Ceviz Yetiştiriciliği. Megep, Ankara.
- ÜNAL, Ç. (2024). Türkiye'de Bazı Kentlerin Sürdürülebilirlik Düzeylerinin Coğrafi Göstergelerle Belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(7), 847-871.

EXTENDED SUMMARY

Globally and nationally, personal decisions taken against rural areas due to the “desire not to live there” have been causing many cities, districts or villages to be abandoned at significant rates for many years, and the waves of migration formed by masses of people heading towards big cities have been negatively affecting cities. This wave of migration, where we cannot know where the borders should stop and cannot make realistic decisions, leaves behind empty and deserted geographies. While this process leaves the abandoned regions depopulated on the one hand, it also causes those left behind to become increasingly lonely and to be unable to find even the human resources needed to make an effort to survive, thus causing the natural and economic resources in those areas to rapidly decline. Despite all efforts, the management and investment minds that produce solutions to this situation cannot achieve the desired result. When asked what the problem is, the answer is; “life conditions now require this”. Mostly, no one prefers to live in small cities, districts and villages anymore. With the concern of finding a job, each individual sees participating in the potential of this process as a suitable idea and decides accordingly.

In Kemaliye district, which constitutes our research area, in addition to the fact that topographic conditions have made economic activities difficult for approximately 250 years, the difficulty of accessing the surrounding city and district centers has made migration from Istanbul almost mandatory. In the meantime, it is necessary to take into account the fact that Kemaliye residents have adapted to urban life and succeeded in the places they went to during their migration movements, first to Istanbul and then abroad. It is also very important that they turn a part of their economic earnings into investments in their districts and villages, try to keep life in their districts and villages alive, even for a short time, during the summer vacation periods, and create housing construction styles in accordance with their traditions. In the district, whose population has decreased with migration, approximately 25,000 expatriates come to the settlements where they were born and raised during summer vacations in order to experience nostalgic memories. They return to big cities again with the autumn. For this reason, the permanent population is quite low. Even the population of the district center remains below the urban criterion limit. In rural settlements, the population does not exceed one or a few families due to the limiting effect of the topographic structure. This situation has unfortunately not produced permanent effects despite the efforts to provide public services to the settlement units throughout the country for about a century and all the infrastructure works carried out. On the other hand, the gradual transformation of those staying in the district center and villages into an elderly population cannot even provide the labor force limits required for the continuation of socioeconomic life.

The Euphrates River Valley, which divides the district lands into two, borders the west of the Munzur mountain range. The river, which passes through the İliç district lands in the northeast-southwest direction and turns south with a sharp bend at the Çaltı Stream junction, which flows into the Euphrates from the west, flows in the northwest-southeast direction by passing through canyon valleys (Karanlık Canyon 8 km) in places due to surface breaks that emerged during the development of the orographic structure, and draws a series of curves near the Kemaliye district. The old river bed, which remains within the Keban Dam reservoir, has formed quite steep and steep slopes as it has been affected by deep erosion.

After obtaining various scale topographic maps, geological maps, documentary data sources belonging to institutions, academic researches, statistical studies in determining approximately 10 product types that we found worthy of research in Kemaliye District, the existing data for climate analyses were evaluated and the research process was supported with special mappings, graphics and tables for applications in the field. The district lands were visited to the maximum extent, interviews were conducted with the villagers of the district and the interviews were used in the article. During the photography and field trips, it was tried to determine the density of the plants in question in the area and whether these products were evaluated or not. Documentary data regarding the process was provided from relevant public institutions in Kemaliye, and our topic was supported with an entrepreneur who sets a good example for the research.

MUVAKKİTZEDE PERTEV DİVANINDA GECE MEFHUMU
Night Concept at the Muvakkitzade Pertev Divan

MURAT SİVRİ

Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi
Lecturer Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Turkish Teaching Application and Research Center
msivri@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0373-3544

Atf/©: Sivri, Murat (2024). "Muvakkitzade Pertev Divanında Gece Mefhumu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 144-165

Citation/©: Sivri, Murat (2024). "Night Concept at the Muvakkitzâde Pertev Divan", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 144-165

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma- Research
Geliş Tarihi-Received Date : 15.11.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.12.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 144-165
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1586292

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir
Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal
Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

MUVAKKİTZEDE PERTEV DİVANINDA GECE MEFHUMU

Night Concept at the Muvakkitzade Pertev Divan

MURAT SİVRİ

Öz:

Günün yarısı olarak bilinen gece, yeryüzündeki tüm canlılar için büyük bir öneme sahiptir. İbnü'l-vakt olarak da nitelenen insan içinse, çok daha büyük bir önemdedir. Gecenin en belirgin özelliği karanlık olması ve dinlenmeyi temsil etmesidir. Şairler içinse; duygu ve hayal dünyasının yoğunlaşması, gam ve kederin artması gibi özellikleri ortaya çıkarmasıdır. Divan şairleri gece kavramını farklı anlam ve özellikleriyle, zengin bir biçimde kullanmışlardır. XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Muvakkitzade Pertev de şiirlerinde gece ve gecenin çağrıştırdığı anlamları ustaca kullanmıştır. Çalışmamızda, Muvakkitzade Muhammed Pertev'in hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiş, divanında gece ve geceyle ilgili kavramlar belirtilerek, gecenin çağrıştırdığı anlamların şairin şiirlerinde hangi duygu ve ifadeyle kullanıldığı ortaya konmuş, geceyle ilgili benzetme ve mazmunlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muvakkitzade Pertev, Divan Şiiri, Zaman, Gece

Abstract:

The night, known as the half of the day, has a great importance for all living things on earth. For a person who is also qualified as Ibn al-waqt, it is of much greater importance. The most distinctive feature of the night is that it is dark and represents rest. For poets, on the other hand, it is the intensification of the world of emotions and imagination, the increase of gamut and grief that reveals features such as. Divan poets have used the concept of night in a rich way with different meanings and characteristics. XVIII. Muvakkitzade Pertev, one of the divan poets of the century, skillfully used the meanings evoked by night and night in her poems. In our study, a brief information was given about the life of Muvakkitzade Muhammed Pertev, the concepts related to night and night were stated in his divan, it was revealed with which emotions and expressions the meanings evoked by night are used in the poet's poems, analogies and excuses related to night were focused.

Keywords: Muvakkitzade Pertev, Time, Night, Divan Poetry

1. GİRİŞ

Zaman, yeryüzünün kendisi ve üzerindeki her şey için en önemli unsurlardan biridir. Belli bir nizam hâlinde işleyişiyle bir denge ve döngü unsuru olarak hayatı tanzim eder. Ezel ve ebet perspektifinde; asırdan ana kadar birçok kavram ve ifade zaman başlığı altında insanlığın duygusuna, bilgi ve ufkuna yön vermiştir. Günlük hayatta zaman ile ilgili birçok ifade, kavram, deyim ve terkipler zengin ve geniş bir kullanım alanı oluşturmaktadır. Gece de bu kavramlardan biri olarak bir günlük zaman diliminin yarısını oluşturmasının yanında, çok farklı duyguları ve anlamları karşılayarak insanların fikir, his ve hayallerini edebî bir şekilde aktarabilmelerine konu olur. Güneşin batışından doğuşuna kadar geçen zaman dilimi olduğunu göz önünde bulundurmakla gece; akşama yakın, akşamüstü, akşam, gece, gece yarısı, sabaha yakın olarak bölümlenmiş bir zaman dilimidir. İnsanlar için bir dinlenme, içe dönüş, muhasebe, sakinlik, yalnızlık, keder gibi hissiyatların da yaşandığı bir süreçtir.

Türk mitolojisinde de önemli bir yeri olan geceyle ilgili kadim Türklerde bazı inanışlar vardır. Örneğin iki bölge arasında savaş olacaksa farklı bölgelerin ruhları gece birbiriyle savaşır, hangisi kazanırsa o bölgenin hükümdarının da ertesi günkü savaşta kazanacağına inanılır. Türkler, ruhların birbirine attığı okların kendilerine isabet etmemesi için geceleri dışarı çıkmaz. Eski Türk geleneğinde gündüz güneş, güney ve beyazı; gece ise ay, kuzey ve siyahı simgeler. Çinliler, Türkler'i kuzeyli olarak Türkler de kuzeyi gece yarısı, yukarı şeklinde adlandırmışlardır. Göktürkler ve Başkurtlar gece ve gündüzü kutsal sayarlar (Esin 1979: 26, 55, 154). Bazı algılayış ve inanışlar da, geceye atfedilir. Hz. Âdem'in gece karanlığını cennetten getirdiği ve karanlıktan korktuğu, dolayısıyla bu vakte akşam saati denildiği (Buran 2011: 70), gece bir eve misafir alındığında o eve Allah'ın ve peygamberin konuk olduğu hatta o eve rahmet meleklerinin de konuk olacağı, evin bela ve musibetlerden korunacağı (Buran 2011: 76), cennette gece olmayacağı (Pala 1995: 503) gibi düşünceler bunlardan bazılarıdır.

Bazı algılayış ve inanışlar da geceye atfedilir. Hz. Âdem'in gece karanlığını cennetten getirdiği ve karanlıktan korktuğu, dolayısıyla bu vakte akşam saati denildiği (Buran 2011: 70), gece bir eve misafir alındığında o eve Allah'ın ve peygamberin konuk olduğu hatta o eve rahmet meleklerinin de konuk olacağı, evin bela ve musibetlerden korunacağı (Buran 2011: 76), cennette gece olmayacağı (Pala 1995: 503) gibi düşünceler bunlardan bazılarıdır.

Gece, İslam dininde de önemli bir yere sahiptir. *Kur'an-ı Kerim*'de 114 yerde geçmektedir. Hatta *Kur'an-ı Kerim*'in 92. suresi adını ilk ayetindeki Arapça gece anlamına gelen "lejl" kelimesinden almıştır. Gece ile ilgili olarak âyetlerde; "Kur'an-ı Kerim'in indirildiği mübarek bir gece (Duhan 44/2-3) olan Kadir gecesi ve o geceyle ilgili manevi hususlar (Kadir, 97/1-5), insanların istirahat ve uyku zamanı (En'am, 6/96; Furkan, 25/47; Nebe, 78/8), gündüzün örtüsü (Nebe, 78/9), dünyanın yaratılışı (Araf, 7/54), belli bir kısmını ibadetle geçirme (İsrâ, 17/79), düşünüp ibret alınması gereken bir durum, azgın ve sapkın kavimlerin helâkı (A'raf, 7/4, Hûd, 11/81, Enbiya, 21/42, Felâk, 113/3)" gibi birçok husus vurgulanmaktadır. İslamiyetin tesiriyle, gecenin içinde bulunan hususi zamanlar ve böyle vakitlere mahsus faaliyetler ortaya çıkmıştır. Misafirlik ve meclis eğlenceleri, ramazan ayına mahsus ve güneşin batışından doğuşuna kadar geçen sürenin içinde yer alan iftar, teravih, sahur vakitleri; karagöz, meddah gibi eğlence ve muhabbet ortamları bunlardan bazılarıdır.

Gece, toplum zihninde hasret, ayrılık, kavuşma, ölüm, olumsuzluk ve uğursuzluk gibi farklı hissiyatlar da oluşturmuştur. Mevlana öldüğü günü kavuşma vakti olarak tanımlamış, bundan ötürü ölüm gününe "şeb-i arûs (düğün gecesi)" denmiş ve ölüm yıl dönümleri bu adla anılagelmiştir (Öngören 2004: 441). Bir kimsenin öldüğü günün akşamına ve Hz. Hüseyin'in şehit edildiği günün akşamına da "şam-ı gariban" (Pala 1995: 500) denilmiştir. Halk arasında gece aynaya bakmanın, hasretlisine kavuşmamak ve deli olmak gibi uğursuzluklar getireceğine inanılır (Onay 1996: 237).

Dünya yaratıldığından beri farklı dillerde ve iklimlerde birçok edebî türe konu olan gece ve gecenin çağrıştırdığı anlam örüntüleri divan şiirinde de geniş ve yoğun bir biçimde işlenmiştir. Divan şairleri şiirlerinde gece kavramını temel ve yaygın anlamının yanında farklı anlam bağlarıyla da çokça kullanmışlardır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Muvakkit-zade Muhammed Pertev'in divanı dikkat çekmektedir. Zaman kavramını birçok kişiden çok daha iyi bilen, hatta başkaları için de zamanı tayin eden bir ailede büyümüş olan Muvakkizade'nin divanında geceyi nasıl ele aldığı, bu

çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Muvakkit-zade Muhammed Pertev hakkında bilgi verilecek ve böylece gece kavramının şiirselliği muvakkitlik penceresinden açığa çıkartılmış olacaktır.

1.1. Muvakkitzade Pertev Hakkında

Osmanlı Devleti'nde namaz, oruç gibi ibadetlerin uygulanmasında önem arz eden vakit mevzusunda oldukça hassas davranılmıştır. Genel manada zamanın tayini, yıllık takvimin, ramazan ayı imsakiyesinin; özel manada ise İslam dininin beş temel şartından biri olan namaz ibadetinin yerine getirilmesinde önem arz eden vakitlerin belirlenmesi mevzusu, muvakkitlik müessesesinin toplum hayatında işlevsel olmasını sağlamıştır. Bu düşünceyle, “muvakkitlik” müessesesine önem verilmiştir. Günlük namaz vakitlerini bazı özel aletlerle tayin ederek bu vakitleri dakik bir şekilde müezzinlere bildiren kişi olan “muvakkit”lerin aynı zamanda isteklilere basit manada astronomi dersi de verdiği belirtilir. Muvakkithanelerin, Emeviler döneminde (661–750) ortaya çıktığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk muvakkithane, İstanbul'un fethinden sonra 1470 yılında İstanbul Fatih camisinin yanında inşa edilmiştir. Muvakkithaneler, camilerin içinde bir oda tahsis edilmek ya da camilerin yanına bir yapı inşa edilmek suretiyle oluşturulmuştur. Bunun yanında bazı tekke dergah ve türbelere ait olan muvakkithaneler de vardır (Aydüz 2004:418). Muvakkithaneler, bir kurum olarak genellikle İstanbul'da açılmış, yaklaşık beş yüzyıl varlığını sürdürmüş ve 1952 yılında kapatılmıştır (Tağman 2007: 19).

Asıl adı Muhammed olan Muvakkitzade Pertev'in hayatı ile ilgili en güvenilir bilgi, şairin dostu olan Beylikçi İzzet tarafından yazılan divanının dibacesinde yer almaktadır. Bu dibaceye göre Seyyid Muhammed Pertev, 1159/1746 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sultanahmet Camisi muvakkiti Çelebi Efendi'nin oğlu olan Seyyid Muhammed Pertev'e baba mesleği dolayısıyla “Muvakkit-zade” denilmiştir. Pertev, önceleri babası tarafından verilen “Nuri” mahlasıyla gazeller yazmış; daha sonra kendisine Hoca Neşet tarafından yazılan bir mahlasname ile “Pertev” mahlası verilmiştir. Böylece şair, Muvakkit-zade Muhammed Pertev namıyla anılmıştır. Vakanüvislik vazifesinde bulunan şaire “Vakanüvis Pertev”, “Vakanüvis Muhammed Pertev” de denilmiştir. Pertev, 1222/1807-8 yılında vefat etmiştir (Bektaş 2017: 3-9). Pertev'in, dostu Beylikçi İzzet tarafından tertip edilen bir divanı ile Tayyar Paşa'yla ilgili olumsuz ifadeler olduğundan Beylikçi İzzet tarafından yeniden düzenlenen “Vakayi'nâme” adlı bir eseri vardır. Bunun yanında tamamlanmamış bir tezkire çalışması olduğu, “Şerh-i Yek-Beyt-i Hazret-i Neş'et” adlı eserin de yalnızca mensur mukaddimesini yazdığı bilinmektedir.

Divan şiirinde gece ile ilgili daha çok “akşam, mesâ, leyl, şeb, gice, düşine” ifadeleri kullanılmıştır. Malum olduğu üzere divan şairinin şiir kurmacasında âşık ve sevgili iki esaslı faildir. Bu faillerden sevgili, şairin bir türlü kavuşamadığı ve şairi kederden kedere sevk eden, güzelliğiyle ve işvesiyle âşığın yani şairin heyecanını ve hayallerini daima diri tutan, vefası da pek olmayan bir tiptir. Âşık yani şair ise kederden, kurtulamayan, duygu ve hayalleri hep canlı olan bir karakterdir. Bir bakıma sevgili alımlı, neşeli ve hareketli olması yönüyle gündüzü; âşık ise kederli, sakın ve hayalperest olması yönüyle geceyi çağırır.

Pertev Divanı'nda, gece ve geceyle ilgili kavramların güneşin batış vaktinden doğuşuna kadarki tüm süreçleriyle, zihinde ve gönülde çağrıştırdığı anlamları taşıyacak şekilde ustaca ve sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Divanda geceye dair kavramlar tespit edilmiş, gecenin şairde çağrıştırdığı anlamlar belirlenmiştir. Tespit edilen örneklerin tamamını çalışmaya almak mümkün olmadığından geceyle ilgili anlam ve bağlam çerçevesinde oluşturulan başlıkların içerisinde amaca matuf örneklerin yeterli olacağı değerlendirilmiştir.

2. GECENİN ÇAĞRIŞTIRDIĞI ANLAMLAR

Gecenin en temel özelliği, dinlenme, uyku gibi faaliyetlerin yerine getirildiği zaman dilimi olmasıdır. Bunun yanında gece, muhabbet ve eğlenceyle; zikir, ibadet ve tefekkürle değerlendirilen vakitlerdendir. Âşık ya da şair içinse dertlerin arttığı, duygu ve hayallerinin zirveye ulaştığı vakitlerdendir. Pertev de geceyi bir zaman dilimi olmasının yanında, sakinlik, hayal ve duyguların yoğunlaşması gibi anlamlarıyla kullanmıştır. Özellikle hasret, umutsuzluk, ayrılık, keder ve hüznün zamanları olarak vurgulamıştır. Pertev divanında geceyle ilgili kullanılan bu kavramların çağrıştırdığı anlamlar aşağıda sıralanmış ve örnekler verilmiştir.

2.1. Zaman

Hacimli sayılabilecek divanında birçok yerde farklı terkipler ve anlam zenginliğiyle gece kavramını ele alan Muvakkitzade Pertev'in, bir zaman dilimi manasıyla, güneşin batışından doğuşuna kadarki süre olan gece kavramını ilgilendiren hemen her kelimeyi eserinde ustalıkla kullandığı görülmektedir. Bu anlamda, gecenin başlangıcı için "ahşamüsti, ahşama karşı, şam, ahşam"; gecenin ortası için "gece, leyl, şeb, nîm-şeb" ifadeleri; gecenin bitiş zamanı için "fecd"; süreklilik manasında "subh u mesâ, şâm u seher, rûz u şeb" kavramlarından çoğunun divanda yoğun olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Akşam genel olarak gündüzün neşe ve debdebesinin yerini sakinliğe bıraktığı bir zaman dilimidir. Gündüz yani aydınlıkta çevredeki canlı ve cansız bütün varlıklara duyarlı olan insan, akşam ve gece daha dingin ve sakin bir hale bürünür. Böylece kendini dinlemeye başlar ve yaşadığı duygu yoğunluğu insanı hasretin de etkisiyle ümitsizliğe, melankolik bir ruh hâline sürükler. Pertev'in şiirlerinde gecenin başlangıcı veya ilk bölümündeki zaman dilimi olan akşamla ilgili 23 yerde: "şâm, ahşam üsti, ahşama karşı, şâm-ı garîbân, ahşamlamış, şâm u seher, subh u şâm, ahşâmdan tâ subha dek, ahşâmdan kalmış, şâm-ı deycûr" ifadeleri kullanılmıştır.

Pertev; güneşin, ışığıyla ayı ve yıldızları aydınlattığını; ay ve yıldızların parlaklığının da gece fark edildiğine dikkat çeker. Ay ve yıldızlar daha çok gün batımı vaktinde yani akşama doğru belirginleşmeye başlar. Şair de ay ışığının güneşin yansması olduğunu, bunu akşama karşı gökyüzünde görüp idrak ettiğini belirtir:

Meger kim nûr-ı meh 'aks-i cemâliymiş o hurşîdün

Bu gün ahşâma karşı cânib-i bâlâda gördüm ben (G 404/2)

Zahit, derin düşünemez, sığ ve yobazdır. Zahire göre hükmeder, gündüz insanıdır. Âşık ise rinttir, gecelerin adamıdır. Muvakkit bir aileye mensup olmanın getirdiği hassasiyetin gözlemlendiği bu beyitte Pertev, "tıfl-ı sade-ruh" ifadesiyle kastettiği güneşin; "akşamüstü sabırsız zahidi kâfir etmemesi" uyarısında bulunarak oruç ve namaz ibadetlerinin vakitlerine gönderme yapar. Zira İslam fihhinde namaz ve oruç ibadetleri için vakit oldukça önemlidir. Beyitte vurgulanan "akşamüstü" ifadesiyle akşamın alaca vakti yani güneşin batış vaktinin kastedildiği bellidir. Güneş'in batmış olarak kabul edilmesi için, yüksekliği ölçen alet kullanılması gerektiği; bu da ancak bu ilimle uğraşanlar yani muvakkitlerin titiz ölçümleriyle mümkün olduğu belirtilmektedir (Tağman 2007:78). Bu vakte dikkat edilmezse yani sabırsızlık edilirse akşam namazının vakti girmeden "kerahat vakitleri"nden biri olan güneşin battığı vakitte kılınmış olur. Hz. Peygamber bu vakitlerde namaz kılınmamasını istemiştir. Bu vakitler, Mecusilerin ibadet vakti olduğundan onlara benzemek gerekir:

Hattına merhûn idüp vaslın o tıfl-ı sâde-ruh

Ahşam üsti zâhid-i bî-sabrı kâfir itmesün (G. 392/3)

Akşamı sevgilinin güzelliğinin ayrı bir yansması olarak değerlendiren şaire göre; akşamın karanlığında yani güneşin batmasıyla ayın ışığı ve parlaklığının netleşmesi gibi sevgilinin güzelliği de akşam olduğunda parlayıp dikkat çekmeye başlar:

Gerçi kim hatt-ı siyehdür magrib-i mihr-i ruhu

Mâh-ı tâbân-ı cemâli bir de şâm olsun da gör (G.170 /4)

Gece boyu yârinin güzelliğinin hayaliyle sabahlayan şair, sanki yâri ile birlikteymişçesine, sevgilinin güzelliğinin kendi zihnine işlemiş olduğunu, akşamdan kalma hayalinin ya da rüyasının etkisinin gündüz de sürdüğüne vurgu yapar:

Bu bî-tâbî bu günki seyr-i sahrâ itmeden ammâ

Bu gerdânundaki gül-bûseler ahşâmdan kalmış (G. 233/4)

Pertev'e göre parlak bir dolunay olan sevgili, kendine layık olmayan ve yakışmayanlarla akşamladığından sevgilinin boynu, çenesi, yanağı ve dudağı feryat etmektedir. Yani sevgili, istemediği ortamdan kurtulmuş ve bundan dolayı adeta parıl parıl parlamaktadır. Sevgilinin güzelliği de, tıpkı parlak bir dolunay gibi belli olmakta zira o da dolunay gibi kendini göstereceği vakte; akşama erişmiştir.

Şair, “akşamlamak” ifadesini vakit geçirmek anlamının yanı sıra; akşamın karanlığıyla dolunayın yani sevgilinin ortaya çıkması manasında da kullanır:

Nâ-sezâlarla mı ahşamlamış ol bedr-i münîr

Gerden ü gabgab u ruhsâr u leb ü ber-beredür (G. 109/3)

Hasret çeken âşık için sevgilinin mekânı ve zamanı kendisinininkinden farklıdır. Çünkü âşığın sevgiliye kavuşabilmesi; doğu ve batı arası kadar uzaktır. Kavuşmak sabahsa, ayrılık akşamdır. Kavuşma ve ayrılığı; doğu ve batı, sabah ve akşam ifadeleriyle ortaya koyan Pertev sevgilinin duygularının neşeli, zamanının gündüz yani aydınlık olduğunu; âşığın duygularınınsa keder dolu; zamanının da karanlık ve akşam olduğunu ifade eder:

Miyân-ı vasl u hicrân maşrık u magrib kadar yok mu

Der-i cânânda subh oldı henûz ahşâmdur bunda (G.449/5)

Güneşin batımıyla birlikte kararıp matlaşan çevre, geceyle beraber hareketlerini yavaşlatır ve durağanlık oluşur. Akşamın alacalığı yerini koyuluğa, zifiri karanlığa bırakır. Bu demler artık âşık için gamın, kederin, sevgilinin hayalinin, ayrılığın vaktidir. Pertevin şiirlerinde ağırlıklı olarak bu manalarıyla gece 45, şeb 12, leyl de 103 yerde kullanılmıştır.

Kendi gönlüyle dertleşen şair; dertle yanıp yakılmıştır, bu gece bin şikâyet etmiştir de bu şikâyetinin kimden olduğunu anlayamamıştır. Gece boyu ateşin mumu eritmesi gibi âşığı da aşkının derdi yakıp eritmektedir. Mum gece boyunca eriyip tükense de, yana yana geceyi aydınlatır. Şair, gönlünün aşk derdiyle yanıp yakılmasının derdini artırdığını ifade ederken; bu durumun gecelerini aydınlattığını ve şikâyet etmemesi gerektiğini ortaya koyar:

Geldi yanıp yakıldı bu şeb derd ile gönül

Bin şekve itdi fehm idemem kimden eyledi (G. 546/2)

Divan şiirinde bülbülün güle olan aşkı en önemli temsil ve teşbih unsurlarından biridir. Bülbül, gülün bir kere açtığını yani güldüğünü görebilmek adına tüm gecesini inleyerek geçirir. Bütün o içli nağmelerinin sebebi, seher vaktinde saba yeliyle açılan gülü bir kerecik olsun görebilmektir. Âşık da bütün geceyi aşk derdiyle geçirmiş, seher vakti inlemektedir. Akşam, yatsı ve sabah ezanları, gece vaktini içine alan zamanlarda okunur. Şair, bülbülün gece gül caminin minaresinden ezan okuması ifadesiyle gecenin son demi olan seher vaktini kastederek sabah ezanına gönderme yapar. Müezzinlikte sesin güzel olması esastır. Yani “bülbül sesli” olmalıdır. Pertev, gülün dalına konmuş bülbülü, minareden ezan okuyan müezzine teşbih eder. Şair ayrıca bu beyitte “Gül Camii” ifadesiyle; esas mimarisi kilise olan ve XV. yüzyılda camiye çevrilen Gül Camii, İstanbul’un kuzeyinde Haliç kıyısında Aykapı (Ayakapısı) semtinde bulunan büyük ölçülerde bir yapıyı (Eyice, 1996, 223-224) kasteder. Divanında üç yerde kullandığı “Gül Camii” ifadesini bu beyitte tevriyeli kullanır:

Gül Câmî’i mü’ezzini olmuş meger hezâr

Bu şeb ezân okur idi serv-i menârdan (G. 426/4)

Korkusundan sanki yolunu kaybetmiş olan âşığın gece vakti âhlarının feleklere çıkan her kıvılcımı bir kılavuza dönüşmüştür:

Güm-râh olalı havfün ile âh-ı şebângâh

Eflâke çıkan her şererüm râh-nümündür (G. 190/2)

Gündüzün parlaklığı, ışığı her yeri aydınlatır. Dört kaşlı güzelin (güneşin) güzelliği âleme yayılır, tek gecenin parlaklığı (ay), ufukları aydınlatmaya yetmez:

Çâr-ebrû güzelün hüsni olur ‘âlem-gîr

Gurre-i yek-şebe pertev-dih-i âfâk olmaz (G. 221/4)

Pertev'e göre her gece bir saat hükmündedir. "Su gibi akıp gitmek" deyiminden mülhem olarak gece, adı gibi çok hızlı bir şekilde geçip gitmekte ve sanki güneşin doğuşunu vurgulamaktadır:

Felekde her gice sâ'at gibice ey Pertev

Kenâra almaga bir âftâb için kurulur (G. 106/5)

Şair, yaşlı ve bunak bir kadın olarak gördüğü dünyanın sanki on üç, on dört yaşlarında genç bir kadınımsı gibi her gece eğlenmeye devam ettiğini ifade eder:

Sanursın kim zen-i dünyâ on üç on dört yaşındaymış

O fertûte anunçün her gice bir oynaşındaymış (G. 259/1)

Şair, "Her gece mumun yakıcı ateşinin arzusuyla oluşan bu duruma yanmayı pervaneye öğreten kim acaba?" sorusuyla cevabı belli olan aşkın tutkusunu tecahülûârif sanatı ile ortaya koyar:

Böyle her şeb bezm-i vasl-ı şem'a sûzân mûmdur

Yanmagı ta'lîm iden kimdür 'aceb pervaneye (G. 445/4)

Bir yönüyle günün ilk zaman dilimi, diğer yönüyle de günün son bölümü olarak bilinen fecr veya seher vakti çok farklı anlam ve duyguların yaşandığı bir zaman dilimidir. Fecr, "yarmak, ikiye ayırmak, fişkırmak, açığa çıkarmak" anlamlarına gelip güneşin doğuşundan önce beliren tan yerinin ağardığı vakittir. Fecr-i kâzip ve fecr-i sâdik olarak iki seyri vardır. Fecr-i kâzip; yalancı fecr demek olup fecrin oluşumundan önce, göğe dik yükselen ilk aydınlık halidir. Fecr-i sâdik ise gerçek fecrdir ki, günün ağarmaya başladığı vakittir.

Gecenin bitimi cephesinden bakıldığında bu vakit; özellikle hastaların, şairlerin, âşıkların dert ve kederlerini yoğun bir biçimde hissedişlerinin zirve noktasıdır. Gönül hastalığı çeken şair için aşk derdinin en yoğun yaşandığı vakittir aynı zamanda. Bütün bir âlem uykuda ve dinlenmede iken o derdiyle başbaşadır. Divan şiirinde âşığın geceden sabaha değin ve seher vaktindeki davranışlarından bahsedilir (Güfta 2010:103). Kâinatın aydınlanmaya, tabiatın manzarasının berraklaşmaya başladığı bu vakit, şair için hüznün ve yorgunluğun da etkisiyle görüntülerin matlaştığı bir demdir. Gecenin sonu ile gündüzün başındaki zaman dilimi olan fecr vaktine vurgu yapan şairin bu beyitte, muvakkitzade olmasının verdiği imkânla, sabah namazının ve orucun başlangıç vakitlerine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu vakit yani sabah namazının kılınabileceği zaman dilimi; ikinci fecrin yani "fecr-i sâdik"ın ortaya çıkmasından güneşin doğuşuna kadar geçen süredir. Fecr-i sâdik, sabaha doğru doğu ufkundan başlayıp tan yeri boyunca genişleyen şekilde yayılan aydınlıktır. Bu vakitten itibaren artık yatsı namazının vakti çıkmış, sabah namazının vakti girmiş olur. Bu vakit aynı zamanda sahurun sona erip orucun başladığı vakittir. Kuran-ı Kerim'de orucun başlangıç ve bitiş vaktiyle ilgili, mecazi olarak: "...Fecrin beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (siyahlığından) ayırt edilecek hale gelinceye kadar yiyip içiniz; sonra, akşama kadar orucu tamamlayın..." (Bakara 2/187) buyrulmaktadır. Pertev, sabah rüzgârıyla sevgilinin alınına düşen saçı yüzüne doğru döküldüğünde, neredeyse şuurun kaybolup kimsenin geceyle gündüzü ayırt edemeyecek hâle geldiğini söyleyerek bu vakti işaret eder:

Şu'ûra hâle virür gice ile gündüzi kimse fark idemez

Döküldüğü demde rüyuna bâd-ı subh ile turre-i siyehün (G. 306/2)

Şair, zamanın uzunluğunu veya devamlılığını vurgulamak amacıyla; "şeb-ân-rûz, şeb tâbe-seher, leyl ü nehâr, gice gündüz, rûz u şeb, rûz u şâm, şâm u seher, subh u şâm, ahşamdan subha" gibi ikilemeler kullanılır. Şairin bu kelimeleri; hayal, gam, keder, hasret gibi duyguları abartılı bir biçimde ifade etmek maksadıyla kullandığı görülmektedir.

Sevgilinin dudağının suyu, âşığa can bahşeder. Dolayısıyla âşık, her sabah ve her gece o hayalle susuzluğunu giderir. Bu âşığın canına minnettir ve bu hayalini asla yitirmek istemez:

Dil-teşne-i âb-ı leb-i cân-bahş iken eyvâh

Her subh u şebângâh (G. 355/2)

Âlemi ışıtan güneş ışığı, akşamdan seher vaktine kadar yıldızları ışıtır. Özellikle açık yani bulutsuz havaların gecelerinde, gökyüzünde yıldızların hareketli ve ışıtlı parlaklığı dikkat çeker:

Mihr-i 'âlem tâ-seher her şâm o 'âlî-kevkebe

Gün yüzi şevkiyle ditrer ugramış tâb-ı tebe (G.439/1)

Şairin, dünyanın sabah ve akşamında gözü yoktur. Çünkü boyundaki tüyde sabah ve akşamın aslını, kendisini bizzat müşahede etmektedir. Bu beytin bulunduğu gazelde Pertev, ismini de zikrederek, yakın dostu Beylikçi İzzet'i övmektedir. Hatta İzzet divanındaki müşterek gazellerin hemen hepsinin Pertev'le yazıldığı belirtilmektedir (Şen 1992: 25). Pertev, "subh u şâmın 'aynını hat-ı gerdende görmek" ifadesinde "aynı" sözcüğünü; hem benzeri olmak hem de gözü anlamlarına gelecek şekilde cinaslı kullanır. Ayrıca şair, "hat-ı gerden" ifadesini de iki anlama gelecek şekilde kullanır. İlk olarak, Beylikçi İzzet'e boynundaki tüy kadar yakınlığını kastederek tüm zamanının onunla değerlendirildiğini vurgular. İkinci olarak da, ufuk çizgisinde sabah ve akşamın gözünü görmektedir. Bu anlamla şairin muvakkitliğe vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü hem gecenin hem de gündüzün bitiş ve başlangıçlarını en iyi ve doğru şekilde tespit eden muvakkitlerdir:

Nazarum yok benüm ahşâm u sabâh-ı dehre

Hat-ı gerdende görüp 'aynını subh u şâmun (G. 302/2)

Yârin aşkıyla, âşğın gecedan sabaha kadar süren yakıcı inlemeleri vardır. O yüzden bülbüllerin figanı âşğa çok hafif gelir. Bir başka açıdan şair, kendini bülbül yerine koyar ve istiare yapar. Sevgili acaba, (âşğın) bu bitmek bilmeyen yakıcı inlemelerine bir vefa gösterir, minnet eder mi?

Bu nâle-i pür-sûz u şeb-ân-rûzı ki vardur

Bülbüllerün eyler mi dil efgânına minnet (G. 43/3)

Kur'an-ı Kerim'de: "Görmüyor musun ki gerçekten Allah, geceyi gündüze bağlayıp katar, gündüzü de geceye bağlayıp katar. Güneş ile Ay'ı emre amade kılmıştır. Her biri, adı konulmuş bir süreye kadar akıp gider. Allah yaptıklarınızdan haberdardır." (Lokman: 31/29) buyurulmaktadır. Pertev, bu ayete telmihle; güneş ve ayın göğe asılı iki kabak misali gece gündüz sürekli hayret denizinde yüzücülük ettiklerini vurgular:

Baglanup iki kedü mâh u mihirden gerdün

Bahr-i hayretde şebân-rûz şinâverlik ider (G. 197/3)

Hoca Neşet'e intisap etmiş olan Pertev (Bektaş 2017:6), gece gündüz onun izzetli huzurunda toplanıp ondan himmet beklemektedir:

Cem' olup 'izz-i huzûr-ı hazrete subh u mesâ

Vakt-i feyz ü himmet-i üstâd Neş 'et beklerüz (G. 224/9)

Kâinatta ay, yıldız ve felekler de dâhil her şey bir düzen ve ahenk içerisinde seyrini sürdürmektedir. İnsanın da kulluk görevi vardır ve bir gün fani olan bu dünya hayatı sona erecektir. İşte o zaman ondan bir şey istenmeyecek o da bir şey yapamayacaktır. Bağdatlı Ruhi'nin: "Aysız, güneşsiz ve feleklerin olmadığı bir dünyada mühendise, müneccime ve hikmet ehline de ihtiyaç olmayacaktır." manasındaki beytini; "Gece gündüz astronomi ilimleriyle ve mühendisliğiyle uğraşılsa, yıldızlar gözetlense de bu işlerle meşguliyet bir anlam ifade etmeyecektir." manasındaki mısralarıyla tahmis eder:

Olsan erbâb-ı nücûma müterassıd hâdim

Hikmet ü hendese tahsîline olsan 'âzim

Rûz u şeb kesb-i hüner itmege olsañ kâ'im

"'Âlem-i bî-meh ü hurşîd ü felekde dâ'im

Ne mühendis ne müneccim ne hakîm isterler" (T. 30/3)

Beylikçi İzzet'in, yârin yüzüne ve boynuna çiy tanesi dökülünce bağın birbirine girdiğini belirttiği yani güz soğğunun bitkileri yatırıp soldurduğunu tasvir ettiği beytine; kış başladığında havanın sabahtan

akşama kadar kapalı bir halde olduğunu yani şafağın, gündüzün ve gecenin birbirine benzediği anlamını ilave eder:

*Bir 'aceb oldu çemenzâr ki ta'bir idemem
Birbiriyle şafak u rûz u şeb oldu derhem
Oldular kâkül-i piçiş-fiken âsâ perçem
"Gerden ü rûyına yârin dökülince şeb-nem
Bâgda birbirine girdi semen sünbül gül" (Tahmis 50/6)*

2.1.1. Belirli Geceler

Kültür dünyamızda birçok önemli gün ve gece vardır. Dinî yönden önemi haiz günler ve geceler de ihyâ edilmesi adına bu dünyanın vazgeçilmez ve beklenen zamanlarıdır. Pertev'in şiirlerinde bu zaman dilimlerinin gecelerinden olan "şeb-i kadr, şeb-i mi'râc, şeb-i âzîne, leyle-i nev-rûz" vakitlerinden bahsedilir.

2.1.1.1. Kadir Gecesi

Kur'ân-ı Kerim'de ismi zikredilen tek gece olması, Kadir Gecesi'ni bizzat Allah'ın övmesi (Bahar, 2022: 119), bin aydan daha hayırlı olması (Kadir, 97/3) şairlerin bu geceyi şiirlerinde vurgulamalarını sağlamıştır. Divan şiirinde sevgilinin saçları Kadir Gecesi'ne benzetilirken; gerdanının beyazlığı ve parlaklığı da Kadir Gecesi'nin nuru ile ilişkilendirilir (Bahar, 2022: 133).

*Nûr-ı şeb-i kadr indi sanur sînene her-kes
Perçem arasında göricek gerdenün ey şûh (G. 56/2)*

2.1.1.2. Miraç Gecesi

Kur'an-ı Kerim'in on beşinci suresi olan, Hz. Muhammed'in isra (gece yürüyüşü) hadisesinin anlatıldığı aynı adla yer alan surede "İsra", Miraç yolculuğunda, Hz. Peygamber'in bir gece, Mekke'den Kudüs'e götürülmesinden bahsedilir. Divan şairleri şiirlerinde bu mevzuya telmih etmişlerdir. Manzum ya da mensur, miraç hâdisesini teferruatlı bir şekilde işlemişlerdir (Güzel 2012:302). Pertev de bu özel geceye telmih eder:

*Şeb-i Mi'râc'da kim eyledi bâlâya 'urûc
Şevk-i pâ-bûs ile çarh itdi girîbânını çâk (G. 289/3)*

2.1.1.3. Bayram Gecesi

Müslümanlar için Cuma gecesi ve bayram geceleri de büyük bir öneme sahiptir. Mübarek geceler olan bu vakitler, daha çok ibadet ve tefekkürle değerlendirilmelidir. Rindler içinse her gece mübarek geceler gibidir ve ihya edilir:

*Hep bezminün ehli şeb-i âzîneli rindân
Her şeb içe bâde (G. 427/3)*

Osmanlı toplum hayatında kandil geceleri ve bayram geceleri gibi özel günlerin gecelerinde minarelerde sabaha kadar kandiller yakılması adettendi. Pertev de bu âdete telmihle, sevgiliye kavuşmayı bayram gecesi gibi görüp bu neşeyle sabaha kadar yanıp yakılsa ayıplanmaması gerektiğini zira bayram sabahına kadar minarelerin kandilinin sönmediğini ifade eder:

*Ben şeb-i vuslat sana yansam yakılsam itme 'ayb
Çünkü sönmez tâ-seher 'id olsa kandil-i menâr (G. 112/7)*

2.1.1.4. Nevruz Gecesi

Nevruz, baharın müjdecisidir ve tabiatın uyanışını simgeler. Divan şiirinde, şairlerin sıkça kullandığı kavramlardandır. Kış boyu donuk ve silik olan tabiat ve canlılar, nevruzla birlikte bir diriliş ve uyanış yaşar. Şairler de bu durumu şiirlerinde ele alır. Pertev de, gündüzü neşe ve hareket dolu nevruzun

gecesinin de yenilip içilip, eğlenilerek değerlendirilmesi gerektiğini, İzzet Bey ve Âmir Bey’le birlikte kendisinin oluşturduklarını belirttiği tahmininde vurgular:

Bu şeb-i nev-rûzdur iş ‘îş ü nûş olsa n’ola
Na’re-i hey hey ne var neşr olsa da sag u sola
Hum sebû peymâne şîşe cümlesi ser-şâr ola
Kâse-i tanbûr u sahbâ nagme vü meyle tola
Mutribâ gül devri kıl sâkî sen eyle devr-i câm (Tahmis 33/4)

2.1.1.5. Şeb-i Yeldâ

Divan şairlerinin geceyi vurgulamak adına üzerinde durdukları önemli gecelerden biri de şeb-i yeldadır. Şeb-i yelda, 21 Aralık’ı 22 Aralık’a bağlayan gece olup yılın en uzun gecesidir. Şeb-i yeldayı divan şairleri daha çok sevgilinin saçlarının siyahlığı ve uzunluğu arasındaki alakayla; âşık içinse en uzun gam gecesi manasıyla kullanmışlardır (Uzun 2015: 365). Pertev de bitmeyen ve keder dolu gecelerini vurgulamak maksadıyla “şeb-i yeldâ, leyl-i yeldâ, şeb-i hicrân” ifadelerini kullanır. Gönlündeki hicramı uzatan şair, aslında kısa olan geceye şeb-i yeldâ payesi verir:

Olup hem-bezm o mehveşle uzatdum bahs-i hicrânı
Şeb-i kûtâh-ı vasla pâye-i yeldâyı ben virdüm (G. 363/2)

Uzun kış geceleri, baharla birlikte kısalmaya; gündüzler de uzamaya başlar. Âşık için, yâr hasreti ve kederiyle geçen bu geceler, vuslata umudu taşır. Şair, Seyyid Atîk’in gazelini tahmininde; bu duasının Allah tarafından kabul edileceğinden ümitlidir:

Yanarak giryân giryân eylerüz ‘arz-ı niyâz
Bu temennâmuz kabûl eyler cenâb-ı çâre-sâz
Eksilüp günden güne bu leyl-i yeldâ-yı dirâz
“Şem’ tek olduk şeb-i hicrânda pür-sûz u güdâz
Matla’-ı şem’-i visâle bezm-i vuslat beklerüz” (Tahmis 38/6)

2.1.1.6. Helva Geceleri

Muhabbet meclisleri, geceyi renklendiren, şenlendiren ortamlardır. Bu ortamlar için daha çok kış mevsiminin geceleri uygundur. Türklere eski bir âdet olan helva sohbetleri, Anadolu’da hâlâ icra edilmektedir. Özellikle Lâle Devri’nde dönemin padişah, sadrazam ve devlet ricalinin katıldığı helva geceleriyle ilgili divan şiirinde örnekler bulunmaktadır. Şairlerin devlet büyüklerine yazdığı kasideleri okuyup çeşitli iltifatlara mazhar oldukları bu özel gecelerde çekme helva yapılarak meclistekilere ikram edilir (Onay 1996: 266-267). Pertev, aşağıdaki beyitlerde, helvayla; “pişmaniye ve keten helvası” olarak da bilinen çekme helvasını kasteder. Çekme helvası tel tel olur ve yenirken dudakların alt ve üstüne bulaşır. Şair, sevgilinin dudağının etrafındaki helva tanelerini, tüylere benzeter. Genç sevgili, ergenliğin etkisinden, asi ve sert davranışlarıyla nicelerini kırıp geçirmiştir. Bu haliyle sanki şaire bir helva gecesi yapmıştır:

Geleli hatt-ı lebi kırdı geçirdi niçesin
Tatlı sohbetde hâzır itmedi helvâ gicesin (G. 408/1)
Bir şeb hat-ı şîrîn-lebinün bahsi açılmış
Biz de o gice sohbet-i halvâda bulınduk (G. 277/2)

2.2. Muhabbet-Meclis

Akşam ve devamıyla gece; iş, telaş ve koşuşturmanın bittiği zaman dilimleri olarak dinginlik ve dinlenme vakitleridir. Dolayısıyla bu vakitlerde sohbet ve eğlence ortamlarıyla beden dinginliği söz konusuysa, ruh hareketlenmektedir. Muhabbet meclislerinde sohbet edilir, şiirler okunur, müzik icra edilir. Pertev de bu meclislerin nasiplilerindedir. Divanı’nda Yusuf Ziya Paşa’nın huzurunda okunan

bir “neşide” de, kendisinin belirttiği üzere, sadrazamın meclisinde “gazelhânlık” yaptığını dillendirmiştir (Bektaş, 2017:13):

Nice şâd olmasun dil kim şu Pertev gibi bî-bahtun

Huzûr-ı sadr-ı a 'zamda gazel-h'ân oldığın gördük (Neş. II/6)

Âşık mecliste şarabın etkisiyle bu gece öyle mest olmuştur ki değirmen gibi onun da başı dönmektedir. Şair, suyun değirmeni döndürmesini sakinin âşığa şarap sunmasına benzetir. “Sakinin şaraba hükm-i âb vermesi” ifadesini; hem sakinin âşığa sanki su verir gibi sürekli şarap vermesi hem de sakinin âşığın şarap içmesine cevaz vermesi anlamlarında kullanır:

Bu gıce virdi bana sâkî hükm-i âb şarâb

Çevirdi başımı mânend-i âsyâb şarâb (G. 24/1)

Pertev, şiirlerini övmek adına; bir gazelinin sevgili tarafından çok beğenildiğini hatta bir gece yârin meclisinde şiir sohbetinin konusu olduğunu ifade eder:

Pertev'ün bu gazelin haylî begenmiş cânân

Meclisinde bu gıce sohbet-i eş 'âr olmuş (G. 253/5)

2.3. Ayrılık

Gece insanın daha çok kendini dinlediği ve çaresiz hissettiği zamandır. Bundan ötürü yoğun duygular içerisine girer. Sevgiliden ayrı olmak âşık için dayanılması oldukça güç bir durumdur. Çünkü âşık için gece; ayrılık, karanlık, hasret ve keder demektir. Bu duyguların neticesinde hayal, gözyaşı, uykusuzluk âşığın gecelerinin vazgeçilmezi olur. Pertev bu duygularını; “leyl-i fûrkat, leyl-i hecr, şeb-i deycûr, şeb-i fûrkat, fûrkat şebi, şeb-i deycûr-ı hicrân, şeb-i deycûr-ı firâk, şeb-i iftirâk, şeb-i hicrân, leyl-i hicrân, şeb-i muzlim” ifadeleriyle dile getirir.

Ayrılık gecesini kıyamet gecesini olarak gören şair, ayrılık olarak gördüğü gecenin, gündüze yani kavuşmaya dönmesini arzular:

Kıyâmetün gicesidür ana nümûne-nümâ

Bu leyl-i fûrkate yâ Rab nehâr olur mı 'aceb (G. 28/5)

Âşığın şiddetli ahları ayrılığın kederiyle gecedan sabaha kadar ateşhane olup âleme alev saçmaktadır:

Âh-ı serdüm gam-ı hecrüñ ile şeb tâbe-seher

'Alev-efşân oluyor 'âleme külhan külhan (G. 388 /4)

Âşık için karanlık geceler, sevgiliden ayrı olduğu gecelerdir. Ayrılığın karanlık gecelerinde yolunu kaybeder, yoldan sapar. Âşık, gecesinin sevgilinin nuruyla dolmasını ister. Çünkü âşıkların gecesini, sevgiliye kavuşmakla aydınlanır:

Şeb-i deycûr-ı firâkunda olurduk güm-râh

Meş'al-i kâfile-i 'aşk senün nûrundur (G. 191/5)

Ayrılık gecesinin sonu haşr sabahı da olsa âşığın şevkine hâlel gelmez. Zira âşık, yolundan dönmez.

İrse sabah-ı haşre şeb-i iftirâkumuz

Olmaz hâlel-pezir bizüm iştiyâkumuz (G. 204/1)

Sevgilinin yüzü, ayrılığın karanlık gecelerinde âşığa aydınlık sunar. Ayın ışığı, parlaklığı sevgilinin aydınlığı yanında önemsizdir. Ay, âlemi aydınlatan sevgilisinden âlemi süslemeyi yani aydınlatmayı öğrenmelidir:

Nûr-bahşâ-yı şeb-i deycûr-ı hicrândur ruhun

Senden öğrensün gelüp meh 'âlem-ârâlanmagı (G. 548/2)

2.3.1 Hayal-Rüya

Gece, hayal ve hülyaların, rüyanın zamanıdır. Şair, sevgilisini istediği kalıba sokarak hayallerinde yaşatacak, yüzüne hasret olsa da, rüyalarında görüp hem hasretini dindirecek hem de mutlu olacaktır:

Rûz-ı rûşen her gicem hâb u hayâliyle anun
Rûyın isterse o bî-mihr ü vefâ göstermesün (G. 381/4)
Vâ'iz söziyle bü'l-hevesân hazz-ı nefis için
Peygülesinde her gice kasr-ı cinân yapar (G. 86/7)

Âşık, sevgilinin hasret ve hayaliyle gecelerini uykusuz geçirir. Ömrü cefayla geçen şair, bir gece sevgiliyi naz uykusundayken görebilmiştir:

Cefâlar ile geçdi müddet-i 'ömrüm fakat bir şeb
O şûh-ı mest-i nâzı hâb-ı istignâda gördüm ben (G. 404/5)

Şair, boş hayallerle ömrünü geçirirken, bir gece rüyada bolluk ve varlık hâlleri görmüştür:

Mürûr itmekte iken mâlihûlyâlarla evkâtum
Refâh-ı hâli Pertev bir gice rü'yâda gördüm ben (G. 404/7)

Âşık, her anında yârin hayaliyle başbaşadır. Onun gül gibi bedeni, şeker gibi ağzı, pembe teni gönlünden ve zihninden bir an olsun silinmez:

İtdigüm her ân u her sâ'at hayâl-i vuslatın
Gice gündüz çekdigüm dâ'im cefâ-yı fûrkatin
Eyleyen pinhân dil-i zârûmda nâr-ı hasretin
Gül-beden sükker-dehen bir penbe-tendür âh âh (M. 89/3)

Gündüz iş ve çalışmayla meşgul olunan vakitler olduğundan, misafirlik gibi sosyal hayata yönelik faaliyetler için akşam ve gece vakitleri tercih edilir. Pertev de sevgilisinin hayaliyle mutlu olduğunu, onun bir gece gönlüne misafir olup gam evi olan gönlünün gül bahçesini kışkandırır duruma geldiğini, bundan dolayı şairin gonca dolu dağlanmış sinesinde güller açmıştır:

Bir şeb ki gelüp sînede mîhmân oldı
Gam-hâne-i dil reşk-i gülîstân oldı
Pür-gonçe idi dâg-ı derûn-ı Pertev
Açıldı bütün gülleri handân oldı (R. 1)

Âşık, o kadar vefalı ve fedakârdır ki, sevgili geceleyin nazlı nazlı uykudayken âşık onun yanbaşında durup parlayan bir mum olmayı istemektedir. Şair, “pertev” ifadesini tevriyeli kullanarak hem kendini hem de aydınlığı kastetmektedir ve gece sevgilinin parlak mumu yani aydınlığı olmayı arzular:

Sen nâz ile der-hâb yaturken gice şâhum
Pertev sana bir şem'-i mülemma' beden olsun (G. 375/5)

Âşık, gönlünü kaptırdığı güzele sadakatle bağlı olduğu için her gece başkalarının hayallerini parlatan ay gibi parlak yüzlülere gönlü zerre kadar güneş/şefkat olmamalıdır. Pertev mihrin zerre oynamaması fakat ayın her gece bir menzili aydınlatması karşılığıyla, ayın aylık hareketlerini işaret eder. Muvakkitlerin zaman tayininde, ayın aylık hareketleri büyük önem arz eder:

Zerre-i raksân-ı mihr-i hüsnî itme gönlünü
Her gice bir menzili rahşân iden Mehveşlere (G. 482/4)

Divan şiirinde pervanenin ışık etrafında dönmesi ve sonunda da döne döne ışığa yapışıp can vermesi, bülbülün gül için kendini yaralaması çokça değinilen hususlardandır. Gece olup mum yandığında ortaya çıkan ve mumun etrafında dönüp duran pervane gibi âşık da gece aşkının zirvesine ulaşır:

Bülbül için gül yakasın çâk idüp hayrân olur

Şem'alar pervânesiçün giceler sûzân olur

Servler kumrîleri da'vetle ser-cünbân olur

Yok mı insâfun a zâlim merhamet itmez misin (Murabba 74/2)

2.3.2. Gözyaşı

İnsanın gam ve kederinin en belirgin hali, ağlamaktır. Ağlamak, duygu yoğunluğunun bir dışavurumu olsa da, gösterilmek istenmeyen bir eylemdir. Şair yalnızlık, hasret, ayrılık gibi duyguların daha bir kendini hissettirdiği demler olan gece vaktinde bu hali çokça yaşamıştır. Gizli duyguları böylece açığa çıkmıştır. Gecenin karanlığının aydınlığa kavuşması ve gizliliğinin meydana çıkması, nafîle ibadetlerden olan “teheccüd namazı”nı akla getirmektedir. Halk arasında nafîle namazların, gösteriş olmaması için, gizli kılınmasının makbul olduğuna, özellikle de teheccüd namazının, kabir ve berzahta manen bir aydınlık sağlayacağına inanılmaktadır:

Çeşmüme eşkümün bu gice Pertevâ yine

Meydâna çıkdı gizli olan mâ-cerâları (G. 506/7)

Âşığın en dertli olduğu zamandır gece. Sevgili; hayallerinin ve bitmek bilmeyen uykusuz gecelerinin sebebidir. Şair yine böyle bir gecenin neticesinde kendi kendine o ay yüzlüyü anıp ağlamıştır. Bu hâlinin de kendisini dillere düşürdüğünü söyler:

Dün gice hod-be-hod o mehi andum akladum

Zannum odur ki gûş-ı sühan-çîn'e dek gider (G. 192/4)

2.3.3. Uykusuzluk

Divan şiirinde âşık, aşkının derdiyle ve sevgilinin hasretiyle geceleri uyuyamaz, sabaha kadar aşkının kederiyle inler. Gece, her şey uykuda ve dinlenmedeyken âşık gece boyu hayalleri, kederleriyle başbaşadır. Sevgili yüzünden hep uyanıktır:

Hep senünçündür benüm zâr olduğum

Subha dek her gice bîdâr olduğum (G. 359/1)

Sevgili geceden sabaha kadar gururla uyku zevkindeyken; âşığın bülbül gibi figan edip inlemesi mesleği haline gelmiştir:

Bülbül misâli meşk-i figân oldu pîşesi

Şeb tâbe-rûz nahvet ile mest-i hâb iken (G. 395/5)

Şair, uykusuz gecelerinin ve hüznünün sanki aşk derdinden değil de birinin ahını almaktan kaynaklı olduğunu ifade eder:

Zâr itdüñ ise dilleri bîzâr olacaksın

Şeb tâbe-seher sen dahi bîdâr olacaksın (G. 382/1)

Pertev, Mahir Efendi'nin beytini tahmininde, yârin eşiğinde beklediği halde değersiz oluşuna hayıflanır. “Uykusuz kişilerin yıldız kaymasını izlemesi” veya yıldızları sayması sıkça görülen durumlardan biridir (Pala 1995: 571). Pertev de her gece kederle dolu olup yıldızları saydığını ve böyle gecesini ihya edip sabaha ulaştığını; bunun ne kadar güç bir iş olduğunu ifade eder:

Âstânun bekleyüp bî-i'tibâr olmak da güç

Künc-i gamda her gice encüm-şümâr olmak da güç

Böyle tâ rûz-ı vasıl şeb-zindedâr olmak da güç

“*Bâr-ı hecr-i dil-bere takat-medâr olmak da güç
Pâyâdâr-ı vuslat olsam pâydâr olmak da güç*” (T. 42/1)

2.3.4. Yeis-Umut

Tasavvufi düşünceye göre insan ümit ve korku ile yaşar. Bu ümide göre insan Allah’ın rahmetinden hiçbir zaman ümidini kesmez. Pertev, bu ümide dikkat çekerek Allah bir yüzden dolayı kulun yüzünü karartsa dahi tıpkı gecenin nihayetinin aydınlığa kavuşması gibi yüz karasının da kaybolup gideceğini ifade eder:

*Yüz karasın mahv ider mânende-i pâyân-ı şeb
İtse de vechi siyâh Allâh bir yüzden dahi* (G. 559/2)

Âşık için en dayanılmaz şey, sevgilinin etrafındaki rakib/ler/idir. Âşık, bunca cefa çekerken sevgili ağyârlarla gülüp eğlenir. Âşık, aşk kederiyle akşam eder yani vaktini sürdürür:

*Sen gül açıl agyâr ile ben böyle a zâlim
Her gün gam-ı ‘aşkuñ ile ahşâm ideyüm mi* (G. 524/3)

2.3.5. Karanlık

Gecenin karanlığı; korku, endişe, hüzn, keder gibi duyguların da yoğun bir şekilde yaşanmasına sebep olur. Pertev, gecenin karanlığını vurgulamak için: “*şâm-ı deycûr, zulmet-i şâm, leyl-i târ*” ifadelerini kullanır. Bu ifadelere tezat oluşturmak adına da “*subh-ı vuslat, subh-ı saâdet, subh-ı ‘id*” gibi ifadeleri kullanır.

Gece karanlık olduğundan çoğu şey görünmez. Fakat sevgilinin elmas gibi ışıltılı saçları sanki yıldızlar gibi olup geceyi bereketlendirmiş ve elmas gibi doğuyu seher vaktine çevirmiştir:

*Tâb-âver olup zülf-i şeb-i ahter-i elmâs
Viridi giceye feyz-i seher hâver-i elmâs* (G. 231/1)

Âşığın hayal ve hatırında; sevgilinin yüz ve saçıyla ilgili hususiyetler önemli bir yer tutar. Şayet sevgilinin perçemi, zülfü ve yanağındaki ayva tüylerini önemsiz görmek, bütün bunlara gece vakti bakıp geçmek gibi olur. Hâlbuki sevgilinin bu güzellikleri âşık için öyle kıymetlidir ki, âşık ne kadar övse yine de az gelir:

*Perçem ü zülf ü hatı gice geçüp itme nigâh
Ne kadar medh ü senâ olsa be-câdur gîsû* (G. 433/4)

Gece, karanlık olması yönüyle sırdır ve birçok şeyi örtüp gizler. Âşık gece karanlığında sevgilisinin mekânının etrafında dolanıp durur. Sevgili, gece olmasına rağmen âşığın aşk ateşinin parlaklığıyla sanki penceresine güneş doğmuş zanneder ve uyanır. Şair, pervanenin şem etrafında aşkla dönmesi ve nihayetinde aşkından canını feda etmesi mazmununu kullanır:

*Pertev-i şu’le-i ‘aşkum görüp olmuş bîdâr
Gice gün togdı sanup revzen-i kâşanesine* (G. 486/5)

Âşığın karanlık geceleri, sevgiliyle aydınlanır, kıskançlık gözleri de ancak sevgiliyle körelir:

*Şeb-i deycûrumı nûr itmek ise ancak olur
Çeşm-i hussâdumı kûr itmek ise ancak olur* (G. 149/1)

Şair, “papas karası” adıyla bilinen üzüm çeşidinden bahseder ve bu üzümün gece gibi kara olmasına, suyunun da adeta mehtabı andırıldığına vurgu yapar. Bazı divan şairleri *papas karasını* siyah üzümünden çekilen bir çeşit rakı olarak şiirlerinde işlemişlerdir (Onay 1996:390-391):

N'ola papas karası şeb gibi siyâh olsa

Üzümde zâhir olur mâh-tâb-ı 'âlem-i âb (G. 38/10)

Pertev, kendi şairliğini övmek adına da gece-gündüz, karanlık-aydınlık karşıtlığından istifade eder. Şeyh Galib'in bir beytini tahmis eden şair, fikir güneşinin hilâl olan ayı dahi dolunaya çevirdiğini hatta gecenin karanlığının hayalleriyle sabaha döndüğünü yani aydınlandığını ifade eder. Zira çevik bir at olan şair tabiatı, dokuz feleği ayağının altına serer. Pertev'in, şairliğini övmek adına da muvakkitliği hatırlatacak şekilde: "hilâl, meh-i tâm, nüh-ecrâm" ifadelerinden yararlanması dikkat çekicidir:

Hilâli Pertev-i fikrüm ider iken meh-i tâm

Hayâlüm ile olurken sabâh-ı zulmet-i şâm

Semend-i tab'uma pâ-mâl iken bu nüh ecrâm

"Kemend-i nazmum iderken gazâl-i ma'nîyi râm

Yine o şûhuma Gâlib gazel beğendüremem" (T. 56/5)

Divan şairleri gecenin karanlığını; siyahlığı öne çıkararak da belirtmişlerdir. Pertev Divanı'nda gece, kara ve karanlığı vurgulamak için: "şeb-gûn, şeb-i deycûr, şeb-reng, şeb-i muzlim, zalâm-ı şeb" ifadeleri kullanılmıştır.

Âşık, delilik vadisinin sersemi olup gezmektedir. Zira sevgilisinin gece renkli kâkülüne Mecnun, Leyla'nın adını koymuştur:

Rûhî ser-gerdân-ı vâdî-i cünûn olmuş gezer

Kâkül-i şeb-gûnuña Mecnûn-ı Leylâ koymuş ad (G. 60/2)

Gece renkli tüylerinin altından ben ortaya çıkınca saadet sabahının parlayan yıldızı sandılar. Şair, ben sözcüğüyle tevriye yapar:

Ahter-i tâbende-i subh-ı sa'âdet sandılar

Zîr-i şeb-reng-i hatundan âşikâr oldukça ben (G. 410/6)

2.3.6. Gurbet

Klasik türk şiirinde "subh-ı vatan" ve "şâm-ı gariban" terkipleri sıklıkla birlikte kullanılır (Tok, 2023:253). Sevgilinin saç ve yanağı ne zaman karşı karşıya gelse âşığın gözüne memleketin sabahı gariban bir akşam yani gurbet akşamı görünür. Dolayısıyla sevgilinin saçı yanağına denk geldiğinde şairin aydınlığı karanlığa döner. Pertev, "şâm" ifadesini hem akşam anlamıyla hem de Şam vilayeti anlamında tevriyeli olarak kullanmıştır. Subh ile şâm ve vatan ile gurbet arasındaki tezatlığı ortaya koyan şair aynı zamanda saç ile akşam; ârız ile de sabah arasında leff ü neşr sanatı yapmaktadır:

Zülf ü 'ârız ne zamân olsa mu'ârız Pertev

Çeşmüme subh-ı vatan şâm-ı garibân görünür (G.81/6)

2.4. Kavuşma-Vuslat

Âşık, bülbülün feryadından gülün gece açması gibi, inlemelerini duydukça kavuşma gecesinde sevgilinin gül gibi açılmasını arzular. "Gül açıl" ifadesini tevriyeli kullanan şair, sevgiliye olan aşkın derinliğini vurgulamak adına; sevgilinin âşığın inlemelerinden gül gibi açılmasını yani sevgiliyi görebilmeyi ve sevgilinin âşığın bu hâline gülüp eğlenmesini ister:

Vuslat şebinde nâlem işitdikçe gül açıl

Handân ider güli gice feryâdı bülbülün (G. 290/5)

Âşık için sevgiliye kavuşmak öyle kıymetlidir ki, sevgilisine duası da bu kabildendir. Hasret dolu âşık için kavuşmanın vereceği mutluluk gibi sevgilinin gece gündüzünün de öyle şevkli ve mutlu geçmesini diler:

Vakt-i visâl-i 'âşık-ı hasret-keşün gibi

Pür-şevk geçsün öyle gicen gündüzün senün (G. 303/4)

Ramazan ayında iftar sofralarının vazgeçilmezlerinden biri de şerbetir. Akşama kadar oruç tutmuş bünye için, hızla kana karışması ve enerji vermesi için mevsimine göre çeşitli şerbetlere çokça teveccüh edilir. Şair, sevgiliden ayrı olma orucundadır ve bünyesi, kavuşma gecesinde sevgilinin gül şerbeti gibi dudaklarını sunmasını ister:

Şeb-i vuslatda sunup şerbet-i gül gibi lebin

Sâ'im-i hicr idüm isterdi tabî'at şerbet (G. 39/5)

Sevgiliye kavuşan âşığın gecesi, güneşle (sevgili) aydınlanmıştır. Bundan dolayıdır ki, âşığın mecliste ay gibi parlayan muma ihtiyacı da kalmamıştır. Eskiden aydınlanmak için kullanılan ocak, mum, kandil, lamba vs. gibi aydınlatma araçları çerağ olarak adlandırılırdı. Çerağın yakılması “çerağ uyandırmak”, söndürülmesi ise “çerağı dinlendirmek” şeklinde ifade edilirdi. Çerağ nefesle değil, elin hareketiyle dinlendirilirdi (Keklik 2017: 152). Pertev'e göre de, sevgili çerağa el vermiş yani mumu dinlendirmiştir çünkü sevgili gecesini güneş gibi aydınlatmıştır:

Bezimde şem'a-i meh-tâba ihtiyâcum yok

Şeb-i visâlde ol âfitâb el virdi (G. 510/5)

Âşığın sevgiliye kavuştuğu gecesi, gündüzünden daha aydınlık olur çünkü âşık için sevgilinin saçının her bir kıvrımı güneş ve aydan birer parçadır:

Olmasun mı rûzdan rûşen şeb-i vuslat bana

Halka-i zülf-i siyâhun mihr ü mehdür her biri (G. 540/5)

2.5. Dua

Gece, kulun Allah'a kendini daha yakın hissettiği zamanlardandır. Gecesini dua ve niyazla, ibadet ile değerlendirir, tefekkür ve tezekkürü rahat ve yoğun olarak yapar. İslam âlimleri, gece yapılan duaların makbuliyetine vurgu yaparlar. Âşık, gece yarısı kabul olunan dualarının neticesinde bir kavuşma hazinesine korkusuzca erişmiştir:

Ayagum ugradı bir genc-i vasla bî-pervâ

Du'â-yı nîm-şeb-i müstecâb el virdi (G. 510/8)

2.6. Gece Sefası-Şeb-bû

Özellikle gece açması ve gece kokması yönüyle bilinen ve gecesefası, akşamsefası gibi adlarla da anılan şebboy şeb-bû/şebboy çiçeği, divan şiirinde az rastlanan bir çiçektir. Divan şiirinde daha çok sevgilinin saç ve kâkülüne teşbih edilmiştir (Bayram, 2001:768; 2007: 216). Pertev de şeb-bû/şeb-boyu sevgilinin saç ile ilişkilendirmiştir. Sevgilinin kâkülü açılrsa, gören akılsız bir mecnuna döner zira öyle bir kâkül ki sanki gecenin güzellik bahçesinin gece kokulu çiçeklerindedir:

Gören Mecnûn-ı lâ-ya'kil olur açılrsa ol kâkül

Ne kâkül bâg-ı hüsn-i Leylî'nün şeb-bûlarındandır (G. 93/2)

Pertev, sevgilinin yüzünü gece sefa veren bir çiçek bahçesine benzetir. Sevgili, yüzünden örtüsünü gece gündüz açıp kapatır. “Gece safa vermesi” yönüyle sevgiliyi nitelendiren Pertev, bu ifadeyle aynı zamanda şebboyun diğer adını kasteder:

Üşkûfezâr-ı gice safâdur cemâl-i yâr

Yüzden nikâbını şeb ü rûzân açar kapar (G. 173/4)

Ay yüzlü sevgilinin huyu, âşığın ahlardan duman çıkarmaktır. Şebboy çiçeği olan saçları da bu yüzden kara olmuştur. Sevgilinin yüzünün güzelliği âşığın canını yaksa da olsun, âşığın canına minnet olur. Şair “yana ko” ifadesiyle cinas yapmıştır:

Dûd-ı âh almadur ey meh hûyun

Olmaya kara kaçan şeb-bûyun

Cânımı yaksa da hüsn-i rûyun

Yana ko ko yana cânım yana ko (M. 78/2)

Mecnun bir gece misafir olup âşığın şebboy (gece kokulu) gülünü görseydi Leyla'nın yanağının derdi hatırından çıkardı:

Gül-i şeb-bûyımı görseydi bir şeb ger olup mihmân

Çıkardı hâtır-ı Mecnûn'dan derd-i ruh-ı Leylâ (Kıta 4/10)

2.7. Mehtap

Mehtaplı gecelerde, kayıklar eşliğinde Boğaziçi'nde düzenlenen sazlı-sözlü eğlencelere mehtap âlemi; bu âlemi konu edinen anlatılara ise mehtabiye/mehtâb-nâme demenin uygun olacağı (Durkaya 2020: 176) belirtilir. Pertev de geceyle ilgili beyitlerinde mehtap ve onun çağrıştırdığı anlam dünyasıyla ilgili birçok hususa yer vermiştir. Öyle ki “âlem-i âb” redifli gazeli divan şiirinde *mehtâbiye/mehtâb-nâme* türüne örnek şiirlerden biri olarak gösterilmiştir (Durkaya 2020: 176):

Şeb-i siyâh-ı garîbânda gün togıncaya dek

Münevver ola hemân âfitâb-ı 'âlem-i âb (G. 38/8)

Pertev, isyan karanlığının şefaatin nuruyla yok edileceğini çünkü karanlığı aydınlatan parlak dolunayın, gece yolunu yani karanlığı mehtaba çevirdiğini belirtir. “Salât-ı Kemâliye” de Hz. Muhammet'i övmek için kullanılan ifadelerden biri de; “bedrü'd-dücâ” terkididir. Şair, “bedrü'd-dücâ, şefaatin nuru” ifadeleriyle Hz. Muhammed'i anlatır. Hz. Muhammet'in şefaatin aya, sünnetini de mehtaba benzetir:

Zulmet-i 'isyânımız nûr-ı şefâ'at mahv ider

Ol şeb-i târîki meh-tâb eyledi bedrü'd-dücâ (G. 2/6)

Elmas gibi yanağın, suyunu gözyaşından alır ve gece parlayan değerli taşın fitiline de denizin yağı (mehtap) ışık verir:

Sirişkünden alur su kıt'a-i elmâs-ı ruhsârun

Fetil-i şeb-çerâğa şu 'leverdür revgan-i deryâ (G. 16/3)

Mehtap, ayın dolunay olduğu zamanlarda daha net ortaya çıkar. Güneşten aldığı ışıkla ayın geceyi gündüze döndürmesi gibi, sevgilinin yüzünün nuru da geceyi gündüze çevirir. Bu cümbüş biraz da mehtaptan kaynaklanmaktadır:

Ey mâh mihr-i rûyun ile leyl olur nehâr

Ancak biraz da cünbişe meh-tâbdur sebab (G. 30/4)

Kettân, keten denilen bitkiden elde edilen lif ipliği olup mehtabın etkisiyle ketenin renginin parladığı, üzerindeki lekelerin gittiği, elyâfının inceldiğine inanılır (Onay, 1996: 315-316). Pertev de, aşağıdaki beytinde bu hususa dikkat çeker: Şarabın, kesilmiş dal gibi olan kaba sofuyu yemyeşil edeceğini; mehtabın da keteni sırlayıp, yetiştirip büyüteceğini ifade eder. Şair, parlak dolunayın geceyi sırladığını vurgular:

Bürîde-şâh-ı zühd-i huşki ser-sebz eyleyen müldür

Viren neşv ü nemâ kettâna meh-tâb-ı şeb-i minâ (G. 17/7)

Şair bu gece, kayığında esmere çalan bir ay yüzünün olduğunu ve sayesinde keşmir mehtabının ortaya çıktığını ifade ettiği beytinde ay yüzlü sevgiliyi suda ışıltılı bir hareket halinde olan mehtaba benzetir. Şair; parlak, ince ve pürüzsüz bir kumaş çeşidi olan ve adıyla anılan bölgeden meşhur olmuş bir kumaş çeşidi olan keşmir/kaşmire de gönderme yapmaktadır. Ayrıca saye kelimesini gölge olarak düşündüğümüzde; Keşmirli sevgilinin gölgesiyle mehtap oluşturduğu anlamı da çıkarılabilir:

Bu gece Keşmirî bir meh-rû alup zevrakçeye

Sâyesinde Pertevâ meh-tâb-ı Keşmir eyledük (G. 294/5)

2.8. Yarasa

Yarasa anlamına gelen “huffaş”; gözleri küçük ve güçsüz olduğu için gün ışığında göremeyip, karanlıkta gören anlamındaki “hafeş” sözcüğünden türetilmiştir. Işıktan rahatsız olması, karanlıkta yaşaması nedeniyle edebiyatımızda çeşitli düşüncelere konu olmuştur (Ertap 1996: 110-111). Pertev, sevgilinin semtinde uçan bir yarasa olmayı arzu eder. Zira bu sayede onun ay yüzünün ışıltısından hissedar olabilecektir. Şair, pertev sözcüğünü tevriyeli kullanır:

Pertev-i mâh-ı cemâlünden olurdum behre-yâb

Gice kûyunda uçan huffâş olaydum kâşkî (G. 566/5)

3. SONUÇ

Divan şiirinin anlam dünyası, zengin ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sözcükler, yalnızca temel anlamlarıyla değil, aynı zamanda sanatlı ve sembolik kullanımlarla farklı anlamlara ulaşabilir. Bu durum, Arapça ve Farsça'nın sunduğu ifade zenginliği ve kalıplaşmış tamlamalar sayesinde, duyguların ve hayallerin derinlemesine aktarılmasına olanak tanır. Böylece aynı duygu farklı ifadelerle dile getirilebilirken, aynı ifadeler de farklı duyguları çağrıştırabilir. Şiiri güçlü ve değerli kılan unsurlardan biri de bu anlam ve duygu zenginliğidir.

Gecenin divan şiirinde şairler için taşıdığı anlamlar, özellikle bu esneklik bağlamında dikkat çekicidir. Şairler için gece, sadece bir zaman dilimi değil, aynı zamanda yoğun keder ve hüznün yaşandığı, ilhamla baş başa kalınan, duygu ve hayal dünyasının derinleştiği bir zaman dilimidir. Gecenin şairin dünyasındaki yeri, kederin ve üzüntünün yoğunlaştığı, aynı zamanda sevgilinin hayaliyle teselli bulunan bir alan olarak ortaya çıkar. Gündüz; umut, kavuşma ve neşe ile ilişkilendirilirken gece; yeis, ayrılık ve ıstırap gibi duyguların temsili haline gelir. Bunun yanı sıra gece, muhabbet meclislerinin ve sohbet ortamlarının canlandığı bir zaman dilimi olarak da karşımıza çıkar.

Muvakkitzâde Pertev'in divanında gece, şairin duygu ve hayal dünyasının güçlü sembollerinden biri olarak işlenmiştir. Gece özellikle ayrılık, hasret ve yalnızlık gibi duygularla yoğun bir şekilde ilişkilendirilmiş ancak aynı zamanda sevgiliyle hayalî bir buluşmanın yaşandığı, ilham kaynağı bir zaman dilimi olarak da değer kazanmıştır. Şair, gecenin karanlığını sevgilinin güzelliğiyle aydınlatmış, hayalleriyle bu karanlığı sabaha yani aydınlığa dönüştürmeye çalışmıştır. Şairin, gecenin bilinen ve simgesel anlamlarını sanatlı bir dille işleyerek, onu sadece bir zaman dilimi olmaktan çıkarıp duygu ve düşüncelerinin güçlü bir temsiline dönüştürdüğü görülmüştür. Gecenin çağrıştırdığı bu anlam katmanları, divan şiirindeki zengin anlam dünyasının ve şairin estetik yaklaşımının bir yansımasıdır.

Bu çalışmayla, Pertev'in şiirlerinde geceyi sadece şairin kendi duygu ve algılamaları çerçevesinden değil, aileden gelen bir algılama ve kültür açısından da ele aldığı görülmüştür. Şair, geceyle ilgili şahsi duygu ve değerlendirmelerinin yanı sıra; toplumun algı ve değerlerini ilgilendiren ve özel zamanlar olan “kadir, miraç, bayram, nevruz, helva geceleri”ni de şiirlerinde başarılı bir şekilde işlemiştir.

Pertev, şiirlerinde geceyi işlerken, baba mesleği olan muvakkitliği ilgilendiren mevzulara da yer vermiştir. Osmanlı Devleti içinde muvakkitler, yüzyıllarca, namaz, oruç gibi zamanın çok önemli olduğu ibadetler için vakit tayini yapmışlardır. Çünkü bu iki ibadet için özellikle akşam ve sabah vakitleri genel bir algılamayla değil net bir tespit ve hassasiyetle belirlenmesi gerekir. Muvakkitler de yanlışlık olmaması için zamanı anbean hesaplamışlardır. Pertev'in, zaman tayini işiyle meşgul olan bir babanın oğlu olarak, geceyi bu yönleriyle de değerlendirip işlemesi dikkat çekicidir. Pertev'in, şiirlerinde bu maksatla; gündüzün tam olarak ne zaman bitip akşam vaktinin girdiği, yine ufuk çizgisinden hareketle gündüzün tam olarak ne zaman başladığı gibi hususlara yer verdiği görülmektedir. Ayın bir aylık döngüsü içerisindeki “hilal, dolunay, vb.” adlandırmalara ve güneş, ay, yıldız, ufuk çizgisi gibi zamanın belirlenmesinde etkili kavramlara vurgu yapması, şairin bu yönünü belirtici

hususlardandır. Hatta şairliğinin övgüsünde dahi, muvakkitler için önemli olan ayın hareket ve menzillerini hatırlatacak şekilde: “hilâl, meh-i tâm, nüh-ecrâm” gibi ifadeleri kullandığı görülmektedir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AYDÜZ, S. (2004), Osmanlı Astronomi Müesseseleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4): 411-453.
- BAHAR, B. Ö. (2022). Divan Şiirinde Kadir Gecesi Tezahürleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 118-136.
- BAYRAM, Y. (2001), Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- BAYRAM, Y. (2007), Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler, *Turkish Studies*, 2/4.
- BEKTAŞ, E. (2017), Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- DEVELLİOĞLU, F. (1998), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 15. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı İslam İlmihali (2001), “Orucun Mahiyeti ve Önemi”, C.1, 381-382.
- DURKAYA, H. (2020), Klasik Türk Şiirinde Osmanlı Eğlence Hayatının Bir Yansıması: Mehtabiyeler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul.
- ERTAP, Ö. (1996), Divan Şiirinde Hayvan Motifi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ESİN, E. (1979), Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- EYİCE, S. (1996) “Gül Camii”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 14, s. 223-225.
- GÜFTA, H. (2010), Divan Şiirinde Vakt-i Seher, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15): 93-137.
- GÜZEL, A. (2012), Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HİBETULLAH İBNİ İBRAHİM (2011), Saatname, Hibetullah İbni İbrahim, hzl. Ahmet Buran, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAGÖZ, İ. (2010), Dinî Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.174.
- KARAMAN, H. vd. (2003), Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, (5.c.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KEKLİK, M. (2017), Osmanlı Toplum Hayatından Beyitlere Yansıyan Birkaç Örnek, *Türkiyat Mecmuası*, (27/1): 139-169.
- LEVEND, A. S. (2015), Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Dergah Yayınları, İstanbul.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ (2009), Burhân-ı Katı, (hzl) Mürsel Öztürk- Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- ONAY, A. T. (1996), Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, (hzl) Cemal Kurnaz, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÖNGÖREN R. (2004), “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, s. 441-448.
- PALA, İ. (1995), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, İstanbul.

- ŞEN, F. M. (1995), Beylikçi İzzet Bey Divanı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAĞMAN, S. E. (2007), Mustafa İbn Ali el-Muvakkit'in Usturlab Risalesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOK, E. (2023), Garip Kaldım Vatanımdan Uzakta: Klasik Türk Şiirinde Şâm-ı Garîbân, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz - Eylül 2023, S. 108, s. 245-257.
- UZUN, Ş. (2015) Klasik Türk Şiirinde Şeb-i Yeldâ, *Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, s. 353-370.

EXTENDED SUMMARY

This study, 18. it examines how the concept of night is processed in the poems of Muvakkitzade Pertev, one of the century divan poets. The aim of this study is to reveal the meanings evoked by the night in Muvakkitzade Pertev's poems. First of all, the concepts related to the night were scanned in the Pertev divan and the poems that emerged as a result of the findings were titled according to the meanings that the night evokes in the poet. A brief information was given about the life of Muvakkitzade Muhammed Pertev, concepts related to night and night were stated on his divan, it was revealed with which feelings and expressions the meanings evoked by night are used in the poet's poems, analogies and excuses related to night were focused on There are beliefs, habits and thoughts about the night in Turkish culture. Some of these are; In ancient Turkish culture, if there is a war between two regions, the spirits of different regions fight each other at night, and it is believed that whichever Decider wins, the ruler of that region will win the next day's battle. The Turks do not go out at night so that the arrows shot by the spirits at each other do not hit them. In the old Turkish tradition, the day symbolizes the sun, south and white, and the night symbolizes the moon, north and black. Hz. These are thoughts such as that Adam brought the nightfall from paradise and was afraid of the dark, therefore this time is called the evening hour, when a guest is received into a house at night, Allah and the prophet are guests in that house, and even angels of mercy will be guests in that house, the house will be protected from troubles and calamities, there will be no night in paradise. For Islam, the night has a special place and importance. There are many verses about the night in the Noble Qur'an. There are also religious and social rituals related to the night. The emotions that night creates in the human mind are usually associated with phenomena such as grief, longing, separation and death. In addition, the night is also connected with dreams of love and reunion. In classical Turkish poetry, the night is perceived and processed as a period of time when emotions and dreams are experienced more intensely, gamut and grief increase. In addition to expressing this aspect, which is the individual aspect of the night, poets have also included aspects of social life in their poems. It can be seen that both these aspects of the night are used successfully in Muhammed Pertev's poems. Pertev has also successfully processed "kadir, miraç, bayram, nevrüz, halva nights", one of the special nights especially related to public life, in his poems and has included the traditions and customs of these nights. In Pertev's poems, the elements of the night, the father's profession, that is, the job of determining the times, have also been identified. For centuries, the muvakkites in the Ottoman Empire have made a time determination for worship, where time is very important, such as prayer and fasting. Because for these two worships, especially the evening and morning times should be determined with a clear determination and sensitivity, not with a general perception. The Muwakkits have also calculated the time immediately so that there is no mistake. Pertev also makes it clear in his poems that he has knowledge about subjects such as exactly when the day ends and the evening time enters, and exactly when the day begins, again moving from the horizon line. During the one-month cycle of the moon, the "crescent, full moon, etc." the emphasis on names and concepts that are effective in determining time, such as the sun, moon, star, horizon line, are among the aspects that indicate this aspect of the poet. Even while praising his own poetry, Pertev used expressions such as "crescent, meh-i tam, nuh-ecram" to remind of the movements and ranges of the moon, which are important for muvakkites.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/2 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**SANATSAL İFADE BİÇİMLERİNDE MODERN'DEN POSTMODERN'E
DÖNÜŞÜMÜN TEMEL TAŞLARI; İKİ DEVRİM İKİ YÖNTEM ÇÖZÜMLEMESİ**

**The Foundation Stones of the Transformation from Modern to Postmodern in Artistic
Expression Forms; Two Revolutions, Two Methods Analysis**

ABDULKADİR ÖZNÜLÜER

Öğr. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü
Lecturer Dr., Mus Alparslan University, Technical Sciences Vocational School, Department of Handicrafts
a.oznuler@alparslan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-3087-787X

Atıf/©: Öznülür, Abdulkadir (2024). "Sanatsal İfade Biçimlerinde Modern'den Postmodern'e Dönüşümün Temel Taşları; İki Devrim İki Yöntem Çözümlemesi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 166-185

Citation/©: Öznülür, Abdulkadir (2024). "The Foundation Stones of the Transformation from Modern to Postmodern in Artistic Expression Forms; Two Revolutions, Two Methods Analysis", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 166-185

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types: Derleme/Compilation
Geliş Tarihi-Received Date: 17.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date: 04.10.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 166-185
Doi: DOI: 10.46790/erzisosbil.1391959

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

SANATSAL İFADE BİÇİMLERİNDE MODERN'DEN POSTMODERN'E DÖNÜŞÜMÜN TEMEL TAŞLARI; İKİ DEVRİM İKİ YÖNTEM ÇÖZÜMLEMESİ

The Foundation Stones of the Transformation from Modern to Postmodern in Artistic Expression Forms; Two Revolutions, Two Methods Analysis

ABDULKADİR ÖZNÜLÜER

Öz:

Sanat tarihi bizlere sanatın tarihini anlatırken, sürekli devinim halinde olan ve kendini durmadan yenileyen sanatçının ruh halini de gösterir. Buradan yola çıkarak her sanatçının kendi çağ koşulları çerçevesinde ilerleme kaydettiğini de görmekteyiz. Modern döneme gelene değin yaşanan tüm gelişmeler sanatta bir modern dönem yaşanacağını gösterdiği gibi modern dönem sanatının da evrilerek yeni bir döneme doğru aktığını yaşanan gelişmelerden anlamaktayız. Burada yeni bir sanat dönemine dönüştürecek çapta büyük etkisinin olduğunu gördüğümüz kırılma noktalarının ortaya çıktığını tespit etmekteyiz. Bu kırılma noktaları çok fazla olabilir fakat değişime gidecek büyük enerji sadece bir kaçından ortaya çıkmıştır. Bu durum her sanatçının bakış açısına göre değişebilir. Fakat genel geçer olarak çoğunluğun da kabul ettiği bazı kırılma noktaları vardır ki tek başına düzenli bir çizgiyi olduğu andan itibaren eğip bükülebilir veya kırılabilir. Bu yaşanan gelişme kendinden sonraki tüm gelişmeleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyecek ve ona yeni anlamlar katacaktır.

Modernizmden postmodernizme dönüşüm için gerekli büyük çapta enerji ortaya çıkarmış bu gelişmeleri çalışmamızda bir araya toplayarak, neden sonuç ilişkisi içerisinde, kronolojik bir şekilde ele almaktayız. Dönüşümün itici gücü haline gelen bu temel taşların nasıl meydana geldiği ve kendinden sonra nelere sebep olduğu ile ilgili tespitler yer alacaktır. Nihayetinde modernizmin hangi evrelerden geçtiği ve postmodernizme nasıl dönüştüğü konusunda analizler çalışmamıza konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modern, Postmodern, Sanat

Abstract:

While art history tells us the history of art, it also shows us the state of mind of the artist, who is in constant motion and constantly renewing himself/herself. From this point of view, we also see that each artist made progress within the framework of the conditions of his/her own era. As all the developments until the modern period show that there will be a modern period in art, we understand from the developments that the art of the modern period evolves and flows into a new period. Here, we determine that breaking points have emerged, which we see to have a great impact on a scale that will transform into a new art period. These breaking points may be many, but the great energy for change has emerged from only a few of them. This situation may change according to each artist's point of view. But there are some breaking points that are generally accepted by the majority, which alone can bend, twist or break a regular line from the moment it is formed. This development will directly or indirectly affect all subsequent developments and give them new meanings.

In our study, we bring together these developments, which have created a great deal of energy necessary for the transformation from modernism to postmodernism, and discuss them chronologically in a cause and effect relationship. It will include determinations about how these cornerstones, which became the driving force of the transformation, came into being and what they caused after themselves. In the end, the analysis of the phases through which modernism passed and how it transformed into postmodernism has been the subject of our study.

Keywords: Modern, Postmodern, Art

1. GİRİŞ

Sanat kavramının doğada oldukça geniş bir alanda hayat bulduğu, nefes almasa da varlığının izlerine rastlandığı düşüncesi oldukça makul görünmekte birlikte, doğanın inanılmaz derecede dengeli faaliyetleri, canlı yaşamına kattığı eşsiz değer ve ekolojik düzen bizi hayalperest olmaktan çıkarmaktadır. Yüzyıllarca sanatçılara ve bilim insanlarına kaynak olmuş bu cevherin bir parçası olarak kendimizi de bu kaynağa yani doğaya ait hissederiz ve onu taklit ederiz. İnsan eliyle ortaya çıkan sanat kavramında ise durum biraz daha basit bir şekilde gerçekleşir. Bu eşsiz kaynak, hayatın ana unsurlarından biri olan ve düşünebilen tek varlık özelliği taşıyan, insanoğlunun beyninde filizlenir ve çeşitli imgelere, görüntülere dönüşür. Nihayetinde sanatçının eliyle gerçek dünyada somut bir varlık olarak ortaya çıkar.

Kendini ifade edebilmek için iletişim kurmak zorunda olan insanoğlu sanatsal ifade biçimlerini de bir iletişim yöntemi olarak benimsemiştir. İletişimde duygu ve düşünceleri ifade etmenin en güzel yollarından biri olan sanat, yaşadığı dönüşümle bu ifade şeklinin çok çeşitli varyasyonlarını bizlere sunar. Gelişimi ile değişen ve dönüşen sanatsal biçimlerin her biri yeni bir anlatım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu evrim süreci önemli aşamalar kaydederek bu güne gelmiştir. Burada şu ayrımı yapmakta fayda vardır. Dönüşen sanatmış gibi görülse de öyle değildir aslında, dönüşen sanatçıdır. Toplumun bir parçası olan sanatçı yaşadığı çağa göre kendini düzenler ve yeniden başlatır. Daha sonra ortaya yeni biçimler, yöntemler ve malzemeler çıkar. Bu nedenle, gelişen ve sürekli ileri doğru evrilen dünyada, yeni sanat türlerinin ortaya çıkmasının doğal bir süreç olduğunu da anlamak gerekir.

1860 ve 1960 yılları arasında gerçekleşen sanat serüvenini sanatta modern dönem olarak adlandırmaktayız. Bu dönüşümün başlangıç noktası sanat kavramının bugünkü anlamını kazandığı ve sanatçıların özgürce kuramsal ve kavramsal çalışmalar yapmaya başladığı Fransız devrimidir. Sanatçı bağımsızlığına giden yolda ortaya çıkan yeni sanat görüşlerinin modern sanata evrildiği de aşikardır. Fakat ilk dönemlerde sanatçının kaynak olarak doğadan kopmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum Endüstri devriminin bir çıktısı olarak hayat bulan fotoğraf makinesi ile 1826'da Niepcenin çektiği ilk fotoğrafa kadar devam etmiştir. Fransız devrimi demokratik bir süreç başlatmış, sanatçı bağımsızlığı açısından modern döneme kapı aralamışsa, Endüstri devrimi' de öncelikle bilim ve teknolojiye yeni bir çağ başlatmış sanatta ise yeni yöntemler, yeni malzemeler, ve yeni bakış açıları yaratarak sanatçıya yeni bir amaç vermiştir. Bu amaç doğrultusunda sanatçı doğadan zamanla tamamen kopmuş, sanatı, geleneksel yöntemler ile eser üretiminden farklı bir seviyeye taşımıştır.

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan sanat akımları içerisinde modern sanatın dönüşümü olarak ele alınabilecek kavramlar belirlemektedir. Bunlar kübistlerin kolaj ve asamblaj gibi tekniklerde kullanıma soktukları atık nesne ve Dadacıların karşıt sanat düşüncelerini görsel bir ifadeye dönüştürürken kullandıkları hazır nesne kavramlarıdır. Bu iki kavramın sanatın geleneksel yöntem ve malzemelerinin genetiğine uymadığı görülmektedir. 1950'den sonra bu kavramların sanatçıları arasında yaygınlık kazanması ile sanatın ne ifade ettiği ile ilgili bir muğlaklık da ortaya çıkmış, sanat tarihçiler bu kafa karışıklığını tanımlamakta zorlanmışlardır. Aynı yıllarda ortaya çıkan, yöntem ve malzemeleri bakımından modern sanatın dışında görsel ve duygusal anlam içerdikleri için Yeni Gerçekçiler ilk postmodernler olarak gösterilmektedirler. Yeni Gerçekçiler Atık Nesne ve Hazır Nesne kavramlarının bir arada yoğun bir şekilde kullanımının hissedildiği yapıtlara imza atmışlardır. Aynı zamanda modern dönemin sonuna ve postmodern dönemin başına işaret ederler. Sonrasında ise 1960 yıllarında sanatında başkentinin Paris'ten Newyork'a taşınması ile resmi olarak Postmodernizm, yeni gelişmelerin ışığında sanatın yeni döneminin başlangıcını temsil etmektedir.

Bu bağlamda postmodernizme giden süreçte her biri değişim ve dönüşüme hizmet eden iki büyük devrim ve iki önemli yöntem olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, sanattaki dönüşümü hızlandıran bu etmenler, neden ve sonuç ilişkisi içerisinde ele alınacak, veriler ışığında yaşanan hadiselerin birbirleri

ile bağlantısını ve dönüşümde neden bir ana etmen olduğu görüşü kronolojik olarak, tarihsellik ve yorum ile birlikte derin analizlerle sunulacaktır.

2. SANATÇI ÖZERKLİĞİ; FRANSIZ DEVRİMİ

Sanat tarihinde, sanatın sanat ve sanatçının da sanatçı olmadığı uzun bir dönem olduğunu görüyoruz. Sanatın ilk ve en önemli aşamalarından biri kendi varlığını kabul ettirmek ve hakettiğini düşündüğü saygıyı kazanmak olmuştur. Uzun süre bir marangoz ya da kuyumcudan farkı olmayan ressam ve heykeltıraşların zanaatkar kategorisinden çıkmak için ayrıca bir çaba sarfettiklerine rastlamamakla birlikte yaşadıkları çağında buna pek elverişli olmadığı anlaşılmaktadır.

Sanatçıların içinden geçtiği her çağ farklı koşullar yaratmış ve onları ya güdümleyerek etkisi altına almış olduğu din ve siyasetin sanatı bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Antik çağları da içine katacak olursan Rönesans, Barok ve Rokoko gibi büyük sanatçıların ortaya çıktığı dönemlerde bile bugün sanatçı olarak ele aldığımız büyük şahsiyetler esnaf olmanın dışına pek çıkamamışlardır. Bu durum bir hayli uzun sürse de en nihayetinde 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi ile son bulmuş ve sanatçılar ilk defa bağımsız ve yaratıcılığın tamamen kendi duygu ve düşüncelerinden kaynaklandığı, sanatçının bir deha sanatında yüce bir iş olduğu düşüncesine ilk adımlarını atmışlardır. Fransız devrimi devrimler çağı olarak tanımlanan 18. yüzyılın en önemli olaylarından biridir. Yanı sıra toplumsal zeminde de kabul gördüğü için etkileri çok yaygın bir şekilde hissedilmiştir. Sonraki süreçte ise önce Avrupa'da daha sonra da tüm dünyada demokratik parlamenter yönetim sistemi belli seviyelerde görülmeye başlanmıştır.

“1789'da Fransa'da başlayan siyasal ayaklanmanın adı olan 'Fransız Devrimi'nin nedenleri üzerinde tarihçiler birleşmemekte, bazıları bu olayı 'Aydınlık Çağı'nın bir entelektüel hareketi olarak görürken, bazıları ise ezilen sınıfların feodal zulme karşı ayaklanması olarak telakki etmektedir. Zamanla Fransız Devrimi'nin esas nedeninin 17 ve 18. Yüzyılın yetersiz vergi sistemi, Krallığın savurganlığı ve Amerikan Devrimine karışması sonucu dev bir kamu borcu olduğu teslim edilmiştir.” (Giritli, 1989, 540).

Bu durum aslında monarşi ile yönetilen Fransa'da mevcut yönetimin aşırı borçlanmanın paralelinde lüks bir hayata devam eden zihniyetin bir sonucu olarak gelişmiş, mali ve ekonomik bir krizdir. Bu kriz kralın ve yakın çevresinin otoritesini öylesine sarsmıştır ki uzun zamandır toplanmamaları için ayak direttiği meclisi kendi isteğiyle toplamaya karar vermiştir (Trask 2005, 1).

Meclisin toplanması, Fransız toplumunda ekonomi başta olmak üzere diğer problemlerin çözülebileceği hususundaki inancını artırsa da durum böyle olmamış, aksine; “5 Mayıs 1789'da Versailles'de toplanan bu mecliste, oy verme işleminin nasıl olacağı sorunundan Fransız Devrimi çıkmıştır” (Giritli, 1989, 539). Ardından yaşanan gelişmeler Fransa'da eğitimden sağlık hizmetlerine, ekonomiden insan haklarına kadar bir çok alanda düzenlemeye sahne olmuştur. İnsan hak ve hürriyetleri bildirgesi imzalandıktan sonra ilk fırsatta demokratik seçimlere gidilmiş ve parlamenter sistemi getirilmiştir. Bu nedenle demokrasi ve insan hakları denince Avrupa'da bugün ilk Fransa akla gelmektedir.

Fransız devriminin sonuçları siyasetten, hukuk sistemine, sağlık sisteminden eğitim sistemine, kültür ve sanata kadar çok yaygın olmuştur. Hemen hemen her alanda olduğu gibi sanatta da köklü değişikliklere sebep olmuştur. Turani konuyu ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır; “Bireyin kendi iradesini kazanması Fransız İhtilali'nin getirdiği en önemli yenilikti ve bu irade, kendi isteğini özgür olarak sanata da getirecekti”(Turani, 2017, 26). Fransa'da yaşanan devrim özgür sanat anlayışının doğum tarihidir. Önceleri kral ve kilise arasında emir eli olan sanatçı ilk kez kendi dünyasında biriktirdiklerini ifade edebilecek özerkliğe kavuşmuştu. Sanatçıların, bugün bizim antik ve klasik olarak kategorize ettiğimiz önemli ustaların ayak izlerini takip eden kralın himaye ettiği eski akademik öğretilerden kopuş yaşayarak kendi tarz ve yöntemleri ile ileri atılmaları, dini ve mitolojik sahnelerden vazgeçerek, tamamı

kendi dünyalarının tutkularıyla dolu görüntüleri tasvir etmeleri sanatçılar adına bir bağımsızlık manifestosu olmuş ve sürekliliği sonucunda ise modernist sanat doğmuştur (www.star.com.tr).

Fransız devrimi insan değerlerine ilişkin yeni önermesi hızla kabul görmüş ve Avrupa'nın diğer ülkelerine hızla yayılmıştır. Devrimin dayandığı temel insani değerler insana insanca yaşamının eşsiz bir modelini sunuyordu. Bu durumun yarattığı olumlu etki kısa sürede ülke genelinde her meslek grubunu hareketlendirdiği gibi sanata da yeni bir yön ve ivme kazandırmıştır. Modern sanatın ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri olduğunu gördüğümüz insan hak ve hürriyetlerinin parlamentoda yasalaşıp yürürlüğe girmesi Fransız Devriminin en önemli sonuçlarından biri olmuştur (Turani, 2017, 27).

“Ardından yaşanan gelişmelerde sanat ile sanatçıyı değerlendirme biçimi de değişmiştir. Bu yeni dönemde bireyin yasal hakları ve emniyeti de devlet tarafından garantiye alınmıştır. Fakat sanatçının bir yaratıcı olarak hakları henüz esnaf loncalarının kayıtlarıyla sınırlıdır” (Turani, 2017, 38). Monarşinin sanatçıdan gasp ettiği en değerli şeyi olan kimliğini geri kazanması da uzun sürmeyecekti. O Dönem kayıtlarının esnaf loncalarında kayıtlı olması icra ettiği sanatı küçük el sanatlarının seviyesine düşürüyor ve toplumsal algıda bu şekilde şekilde geliyordu. Halbuki Kant sanatın ancak bir deha ile hayat bulacağını söyleyip sanatı diğer zanaatlar ve el sanatlarından ayırıyordu (Turani, 2017, 38).

“İşte sanat için sanat anlayışı sanatın gerçek değerlerinin araştırılması nedeni ile ilk kez bu sıralarda ortaya çıkıyordu. Victor Coussin 1818'de Sorbonne'daki ilk felsefe dersinde sanat için sanat görüşünü açıklıyor ve sanatın hoş ve faydalının yanında olmadığı gibi ahlakında hizmetinde bulunmadığını ortaya atıyordu.” (Turani, 2017, 38).

Anlaşıldığı üzere Fransız devrimi ile harekete geçen yeni bir sanatçı bilinci uyanıyordu. Sanat dediğimiz olgunun gerçek manada sanat kavramına dönüşmesinin ilk somut adımları bu dönem atılıyor ve sanatçıları da cesaretlendiriyordu. Yaşanan gelişmeler doğal olarak sanatçılar üzerinde bağımsız ve güdümsüz sanata dönüşüyordu. “Sanatçı bağımsızlığı, sanatla birlikte bir yasa olarak 1836'da yine Victor Coussin tarafından verilen bir önerge üzerine Fransız Parlamentosunda yasalaşyordu” (Turani, 2017, 38). Devrim yarattığı değişim sanatçının bağımsızlığını kazandığı ve toplumsal anlamda hak ettiği itibara ulaşmasının önünü açmıştı. Başlarda bu ortam sanatçıda kısmen keyfiliğe sebep olsa da bir süre sonra romantizm akımı ortaya çıkmıştır. Romantizm akımı Fransız devriminin getirdiği demokratik parlementer yönetim sistemi döneminin ilk sanat akımı olarak belleklerde belirmiştir.

2. SANATIN YENİ ÇAĞI - ENDÜSTRİ DEVRİMİ

Sanatın yaşadığı her çağda farklı kaynaklardan beslendiği görmekteyiz. 18. Yüzyılda ise yaşanan kitlesel çapta toplumsal olayların sanatın seyrini gerek anlam ve içerik bakımından gerekse yöntem ve malzeme bakımından değiştirdiği belirmektedir. Dolayısıyla dönemselsel olarak sanatsal gelişmeler ele alındığından sanat kavramını tek başına yalıtılmış bir şekilde ele almak yanıltıcı olacaktır. Sanatsal düşünce ve formların evrimine neden olan diğer etmenlerle birlikte açıklanmasına ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda sanatın etkileşime geçtiği her olay ve kavram göz önünde bulundurularak açıklanması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda bir anlatım şekli ile ancak modernizm ve postmodernizm kavramlarının dönüşümünü temellendirebiliriz. Endüstri devrimi özelinde ele alınacak olunursa yaşanan gelişmelerin sanat akımlarında ve sanatsal yöntem ve malzemelerde çeşitliliğinin artmasında çok önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Örneğin endüstri devriminin iki aşamasının da sanatta birer yeni kavram olarak karşılık bulduğu belirmektedir. Endüstri devriminin mekanik döneminin mekanik sanata elektronik döneminin ise elektronik sanata dönüşmesi bize bu etkileşime dair önemli bir referans sunmaktadır. Bu nedenle Fransız devrimi gibi Endüstri devrimi de sanatın dönüşümü açısından kayda değer katkılar sunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Birçok yeni gelişme gibi Endüstri devrimi de birden bire ortaya çıkmamıştır. Ayrıca ortaya çıkış süreci tek bir bölgede yaşayan bir grup insanın çalışmalarından kaynaklanmamaktadır. Bu nedenle çıkış tarihi ve yeri tam olarak belirtilememekle birlikte somut ilk örneklerine İngiltere'de rastlanmıştır. Paralelinde önce Fransa ve Almanya'da sonra Avrupa genelinde üretim koşulları çağa uygun bir şekilde yeniden dizayn edilmiştir. Bu çağda tarım ve hayvancılık geçim kaynakları sıralamasında en üstte yer aldığı için ilk örneklerine 1730'da dokuma sanayisinde rastlanmıştır. Sonrasında ise tarım ve hayvancılığa yönelik makineleşme dönemi başlamıştır. Endüstri devriminin ilk dönemi olan makineleşme dönemi kömür ve buhar enerjisi ile kullanılan makinelerin ihtiyaç duyulan her alanda görülmeye başlamasıyla ortaya çıkar.

“Bu dönemde ortaya çıkan pratik buluşlar, 1870 dolaylarına dek, sistemli araştırmalardan ve kuramsal bilimlerden çok sağduyuya ve geleneksel becerilere dayanan yetenekli teknisyenlerin ve işlerine sıkı sarılan girişimcilerin yapıtıydı. Bu dönem, demiryolunun kara ulaştırmacılığına yeni bir hız ve etkinlik kazandırdığı, okyanus gemiciliğindeki gelişmelerle, çelik teknelerin ve buhar gücüyle çalıştırılan pervanelerin tahta teknelerin ve pervanelerin yerini almasına yol açtığı kömür ve buhar çağıydı.” (McNeill, 2002, 651).

Endüstri devriminin İkinci dönemi ise keşfinin Benjamin Frankline atfedildiği fakat gelişiminde ve kullanım alanlarında bir çok bilim insanının rol aldığı elektriğin keşfi ile başlar. Bu dönem elektrik ile çalışan araç, gereçlerin ve fabrikalarda makinelerin çoğaldığı aynı zamanda petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının keşfi ile de otomobil ve uçakların görülmeye başlandığı bir dönemdir. Hızla gelişen bilim ve teknoloji baş döndürücü bir şekilde insanların hayatına girer. Bir çok alanda kullanıma sunulan bu yeni keşifler ulaşım, iletişim ve sağlık gibi önemli konularda toplumsal hayata kolaylıklar sağlamıştır.

“Birleşik Devletler'de, tamircilerin çalışma biçimini andıran bir çaba ve beceriklilikle yürüttüğü uzun bir yapım ve onarım sürecinden sonra Henry Ford, 1903'te otomobilini piyasaya sürdü, Wright Kardeşler'de, 1903'te bir uçak yaptılar. Ancak bu tür bireysel buluşlar, yerlerini gittikçe artan oranda, bir yandan bilimsel kuramla, öte yandan teknolojik süreçlerle sıkı ilişkiler kuran mühendisler ve bilim adamları tarafından çok iyi donatılmış laboratuvarlarda yürütülen sistemli araştırmalara bıraktı.” (McNeill, 2002, 651).

Bu dönemde hayata geçen büyük buluşlar endüstriyel üretimi de kısa sürede farklı bir noktaya getirmiştir. Bir zincirin halkaları gibi ortaya çıkan bilimsel gelişmeler başka iş alanlarını da etkilemiş, çalışma hayatında yeni bir seviyeye geçilmiştir. Bu durum kalifiye işçi ihtiyacını da doğurmuştur.

“Öyleki daha fazla mekanik güç, daha fazla hammadde, daha fazla üretilmiş mal, daha fazla atık, daha fazla ulaştırma; sanayi ve ticaret süreçlerini izleyecek daha fazla yazman, malları satın alacak daha fazla tüketici, satacak daha çok satıcı ve daha büyük sermayesi olan, daha çok insan çalıştıran büyük firmalar hızla ortaya çıktı. Daha eski, daha basit yapım biçimlerinin yerini, daha ucuz ve bazen aynı zamanda daha kaliteli mallarıyla fabrikalar aldı.” (McNeill, 2002, 654).

Fakat endüstri devriminde daha fazla pazara açılabilme için kurulan büyük fabrikalar veya benzer üretim hanelerin sürekli çalışabilmesi için ihtiyacı olan enerji kaynağının tedarik edilmesi ülkeler bazında büyük bir sorun olmuştur. Yanı sıra üretim nedeniyle ortaya çıkan kimyasal atık ve büyük çöp yığınları, küçük işletmeler ve el sanatlarının daha ucuz ve hızlı kitlesel üretimle baş edemeyişi gibi somut problemlere de kapı aralamıştır. Endüstri devrimi köyden kente göçün kitlesel boyutlara ulaştığı bir dönemdir. Daha iyi bir iş ve hayat imkanı bulabilmek için insanlar büyük endüstri şehirlerinde toplanmaya başlamışlardır. Fakat bu durum zamanla düzensiz bir hal aldığı için düzensiz yaşam koşullarına sebebiyet vermiş ve sonuç olarak mutsuz bir yaşama kapı aralamıştır. Yanı sıra şehirler bu kadar çok insanı ikame edecek şekilde kurulmadığı için plansız ve çarpık bir kentleşme ortaya çıkmış, eğitim ve sağlık sistemi çökmüş, işsizlik baş göstermiştir. İlk işçi sınıfı bu dönem ortaya çıkmış ve endüstriyel bir devrim, arka planda sefalet de yol açmıştır. Zaten sanatın beslendiği konulardan biride

budur. Hayatın gerçekleri ile yüzleşen sanatçı romantik tavrını bir kenara bırakır ve gerçeği olduğu gibi aktarmanın yollarını arar. İşte bu dönemde öncülüğünü Fransız ressam Gustave Courbet'nin yaptığı Realizm akımını gündeme gelir. İlham kaynağının yaşamın ve tabiatın tüm gerçekliğinde bulan realistler arasında Millet ve Daumier gibi ünlü sanatçılarda vardır. Courbet'nin 1850'de yazdığı manifestosunda realizmi “Yaşayan sanat yapmak... Hedefim budur” şeklinde özetler (Antmen, 2008, 12-13).

“Beş yıl sonra “Paris Dünya Fuarı’na kabul edilmeyen resimlerini kendi açtığı kişisel “Gerçeklik Pavyonu”nda sergileyerek resmi otoriteye başkaldırması ise, bu dönemde yaşanan akademik-avangard çekişmesinin farklı sanatsal arayışlarla olduğu kadar, bağımsız sanatçı tavrıyla da ateşlendiğine başlıca örnektir.” (Antmen, 2008, 12-13).

Resim 1. Gustave Courbet, “Günaydın Bay Courbet”, 1854, Tuval Üzerine Yağlıboya, Fabre Müzesi

Endüstri devriminde oluşan endüstri kentlerinde temeli çoğunlukla ekonomiye dayanan sınıf farklılıkları ve buna bağlı olarak bir kast sistemi ortaya çıkmıştır. Neticede toplumu oluşturan bireyleri ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü ayırdığı görülmektedir. Realizm akımı ise meseleyi sanatsal bir zemine çekerek, her bireyi kendi yaşamı içerisinde, idealize etmeden olduğu gibi yansıtır. Sonuç olarak Realizm endüstri devrimi şartları içerisinde hayat bulmuş ve sanatsal bir ifade yöntemine dönüşse de modern sanat akımları içerisinde görülmemiştir. Fakat endüstri devrimi koşullarının etkisi ile ortaya çıkan tek sanat akımı Realizm değildir. Endüstri devriminin aşamaları hakkında bilgi verirken yoğun laboratuvarlaşma ve bilimsel deneylerdeki artıştan bahsetmiştik. Bu deneyler arasında ışık ve renk üzerine yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Özellikle Chevreulle, Helmholtz ve Newton'un bu bağlamda yaptıkları bilimsel deneyler ile ortaya çıkan renk teorilerinin sanatçılar arasında yoğun ilgi ile karşılanması ve konu ile alakalı tartışmalar başlaması sonucunda, Claude Monet, Edouard Manet, Edgar Degas ve Pierre Auguste Renoir gibi ressamlar güneş ışınlarının anlık etkilerinin resimsel betimleme de konu edildiği izlenimleri çalışmalarlarıyla gündeme taşırlar. Bu ressamlar 1860 yılında ortaya çıkan Empresyonizm akımının öncüleridirler. Empresyonistler “doğa nesnelere üzerindeki ışığın, güneş renklerinin karşılığı olan boyalarla saptanmasını amaç edinmişlerdir” (Turani, 2017, 50). Fakat buradaki asıl mesele doğada ışığın etkileşimi ile oluşan renklerin sanatçının benliğinde uyandırdığı duygusal renkleri yansıtmaktır. Bu nedenle resim ile betimlenen konu arasında çizgi, doku ve renk farklılıkları görülür. Lynton modern sanatın öyküsü adlı kitabında konuya dair şu ifadeleri kullanır; “Empresyonist resimlerde ne çizgi, ne kompozisyon, ne insanın hayran olmasını gerektiren bir özellik, ne de neyin düşünülebileceğini belirten bir ipucu vardı. Belki sabırla ve resimlere verilen adların yardımıyla bunlardan bazılarının manzara resimleri olduğu sonucuna varılabilirdi” (Lynton, 2015,5).

“Empresyonistler, eşyanın ışık altındaki ve atmosfer içindeki görüntüsünü ele aldıklarından dış görünüşleri değerlendirmek durumunda idiler. Bu yönden bakılırsa objenin gerçeği ya da gerçek formuyla hiç ilgilenmemişlerdir. Ve formu yanlış gösteren ışık gölge gibi nesne biçimi ile ilgisi olmayan şeyleri resimlerine aktardılar. Bunun yanında, görüntü dolayısıyla desende ortadan kalktı ve nesneye bağlı biçim yerine, izlenime bağlı biçim ortaya çıkmıştır.” (Turani, 1990, 514).

Empresyonizme kadar resim sanatında renk bu denli etkinliğini artırmamıştı. Önceleri öncelikli gaye resimde formu oluşturmak yani biçimsel yeterlilikti. Fakat empresyonistler anlık izlenimleri resmetme adına hızlı fırça darbeleri ile resimler yapmaya başlayınca sıvı biçimler ve katı biçimler arasındaki net fark ortadan kalkmaktadır. Bu durumda katı biçimlerde bir erimişlik ve bitmemişlik havası yaratır. Bu nedenle çoğunlukla ressamın neyi betimlediği anlaşılmamaktadır. *“Işık ve rengin bu şekilde kullanımı sonucunda resim yüzeyini titreyen renkler, birbiri içinde eriyen ışık dalgaları kaplar”* (Öndin, 2019, 24). Dolayısıyla *“nesnelerin biçimleri, resim yüzeyinde görüntü olarak hissedilecek derecede azalmıştır”* (Turani, 2017, 50). *“Yani bilim yolu ile bulunan ışık renkleriyle ilgili biçimleme mantıklarının resimde uygulanmak istenmesiyle, nesne biçimi de ışık gibi parçalara ayrılıyor ve bu durum hem İzlenimcilerde hem de Yeni İzlenimciler de değişmeyen sonuçlar doğuruyordu”* (Turani, 2017, 52).

Resim 2. Claude Monet, “İzlenim – Gündoğumu”, 1872, Tuval Üzerine Yağlıboya

Sonrasında ise Cezanne, Vangogh, Gauguin ve Seurat gibi Postempresyonist sanatçılar Empresyonistlerin renk ve biçimle alakalı katı kurallarına aykırı olabilecek düzenlemeler yapmaya başladılar. Özellikle Cezanne’ın çalışmalarını biçime yönelik yeni bir bakış açısı ile ele aldığı görülmektedir. Provence manzaralarında görülen bu tutumu, renkçi tavrından tam olarak vazgeçmediği için ileriye taşıyamadığı belirmektedir.

Empresyonizm resim sanatına getirdiği yeni ama radikal sayılabilecek bakış açıları sebebiyle modern sanat döneminin başlangıcını ifade eder. Modern sanattan Postmodern sanata dönüşümün de ilk adımını temsil eder. Fakat endüstri devrimi koşullarında gelişen modern sanat serüveni henüz başlamıştır. Empresyonistlerin endüstri devriminden olumlu bir çıkarım yaptığını ve bazı bilimsel gelişmelerin etki alanına girdiğini görmekteyiz fakat laboratuvarlar dışında endüstrinin arka sokaklarında birey üzerinde yarattığı tahribatı da gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda yoğun iş saatleri arasında ve daha önce deneyimlemedikleri bir yaşam şekli sebebiyle yeterince yorulmuş olan birey çöp yığınları, çevre ve ses kirliliği gibi olumsuzlukların yanı sıra bulunduğu ortamın aynı zamanda güvensiz olduğunu düşünmektedir. Sosyal bir alternatifi olmadığı için iş dışında nefes alıp o ortamdan uzaklaşmakta sorun yaşar ve bu durum nihayetini aşırı bireyselleşme, menfaat ve çıkar ilişkileri, anlık, geçici ilişkiler gibi sorunlu davranışlara yol açmıştır. Talu ‘Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey’ adlı makalesinde konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır;

“Bir mahşer kalabalığını anımsatan modern kentlerde, birbirini tanımayan kişiler, tüm duygusal ve toplumsal bağlardan koparak birbirleri ile anlık temaslar ve geçici ilişkiler kuruyorlardı. Günlük hayatlarında, toplu taşıma araçlarında, seyahat ederken, alışveriş merkezinde, iş ortamında rasyonellik bağlamından kopmadan, sadece gerektiği ölçüde ya da neden sonuç çerçevesinde iletişim kuruyorlardı.” (Talu, 2010, 148).

Devamında ise Talu; bu durum neticesinde insanlar bir arada yaşama kültüründen uzaklaşarak toplum olma özelliğini kaybeder. Ayrıca günlük hayatta basite indirgenmiş ve çıkar gözetken anlık ilişkilerin zamanla ahlak kavramını da ortadan kaldırdığını ve bizleri insan yapan özelliklerden mahrum bırakabileceğini belirtir.

O gün yaşananlar bu boyuta ulaştığında iş oranı artarken sosyal ve ruhsal problemler neticesinde iş ve işçi kayıpları başlamıştır. Üretimi yavaşlatan bu durumla baş edebilmek için ilk kez o dönemde insanların iş dışında sosyalleşebilmelerine olanak tanıyabilecek park ve bahçe çalışmaları başlatılmıştır. Bu bağlamda ilk belediyeçilik örnekleridir. Yanı sıra insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeğiyle yüzleşilir ve Sosyoloji bilimi önem kazanır. Aynı dönemde Freud, insanın bir ruhu olduğunu, hastalanabileceği ve tedavi yöntemlerinin bulunduğu içeren Psikanaliz adlı kitabını yayınlar. Freud’un bu çalışmaları bir çok alanda etkili olmayı başarırken sanatçılar üzerinde de önemli izler bırakmıştır.

Anlaşıldığı üzere Endüstri devrimi koşullarının yarattığı yeni bir bilinç ve yeni bir ruh hali vardır. Bu ruh hali içerisinde birey güvenli liman olarak düşündüğü iç dünyasına çekilir. Fakat buranın tahmin ettiği gibi güvenli bir liman olmadığını anlaması çok sürmemiştir. Kendini sonsuz olasılığın ve iç karmaşanın ortasında bulan birey dış dünyanın acımasızlığı ve güvensizliği ile iç dünyasının bilinmezliği arasında sıkışıp kalır. Sanatçılarında bu toplumun bir parçası olduğunu düşünürsek bu sorunların ortağı olarak tavrını sanatsal yöntemlerle açığa vurmak isteyeceğini de anlamak gerekir. Bu durum ise modern sanat döneminin ikinci durağı olan Ekspresyonizmi yani dışa vurumculuğu doğurur.

“Modernizm ile gelen yabancılaşma duygusunun kuvvetlenmesi, geleneksel olandan giderek kopmayı beraberinde getirmesi sanata da yansır, dünyanın fiziksel dönüşümü öznenin zihinsel dönüşümünü de etkiler. Gelenekseli reddederek öznel ve içsel olana yönelme sanatta da gözlemlenir ve bu yaratım sürecinde geleneksel olan için olağan değerler artık yabancı olur, hayal gücü de rasyonel olana tavır alarak deneyimlediği içsel alandan ivme alır. Yerleşik biçim ve geleneğe başkaldıran Dışavurumculuk bire bir mimesisi ve nesnel olanı reddederek içsel - öznel olana yönelir.” (Öndin, 2019, 88).

Resim 3. Edward Munch, Çılgılık, 1893, Tuval Üzerine Yağlıboya

Ekspresyonist ressamlar modern dünyanın yeni hastalığına yakalanmış bir ruh hali ile oldukça kaba ve sert bir o kadar da asi bir şekilde tuvalerini boyamaya başlamışlardır. Bozuk ruh hali betimlemelere bozuk çizgiler abartılmış, çamurlaşmış renkler ve bozuk anatomiye dönüşmüştür. Bu anlayışla üretilen kompozisyonlar gerçek dünyadan ümidini kaybeden sanatçının çılgınlıklarını temsil etmektedir.

3. ATIK NESNE

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Modern sanat akımları ortaya çıkmaya başlamış yeni teknik ve yöntemler, yeni malzemeler giderek daha sık sanatsal ifade biçimleri içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Atık nesne de bu malzeme yelpazesinin içerisine girmek üzereyken sanat ortamlarını ve o günün yaşam koşullarına göz atmakta fayda vardır. Burada asıl önemli soru bir sanat eseri içerisinde malzeme olarak neden atık nesne tercih edilmiştir?, benzer bir şekilde atık nesnenin sanatsal malzeme değeri görmesinin açtığı sonuçlar nelerdir?.

Öncelikle 20. Yüzyılın başlarında üretimden, tüketime geçişi neredeyse tamamlamış bir toplum olduğu görülmektedir. Açılan fabrikaların seri imalatta tüketime dayalı ürün çeşitliliğini artırması nedeniyle kimyasal atıklar, çevre kirliliğine ve çöp yığınlarına sebep olmuştur. Bu köyünü ve tarlasını bırakıp daha iyi bir yaşam vaadiyle büyük şehirlerde fabrika işçisi olmak için gelen insanların kaderidir. Büyük endüstri şehirlerinde ortaya çıkan nüfus artışı akabinde meydana gelen sosyal düzensizlik sadece eğitim ve sağlık sistemini dengesizleştirmemiş aynı zamanda şehirlerde oluşan çöp dağlarını da birlikte getirmiştir. Burada sanat malzemesine nasıl dönüştüğü ile ilgili sanatçı hassasiyetini ele alırken toplum ve çevre bilincini de görmezden gelmemek gerekir. Yanı sıra sanatçının bu tür toplumsal problemlere o toplumun bir parçası olarak ortak olduğunu unutmamak gerekir. Bu nedenle artan çöp miktarını oluşturan endüstriyel ürünlerin çeşitliliğini sanatçının nasıl okuduğu önemlidir. Öyle ki bu tür atık nesnelerin barındırdığı biçim, doku ve renk çeşitliliğinin sanatçıda karşılık bulduğunu görmekteyiz. Bu karşılığın ilk somut belirtilerini ise Sanatta atık nesneyi sanatsal malzeme yelpazesi içerisine ilk dahil edenler kübistlerdir. Pablo Picasso ve George Braque hem kolaj, asamblaj yöntemleri ile oluşturdukları kompozisyonlarda hem de sentetik Kübizm'de boyaya kattıkları sanat dışı malzemeler ile atık nesneye sanatsal değer vermiş ve işleriyle harmanlamışlardır. Kolaj çalışmaları ile başlayan bu anlayış asamblajlar da daha net olarak hissedilmektedir. Zaten kübistler farklı kılan da malzemelerin atık endüstriyel ürünler arasından seçilmiş olmasıyla direkt ilişkilidir.

Resim 4. Pablo Picasso, “Bambu Sandalyeli Natürmort”, 1912, Kağıt Üzerine Karışık Teknik.

“Kübistler kolajı, üstün cins olma arzusuyla resim sanatını değerden düşürmeye, bozmaya karşı girişilmiş bir şey olarak kullanmamışlardır. Aksine onların amacı uygulamalarında spiritüel benzetmeler kullanarak piktoral kompozisyonun gücünü artırmak ve değer katmaktır. Bir sigara paketinin resmini yapmaktansa, onun dolaysız şekilde bir malzeme olarak yüzeye yapıştırarak daha realistçe bir tutum içerisine girmişlerdir. Braque’ın yapay tahta ve mermeri animsatan çeşitli kağıtların yan yana durumları, çizgilerin oranlarını, biçimlerini ve renklerini zenginleştiren çeşitli tekstürler düz alanlar olarak görev alır ama kolaj objeleri tüm maddesel nitelikleriyle resimsel özelliğe bürünür.” (Adalı, 1996, 67-75).

Bu yöntemi sıklıkla kullanan Picasso ve Braque’ın yapmak istediği gerçeği dolaysız bir şekilde ham haliyle izleyiciyle buluşturmak ve sanatlarını doğal malzemelerle yüceltmektir. Bir nesnenin gerçeğini kullanmak yerine resmini yapıp tabiri caizse bir ‘miş’ gibi etkisi yaratmanın anlamsız olduğu kanısına

varmış olabilirler. Bu başlangıç ileride asamblajlar daha hissedilir bir atık nesne ve sanat ilişkisine evrilmiştir. Özellikle Picasso'nun atık nesnelere oluşturduğu asamblaj kompozisyonları o dönem sanatçıları için olduğu gibi ardından gelecek genç kuşaklara da ilham kaynağı olacaktır.

Resim 5. Pablo Picasso, "Gitar", 1914, Demir Levhalar ve Tel

Aynı zamanda heykelimsi etkileri de bulunan bu asamblajlar da kullanılan tüm malzemeler Picasso'nun oradan burdan bulup buluşturduğu endüstri menşeele fakat kullanılmayan atık nesnelere dir.

"İlkini 1912 yılında yaptığı gitar heykellerinde sanatçı, üç boyutlu farklı özelliklere sahip nesnelere bir araya getirilmesi anlamına gelen Asamblaj (birleştirme) tekniğini ilk kez kullanmıştır. Mermer, bronz ya da ahşap gibi geleneksel heykel malzemelerinin dışında karton veya saç gibi değişik malzemeler kullanan sanatçının gitar heykelleri, heykel sanatının tarihinde birer kırılma noktası veya yol ayrımı olarak nitelenebilir." (Erden, 2016, 171).

Atık nesnelere sanatsal ifade aracı olarak yeniden değerlendirilip değer verilmesi sanatta önemli bir aşamadır. Özellikle modern dönem sanatının gelişiminin doğru anlaşılması için kübistlerin kolaj ve asamblaj uygulamaları detaylı analiz edilmelidir. "Kübist sanatçıların bu denemelerinin kendi içinde modern olmalarının Berger'e göre iki nedeni vardır. Bu nedenlerden biri, sanatı paha biçilmez gören burjuva sanat kavramına bütünüyle meydan okumaları diğeri, herhangi bir hırdavatçı dükkanında bulunabilecek her türlü nesneden yapılmış olmalarıdır" (J. Berger, 1999, 66). Devam eden süreçte kübistlerin bu tür eğilimleri sanatsal ifade yöntemi ve malzemeleri üzerinde farklı düşüncelere sahip sanatçıları açısından avangarttır. Kendinden sonra ortaya çıkan bir çok sanatsal harekete de ilham kaynağı olan bu tavır çağdaş sanat düşüncesi ve malzemeleri açısından ise bir milattır.

4. HAZIR NESNE

Çok geçmeden sanat karşıtı bir grup genç sanatçının fitilini ateşlediği yeni fikirler Zürih'ten tüm Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Adına Dadaizm denilen geleneksel sanat anlayışına ve geleneksel malzemeye, müzeler, sanatın metalaşmasına karşı duydukları radikal tepkiyi Dadaizm dedikleri bir sanat hareketi ile başlattılar. Avrupa'da ve Amerika'da birbirlerinden bağımsız olarak gelişen dada üslubu çok geçmeden tüm sanat ortamlarına girmiş ve sanatçıları derinden etkilemiştir. Bu gelişmeler aynı zamanda Postmodernizm'in ayak sesleri olarak kabul edilebilir. Çünkü Dadaizm kendinden sonra ortaya çıkan tüm sanat akımlarını ve hareketleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkisi altına alabilmeyi başarmış bir akımdır.

Dadaistler tuval ve yağlı boya gibi geleneksel türden sanat icra yoluna karşı oldukları için yeni ve daha önce denenmemiş yöntemleri daha önce kullanılmamış malzemelerle üretme yoluna gittiler. Bunlardan en belirgin olan Hazır Nesne kavramını ilk dillendiren Marcel Duchamp'tır. Duchamp kullandığı hazır

nesneleri fikir sanatı olarak tanımlar. Dolayısıyla geleneksel sanat malzemesi yerine yeni bir malzeme anlayışını ortaya koyarak tuvalin dışında hazır nesnelere başrolde olduğu yeni kompozisyonlar uygular.

“Duchamp işlerini, izlenimciliğin yaratmış olduğu sınırların dışına, dil, düşünce ve görselliğin birbiri içinde var olduğu bir alana taşınmıştır. Orada, yeni zihinsel ve fiziksel maddelerin karmaşık etkileşimleriyle form değiştirerek daha yakın bir zaman dilimindeki sanatta bulunabilecek teknik, düşünsel ve görsel detayları müjdelemiştir. Kendi zamanının ötesinde olduğunu söylemiştir.” (Harrison&Wood, 2011, 760-761).

Resim 6. Marcel Duchamp, “Bisiklet Tekerleri”, 1913

Duchamp ilk kez bir hazır nesne olarak bisiklet tekerleğini yaptığında tarih 1913’ü gösteriyordu. Bir bisiklet tekerleğini bir mutfak pedestali ile bir ayaya getirdiğinde aklında sanat yapmak olmadığını bize ulaşan kaynaklardan görüyoruz. Sonrasında 1915 te A.B.D’ye gittiğin yıla kadar da bu nesne kompozisyonunun sanat olduğu ile ilgisi bir iddiası da yokmuş. Belli bir amacı ve bu hazır nesnelere sergileme fikri de olmadığı ekleyerek devam ediyor (Duchamp’tan aktaran Baykam, 1999, 234).

“Birkaç ay sonra bir kış gecesini betimleyen bir manzara resminin ucuz bir kopyasını aldım ve ufkuna biri sarı, biri kırmızı iki nokta koyduktan sonra ona ‘Eczane’ adını verdim. 1915 yılında New York’da bir dükkândan bir kar küreği satın aldım üzerine ‘Kırık Kolun Önünde’ sözcüklerini yazdım. Hazır-yapım deyimi işte o dönemde aklıma geldi.” (Duchamp’tan aktaran Baykam, 1999, s234).

1917 yılında Mott Works adlı bir firmanın ürettiği pisuvarı çıkarıp ters çevirerek R. Mutt olarak imzalayan Duchamp bu çalışmayı Çeşme olarak isimlendirmiştir. Hazır nesnelere arasından en tanınan ve en fazla spekülasyona uğramış, tartışılmış işi olan Çeşme sanat tarihi ve modernizm den portmodernizme geçişin en belirgin aşamalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sergilenmesi zaman alsada bir kamusal alanda sanat eseri olarak sergilendiği andan itibaren tartışmalar yerini eseri anlamaya ve anlamlandırmaya bırakmıştır. Duchamp Çeşme adlı çalışmasını bir sanat eseri olarak sergilemek istemesinin altında yatan bir çok neden vardır. Bunlar ilki sanatçının bir nesneye anlam katabileceği onu yeniden ele alıp yeni bir fikir katarak tasarlayabileceği inancı olmuştur. Ayrıca Hazır nesnenin bir pisuvar oluşu oldukça manidardır buradan da Duchamp’ın alaycı bir eleştiri yeteneği olduğunu anlamaktayız. Şayet müzelere ve sanatın metalaşmasına karşı tepkilerini pisuvarı sergileyerek gösterirken sanatçı muhataplarına ‘buyrun bunu da sergileyin ya da satın da görelim’ der gibi bir tavır vardır. Kendinden sonra gelen sanatçılar için bir referans olduğu için suistimale uğradını görmek gerekir. Çünkü sanat birikimi yeterli düzeyde olmayan genç sanatçılar için yanlış anlaşılması oldukça mümkün bir fenomen yatarak sanatı düşürdüğü tehlikenin kendisi de farkındaydı. Fakat bu denli bir suistimale uğrayacağını kendisinin de tahmin etmediğini varsayıyoruz (Atalan, 2002, 23-30).

Resim 7. Marcel Duchamp, “Çeşme”, 1917

Hazır nesne kavramı bir sanatsal malzeme olarak güncel sanat formlarının hatırı sayılır kısmında görülmektedir. Buda Duchamp’ın o gün yoğun tartışmalara sebep olan ve konusu sanatın sonu ya da sanatın komplosu adlı ünlü kitapların ilham kaynağı olan hazır nesnelere bugün sanat ortamlarında yadırgamadan ön koşulsun her sanatçı tarafından uygulamaya konabilmektedir. Bu da Duchamp ve hazır nesne kavramının postmodernizme giden süreçte bir nevi hızlandırıcı etkisini gözler önüne sermektedir.

Duchamp ve Dadaistler sanatı geri dönülemez yeni bir gerçekliğe getirdikten sonra ortaya çıkan hemen hemen bütün sanat akımları ve sanatçı grupları farklı özelliklere sahip hazır nesnelere farklı anlamlarda sanatsal çalışmalarında kreatif bir şekilde kullanmaya başladılar. Duchamp bu yönelimlere bazen eleştiriyor olsa da artık yaptığı eylemin sanat açısından doğuracağı sonuçları izlemek zorundaydı. Hazır nesne kullanan her sanatçı Duchamp’ın inandığı değerlere inanmıyor olabilirdi ve hazır nesneyi Duchamp’ın anti estetik tasarım fikrinin aksine bu nesnelere estetik buluyor ve bu yönlerini vurgulayarak aynı malzeme anlayışı ile farklı temaları izleyiciye sunabiliyordu. İşin bir diğer noktasında ise sanatsal kültürü yeterli düzeyde olmayan bir çok yeni yetme sırf kolay bir çalışma tarzı olduğu için hazır nesneye yöneliyor ve bu doğrultuda teorik temelden ve anlamdan yoksun işlere imza atıyorlardı. Buda hazır nesnenin ne kadar savunmasız ve suistimale açık olduğunu gösteriyordu. Fakat bir müddet sonra ortaya çıkacak çağdaş sanat kuramları bu ve benzeri durumların bir kısmının önüne geçmeyi başararak çağdaş sanat uygulamalarına bir çerçeve çizebilecekti. Yeterli olup olmadığı tartışılabilir da hiç olmamasından daha iyi sonuçlar çıkardığı görülmüş ki sanatçılar tarafından da benimsenerek kabul edilmiştir.

1945 ve 1960 yılları arasında ortaya çıkan ve sanat ortamlarını etkilemeyi başaran iki sanat hareketi portmodernizm kavramının içini doldurmuş ve habercisi olmuştur. Burada yer alan sanatçıları bir akım sanatçısı değil de birbirlerine yakın yöntem ve malzemeler kullanan sanatçı grupları olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bunlarda ilki olan Yeni Gerçekçilik İkinci Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan insani durumu eleştirel bir dille ortaya koyan sanatçıların bağımsız fakat aynı doğrultuda çalışmaları ile kendini göstermiş, daha sonra Pierre Restany’nin öncülüğünde 1960 yılında, Milano’da bir grup yeni gerçekçi sanatçının açtıkları sergi ile tanınmaya başlamıştır. Sonraki süreçte içlerinde Daniel Spoerri, Arman, François Dufrene, Martial Raysse, Raymond Hains, Jean Tinguely, Mimmo Rotella, Cesar, Niki de Saint Phalle, Gerard Deshamps gibi önemli isimler bulunan grup üyeleri Yves Klein’in paristeki evinde bir araya gelerek Yeni Gerçekçilik akımını resmen ilan etmişlerdir (Omak, 2012, 68).

Akımın manifestosunu yazan Pierre Restany akım hakkında şunları söylemiştir;

“Tüm dillerin ve tüm üslupların tükendiği bir nokta söz konusudur. Yeni Gerçekçilik ise artık çoktan miadını doldurmuş olan resim ve heykel alanında yeni bir formül değildir. Peki biz ne öneriyoruz? Diye soran Restany şu cevabı verir: Gerçeğin kavramsal ya da düşünsel bir prizmadan geçirilmiş bir yansımaları değil, ta kendisinin algılanmasının o tutku dolu macerasını.” (Antmen, 2008, 175-177).

Diye cevap veren Pierre Restany'e göre sanatta disiplinler arası yeni bir model oluşmuştur ve bu model de resim, heykel, tiyatro, müzik ve dans gibi birbirinden farklı disiplinler aynı uygulamada yer alabildiği için ressam, müzisyen, ya da heykeltıraş gibi isimlendirmeler ortadan kalkmış, yerini salt sanatçı ismine bırakmıştır. Doğal olarak ortaya çıkan üründe resim, heykel ya da tiyatro olarak algılanmamalı ve sanat eseri tabiri kullanılmalıdır. Bugün geldiğimiz noktada, yaşanan dönüşümde, o gün atılan adımların ne denli etkili olduğunun çıkarımını buradan yapabiliriz. Nitekim çağdaş sanat uygulamalarında bu tür disiplinler çok gerekmedikçe kullanılmamakta hatta mimar, mühendis ve marangoz gibi çok farklı alanlarda uzmanlıkları olan kişilerin sanat eseri üretiminde rol aldıklarına şahitlik etmekteyiz.

Resim 8. Yves Klein, “Canlı Firçalar”, 1960, Antropometri Çalışmaları

Yeni gerçekçiler gerçekliğin ham halini vurgulayabilmek için sıra dışı malzeme ve yöntemlere başvurmuşlardır. Bunlar arasında Yves Klein'in canlı fırçalar adlı çalışması ile insan bedenine ilişkin ilgisini de gözler önüne sermektedir. Önceden yere serilerek hazırlanan büyük tuval bezlerinin üzerine canlı kadın modellerini kendi ismi ile patentini aldığı Klein Mavis'i'ne boyayarak bez üzerinde baskılarını alır.

“Yapıtlarında üretimi maddeden ayıklamayı amaçlayan ve boşluk görüntüsünün verdiği sınırsızlığı kullanan Y. Klein dış dünyadan alınmış olan nesnelere gerçekliği yakalamak adına adeta yok etmiştir. Aynı zamanda bu sergi ile birlikte estetik tatmin duygusu etkisizleştirilmeye çalışılmış ve saf düşünce ile kavrama yeteneğinin harekete geçirilmesi de amaçlanmıştır.” (<https://dergipark.org.tr>).

Resim 9. Cesar Baldaccini, “Otomobil Bariyeri”, 1995

Aynı grupta başka bir sanatçı olan Cesar Baldaccini ise sanatını metal atıklar üzerine kurgular. Yapmış olduğu Kompresyon isimli çalışmaları onun en önemli eserleri arasındadır. Cesar büyük miktarlarda atık metal veya hurda arabaları pres makinesinde şekillendirerek üst üste ya da yan yan dizerek çeşitli uygulamalar icra eder. Çalışmalar çoğunlukla soyut geometrik kompozisyonları andırır. En önemli işleri arasında yaklaşık 250 ton ağırlığında olan ve içerisinde muhtelif metaller, farklı modellerde arabalar bulunan ‘Otomobil Bariyeri’ isimli çalışmadır. Tamamı pres makinesi ile ezilerek şekillendirilmiş olan çalışma 1995 yılında Venedik’te açılan Sanat Bienali’nde sergilenmiştir (<https://www.britannica.com>).

Yeni Gerçekçiler arasındaki önemli sanatçılardan biri olan Daniel Spoeri ise sanatının merkezine yiyecek türlerini almış ve ilginç yöntemlerle kompozisyonlar uygulamıştır. Spoeri’nin tuvali yemek masasıdır ve üzerindeki yiyecekler, tabak, kaşık ve diğerleri ise resmi oluştururlar. Yiyecek sanatı adlı yeni bir alt türünde ortaya çıkmasında önemli rol almış olan sanatçı çalışmalarını Düseldorf’ta bulunan kendi galerisinde sergileyerek tanınmış ve Avrupa çapında biri haline gelmiştir. İnsan olmanın önemli bir belirtisi olan yeme, içme ihtiyacını ve bu ihtiyaçtan ortaya çıkan yiyecek ve içeceklerin yanı sıra bunların sunumunun yapıldığı masa tabak, bardak, sürahi, çatak, bıçak, kaşık, vb. tür gereçleri masanın üstüne yapıştırarak uygular ve bunu bir tablo gibi duvara asar (Antmen, 2008, 178).

Resim 10. Daniel Spoerri, “Tableau – piege”, 1965

“Sanatı, buluntu nesnelere ve süreç sanatını kapsar, çünkü onun için zamandaki sabit an, yaşam ve ölüm, çürüme ve reenkarnasyonu kapsayan tüm döngünün yalnızca bir yönüdür. Spoerri’nin çalışmalarındaki ana temalardan biri, (yeme) alışkanlıklarının sorgulanmasıdır. Yiyecek türlerini yabancılaştırarak, köklü duyuşsal algıları ve gelenekleri sorgular veya en azından onları alt üst eder.” (<https://www.danielspoerri.org>).

1960’lı yıllarda sanat camiası sanat dünyasının başkenti olarak A.B.D’yi tercih etmesinde avrupadaki sanatçıların önemli bir kısmının A.B.D ‘ye taşınarak sanat çalışmalarını burada sürdürmek istemesinin büyük rolü vardır. Tabiki bunun çeşitli sebepler arasında Avrupadaki savaş sonrası yaşanan insani durum, siyasal belirsizlik ve o dönem yeni bir güç olarak ortaya çıkan A.B.D’nin sanatçılara yönelik başlattığı yerleşme ve barınmaya yönelik ulusal çapta programlar etkili olmuştur. Bu süreç soyut dışavurumculuk ile ilk meyvesini verdikten sonra sanat merkezi paristen Amerika’ya tamamen taşınmıştır. Daha sonra ortaya çıkan Pop Art ile sanatın merkezi konumunu perçinleyen Amerika Minimalizm Akımı ile de sanatta yeni bir dönemin başladı yer haline gelmiştir. Çoğunluğunun Soyut Dışavurumcu sanatçıların oluşturduğu Minimalizm Diğer bir adıyla Abc sanatı 20. Yüzyıl Amerikan sanatının en etkili sanat hareketlerinden biri haline gelmiştir. Sanatçıları arasından Donald Jud, Carl Andre, Robert Morris, Dan Flavin, Richard Serra bulunan Minimalizm enerjisini endüstriyel yapı

malzemelerinden alır. Bu ürünler birer hazır nesne oldukları için bu tür malzeme ve yöntemler bize Dadaizm'in yeni versiyonları olarakta görülebilir (Antmen, 2008, 180-185).

Resim veya heykel gibi geleneksel isimlendirmeleri bir kenara bırakıp üç boyutlu nesnelere isimlendirmesini kullanan minimalistler sınırlı renklerde basit geometrik şekilleri olan endüstriyel yapı malzemelerini kompozisyonlarına en ham halleri ile doğrudan uygulamışlardır. Minimum seviyede doku, şekil ve çizgi kullanmaları, olayı anlatılması gereken en basit formunda vermeye çabalarlar. Buradaki kasıt izleyicinin gereksiz detaylardan uzaklaşıp kompozisyonu daha iyi anlayabileceği bir odaklanma seviyesine yükseltmektir. Çalışmalarını gerçek mekanlarda sergilemeleri o mekanın gerçekliğine veya espasına dahil olmaları da onlar için önemlidir. Çocukla üç boyutlu nesnelere kullanmalarının bir sebebi de gerçek mekanda gerçekçekte 3 boyutu da hissedilebilen ürünlerle o gerçekliğin bir parçası olmak istemeleriydi (Canbazoglu, 2022, 44).

Minimalizm'in öncülerinden biri olan Donald Jud'un kendi tabiriyle 'Spesifik Obje'ler adlı çalışmaları akımın önemli eserleri arasındadır. Heykel anlayışına 1960'lı yıllarda getirdiği yenilikçi bakış açısı kullandığı ham endüstriyel malzemelerden dolayı başlarda eleştirilse de kısa sürede Amerika genelinde tanınmıştır.

Resim 11. Donald Jud, "İsimsiz", 1980

Ardından gelen süreçte Carl Andre Donald Jud'un benzeri anlayışta endüstriyel yapı malzemelerini, özellikle yol yapımında kullanılan tuğlaları yere sıralayarak sergilemiştir. EşDeğer olarak isimlendirdiği bu çalışma da anlaşılmadığı müddetçe eleştirilerin odağında kalmıştır. Hatta Carl Andre bir mülakatından tuğlalar sanat yaptığı için neden bu kadar eleştirildiğini anlamadığını kelimelere dökmüştür.

Resim 12. Carl Andre, "Eşdeğer VIII", 1966, Tuğla

Ardından yaşanan gelişmeler sanat formlarında yaşanan bu değişimin ismi konmaya çalışılıyordu. Ayrıca anlamsal bakımından modern uygulamalardan başka bir yöne evrildiği fark edilmeye ve postmodernizm kavramı iyiden iyiye tartışılmaya başlandığı bir sürece giriliyordu. Çoğu sanatçı artık modernizmin bittiğini ya da şekil değiştirdiğini iyiden iyiye dillendirmeye başlamıştır. Daha sonra yaşanan gelişmelerde ise bu durum netlik kazanmış ve 1960 yılı itibarıyla sanatta post dönem yaşanmaya başlanmıştır.

5. SONUÇ

Sonuç itibarıyla bugün karşılaştığımız çağdaş sanat formlarının temelini oluşturan prensipler tarihsel süreç içerisinde geliştirilen gerek bir akım ya da yöntem gerekse teknolojik bir gereç olarak karşımıza çıkmaktadır. Her biri tek başına yeterli olmasa da ard arda neden sonuç ilişkisi içerisinde gelişme göstermeleri yeni bir sanat ayrımını yaratacak enerjiyi sağlamıştır. Tarihler ilerledikçe sanat üzerinde değişim için artan baskı artarak çoğalmış, önce fikirleri daha sonra yöntem ve malzemeleri kendi akışı içerisinde değiştirerek modern sanat anlayışını postmodern sanat anlayışına dönüştürmüştür.

Bu bağlamda Fransız devriminin siyasette, insan hak ve hürriyetlerinde getirdiği yeniliklerin sanat kavramında modern ve yenilikçi bir anlayışın ortaya çıkmasına yanı sıra endüstri devriminin de gelişen bilim ve teknolojinin paralelinde yeni sanat malzemelerinin ve yöntemlerin ortaya çıkmasında önemli etkenler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle endüstriyel ürünlerin artarak çoğaldığı bu dönem sanatta uygulamaya giren atık nesne ve hazır nesne kavramlarının da bugünün sanatının yani postmodernizmin gelişmesinde önemli birer unsur oldukları görülmüştür.

Bu gelişmelere bağlı olarak sürekli gelişen ve değişen sanatın geleceği bakımından öngörülemez olduğu gerçeği ortada duruyorken yarın farklı bir isim ile karşımıza çıkması da oldukça muhtemel görünmektedir. Nihayetinde çalışmamıza konu edindiğimiz devrimler ve yöntemler hem birbirleri ile nedensellik bakımında ilişkilidirler hem de doğal bir şekilde modern ve çağdaş sanat tarihinin en önemli taşıyıcı etmenleridirler. Modernizm kavramının ortaya çıkışından günümüze kadar yaşanan her sanatsal gelişmenin bir şekilde bahsi geçen devrimler ve yöntemlerin etkisi altında vuku bulduğu görülmektedir. Sanat tarihi incelendiğinde modernizm'in postmodernizme dönüşümünü etkileyen bir çok neden sıralanabilir. Fakat etki oranı bakımında bir sınıflandırma yapılacak olsaydı bahsini ettiğimiz devrimler ve yöntemlerin en üst sıralarda olacağı görülmektedir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ADALI, A. (1996). Kolajın Tarihsel Oluşumu, Toplumbilim Dergisi, Sayı:4.
- AKALIN, T, (2013). Fotoğraf, Hangar Kitap Yayınevi.
- ANTMEN, A. (2010). 20.Yüzyıl Batı Sanatından Akımlar, Sel Yayıncılık.
- ATALAN, O. (2002), “Ready Made Kavramı, Günümüz Sanatına ve Sanatçısına Etkisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Yedi, Hakemli Dergi, Sayı:7, İzmir
- BAYKAM, B. (1999). Maymunların Resim Yapma Hakkı ve Duchamp Sonrası Krizi, Literatür Yayıncılık
- BERGER, J. (1999), “Picasso'nun Başarısı ve Başarısızlığı”, Metis yayınları, İstanbul
- CANBAZOĞLU, N. (2022). Minimalizm Akımının Günümüzdeki ve Gelecekteki İç Mekan ve Mobilya Tasarımı Üzerindeki Etkisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- ECZACIBAŞI, (1997). Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Yem Yayınları.
- ERDEN, E. O. (2016). Modern Sanatın Kısa Tarihi, Hayalperest Yayınevi, 2. Baskı.
- GİRİTLİ, İ. (1989). Fransız İhtilali ve Etkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 5, Sayı 15.
- HARRISON C. & WOOD P. (2011). “Sanat ve Kuram” 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi, İstanbul, Küre Yayınları.
- LYNTON, N. (2015). Modern Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi.
- MCNEİLL, WILLIAM H. (2002). Dünya Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları.
- OMAK, N. S. (2012). 1960 Sonrası Heykel Sanatı ve Yeni Gerçekçilik, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ÖNDİN, N. (2019). Modern Sanat, Hayalperest Yayınevi.
- TALU, N. (2010). Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey. Metu.JFA.
- TRASK, S. (2005). Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?, Çev. Bilal Canatan, Liberal Düşünce, Cilt 10, Sayı 37, Ankara.
- TURANI, A. (2017). Çağdaş Sanat Felsefesi, Remzi Kitabevi.
- TURANI, A. (1990). Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi.
- YAYKIN, D. (2010). Sanat, Teknoloji, Bilim ve Fotoğraf, Kalkedon Yayınları

<https://www.star.com.tr/yazar/sanat-yapitlariyla-fransiz-devrimi-yazi-771712/> (15.10.2021)

<https://www.danielspoerri.org/giardino/artist-daniel-spoerri/> (06.10.2023)

<https://www.britannica.com/biography/Cesar-French-sculptor> (05.10.2023)

EXTENDED SUMMARY

While art history tells us the history of art, it also shows us the state of mind of the artist, who is in constant motion and constantly renewing himself/herself. From this point of view, we also see that each artist made progress within the framework of the conditions of his/her own era. As all the developments until the modern period show that there will be a modern period in art, we understand from the developments that the art of the modern period evolves and flows into a new period. Here, we determine that breaking points have emerged, which we see to have a great impact on a scale that will transform into a new art period. These breaking points may be many, but the great energy for change has emerged from only a few of them. This situation may change according to each artist's point of view. But there are some breaking points that are generally accepted by the majority, which alone can bend, twist or break a regular line from the moment it is formed. This development will directly or indirectly affect all subsequent developments and give them new meanings.

It is seen that the revolutions that took place in the 18th century had important effects on the shaping of art history. While the French Revolution led to the beginning of the modern art period, the Industrial Revolution led to a change in artistic content and an increase in the variety of methods and materials. Although the Romantics and Realists gave the first signals that there would be a change in art with the French Revolution, the modern art period began with the Impressionism movement. The Industrial Revolution, which began to develop around the same time, inspired artistic developments while raising social standards in science and technology. In almost all modern art movements, there are traces of the scientific developments and new technologies that emerged with the industrial revolution.

It is evident that these revolutions are the forces behind the development of methods and materials as well as artistic content. With the development of industry, we see that in parallel with the increase in industrial products, they turn into piles of garbage, which is another face of the consumer society. The waste object, which came to the fore in artistic works, especially with the cubists, is a result of these developments. However, in those days, it was an important starting point for artists who were tired of using traditional, yet limited art materials. Artists managed to harmoniously assemble such found objects into works of art. Immediately afterwards, Marcel Duchamp's concept of the Readymade Object, which was part of the Dadaist movement, took the concept of waste objects to the next level and managed to become one of the most important art methods. The concept of the Readymade Object has managed to become an indispensable element of contemporary works with its structure suitable for the definition of both method and material at the same time.

As a result of the researches, readings and analyzes, it is understood that the French Revolution is the natural cause of the currents and art movements that emerged in the art process, especially at the end of the 19th century and the first quarter of the 20th century. Because the artist regained his originality with the French Revolution and was able to produce conceptual ideas. The expansion of individual rights and freedoms in society has also positively affected art. In this case, the role of the Industrial Revolution is due to the fact that it is the main source of the methods and materials that have made significant contributions to the development of today's art. Therefore, any product produced under industrial conditions can be used as an art material in any situation (even if it has just been bought from the store or has completed its useful life). The most important factor creating these conditions is the Industrial Revolution and the artist's vision. The creation of the conditions of conceptual approach and freedom of thought necessary for the emergence of the concepts of waste object and ready-made object is closely related to the French Revolution, and the emergence of a new type of method and material other than traditional methods and materials is closely related to the Industrial Revolution.

In the emergence and development of postmodern art, it is understood that each leg of this network of relations is a carrier column. Many factors can be listed in the transformation from Modernism to Postmodernism. However, it is understood that the lack of any of the revolutions and methods that we have made the subject of our study will cause a new and different art history in terms of the modern period and today's art.

In our study, we bring together these developments, which have created a great deal of energy necessary for the transformation from modernism to postmodernism, and discuss them chronologically in a cause and effect relationship. It will include determinations about how these cornerstones, which became the driving force of the transformation, came into being and what they caused after themselves. In the end, the analysis of the phases through which modernism passed and how it transformed into postmodernism has been the subject of our study.